

RECIMO KOJU.

Progovorio

Frane Kurelac,

starinom Ogulinac a rodom iz Bruvna u Krbavi.

KARLOVAC 1860,

Slova Prettnerova.

RECIMO KOJU.

Progovorio

Frane Kurelac,

starinom Ogulinac a rodom iz Bruvna u Krbavi.

Bodjanskomu u Moskvi

pisac.

KARLOVAC 1860,

Slova Prettnerova.

Mili čitaoče!

Evo knjižice, kojoj se nitko ne nadao, ni sam ni drugi ko. Se jeseni ja se odpravio u Zagreb, i ponesao sobom rukopis, oko kojega ja se kroz nekoliko godin puno izmučio; te sam oprosio našu maticu, da ga uzme na svoje pleće, i světu ga izruči. Matica pristadè uz moju prosbu, pod ugovorom, da još i ono prepišu, što nije prepisano bilo, i onda još ga jedan put podnesu. Na povratku iz Zagreba ja taj rukopis prepisivao, to u znanca jednoga to drugoga. Tom se ja prilikom upoznah pobolje s mladim gospodarom grada Severina, čto je prijatelj knjizi našoj, te mi rečè, da mogu i u njega pomenuti rukopis izpravljat i dokančat. K njemu se doseliv te u družtvu veselih gostov, koji često za njegovim stolòm sěde, zavrgosmo ne jedan put razgovor o knjizi hrvatskoj; kojom prilikom beséde se ozivahu ugrijane: er bim ja čto življe srtao i napadao na pisanje i književanje svojih prijatelj u Zagrebu; i né jedan iz družbe stolovne rad je uz ono pristajao, čto sam govorio. Podtaknù me poslě naš plemenko, da ja svoje misli napišu; da ne budu samo za veselo družtvo, nego da se i dalje čuju; i ponudì mi, da kod njega u Severinu ostanu, pak da je voljan pozajmiti trošak, k tomu li pristanu uzpisati knjigu. Ja nisam zatezao ni malo, er su me na to i prvo drugi još nutkali i podticali. Gospodin Vraničan plemenom Dobrinović vozio se-mal' da ne vsake nedělje po jedan put u Karlovac, a ja bim sio uzanj nastojati oko knjige, koja se tamo štampala.

Sad je gotova, nu bog sam zna, čto me jada i čemera stala. Er ne samo da sam slabâ zdravlja, a spor pisar da ga nejma sporijega pod suncem, nego ima još i ta neprilika: nisi rad *sapeti*, nisi rad uvrěditi — a srdce ti gori udarati na vse strane — te se onda grizeš i pojidaš. Uzmi k tomu čověka svoje misli sakriti ne umijućá, svoj rod ljubećâ, a zlovoljnâ sa zle sreće, to svoje to svojega roda: pak možeš razabrati, kakvim je paklom za njega pisanje knjige. Pak kad sam ju obrezao, pristrigao, prigasio, pritupio, vsaki joj trnak izvadio, ili misli se svoje povse odrekao i u mrak ju odaslao: onda istom briši i popravljaj iznovice: er, po svoju nesreću i velik nemir srdca svega, nikada mi ono u volju nije, čto sam napisao; i vse u strahu pišu, da sam pravilo našega jezika povrědio, ili da mu ćudi pogodio nisam.

Nije me strah književnikov Zagrebačkih, da mi oni jezika ne odsude. Er da sam se ja njih plašio, i njim ugoděti htio: ja na njih tako ne udarah, kako sam udario; i onako uzpisah, kako oni pišu. Ali vsa ova knjiga na koga vojuje nego na njih i pismo njihovo? Koga si rad u boju predobit: tomu niti se uklanjaj, niti mu laskaj. Meni je od njih odsudjenû biti vsakojako: er su oni krmnici novinam našim; er su oni zubati na me, *novotara* tebože: čim je mene skrb i jedina briga onako uzpisati, kako se pisalo, kad je Hrvat još hrvatski umio. Od njih niti mi može pohvale biti, niti sam ja lakom na nju: er kad se pohvale siplju pisarīji najnepohvalnijoj: onda mi je milije, ako me nagrde.

Čto je književnikov izvan Zagreba i škole Zagrebačke, to se njih i manje plašu: er čim bi me ukoriti mogli nego tim, da sam žestok? Nu im treba na um uzeti, da smo mi Ličani rutavi i surovi ljudi — koje čudo, ako smo žestoki? Naša kola još i danas škripljù, a na tromedji svačta biva. Ja sam do duše nečto světa i prošao, i koji grad ogledao: nu sebe nitko ne preskoči. Čemu je dobro namočenû biti, to u vodi vremena stoj: ono ga omekša. I Ličko pero tanje uzpiše (i lažljivije). A čto bude prigovora sa strane učenosti (a ne književne stranke koje) to ja rad posluhnu: er me nije stid iodkoga naučiti, i rado primaju.

Znao bim i sam mnogo prigoverit, er ova knjiga još prespala nije; i da je na moju, ja joj *sada još* ne dadoh med ljude: nu i mene lisice stežu.

Ako se ja dakle koga plašu: to se ja plašu samoga sebe. Sada li jur vidju neke grěške, čto to bude koji dan kašnje? a onda ne bude već kad izpravljati. Strah me je naroda našega, koji se svoje knjige oglušio i od nje razběžao. Jedan je prešao k tudjinu; a drugi je tudjina zatekao, kdě mu se ne nadao: lěpo u knjizi našoj. Od davnâ ni ja veselâ srdca k njojzi pridahnuti ne mogu: er ju vsu obuzela rdja i plěsan neka, da joj ni lica slovinskoga razpoznati ne možeš. Kad bolestnika ne mili jesti, onda ljudi zlo gataju; a kad narod knjige nejma, ili ga svoja ne sladi, nego je prihvatio tudju, onda gataj i gorje: jer iza otca bolnâ i umirućâ ostâ sin, obnovitelj i razploditelj krvi i plemena; nu iza naroda na srdcu suhâ i k svojemu nevoljnâ odè otčinstvo u tudje ruke. Bože! na kojem li divnom, visokom i mirovitom městu, na vrtnom hladku, med ružami i slavuljî, mnoge se vrstice ove knjige napisale nisu? kdě izpod mene pukla pučina toli sladke hrvatske domovine moje od Okiča pak do Kleka, božjim suncem kao zlatom oděvene: *) nu vse to veličastvo rukotvora božjega lica mi jest okvasilo, ali rane mi na srdcu zacělîti, ni mojoj knjizi veselije prilike podati ne mogaše. Tako je čověku duša nujna, kad vidi vrtati crva na mladû tělu, i narod gnjiti k životu naměnjen; u kôm ni oni dobri nisu, koji za njega jesu.

Napomenut mi je, prvo nego se razstanu s mojî čitateljî, *kako je* s besědami *slovinski* i *slovenski*, i kako ih ova knjižica ponimlje; dok se čemu domišlju, čto bude prikladnije. Kad mi je bio na pameti vàs naš gorostasni narod sa vsimi plemenî svojimi, rekao sam *slovinski;* a kad sam rekao *slovenski,* mislio sam samo na naše suseде, svoje staro ime, na Štajeru dohranjeno, opet poprimivše. I jedan oblik i drugi samo su sustrani obliku *slověnski.* Tako je i s besědami *Slovinjanin* i *Slovenac.*

---

*) U Hrašću, i to imanju pl. g. Vraničana Jose.

Ne znam koje godine da je bilo, ele se dobro opominju, da našim porukom na sboru Požunskom nije bilo po volji, čto su Magjari Slavoniju imenovali Tót-ország, er su im drugo bili *Slovaci,* a drugo *Slavonci*. Nu Magjari tako prevodeći pravo su preveli: er ime *Slavonac* odista je samo izvrnuto ime *Slovenac;* i po većoj česti današnje Slavonije govorilo se *slovenski* ne samo nekad, nego i sada; po nekih stranah i mužko i žensko, a po nekih samo žensko: er muževi iduće k medji turskoj na stražu, i s Hrvatî se sastajuće i sa Srbljî mnogo su već od njihovâ jezika poprimili, i već povse sa njihovu se navrnuli. Nu vsi, koji su Slovaci ili Slovenci, ti govore *slovenski.* Ta su dva plemena desetoga věka u Panoniji susědovala, tamo ih je Magjar zatekao, i čim oba *slovenski* govorahu, jedno im te isto ime naděnuo.

Čto je Magjaru u svôm jeziku bio Tót, to je on latinski nazivao Slavus. Nu čim se na jugu panonskom obranila država pod imenom *Slavonia,* to su ljude iz te države imenovali *Slavonita,* čim je Slovaku, državom postradavšû, ostalo *Slavus.* Bile su dvě Slavonije, gornja i dolnja. Zvale su se jednim imenom, er se u jednoj i drugoj *slovenski* govorilo; nu gornja se običnije Croatia zvala, er je iza Slovenac sědio narod hrvatski; koje ime susědni Slovenci prevrnuše u *horvatski,* i sebi ga prisvojivše *Horvatmi* se prozvaše. Dolnja se vsakad Slavonijom zvala, nu narod vremenom narečje od česti proměniv, i staro te čisto ime svoje slovensko pozabiv, oblik latinski Slavonita i slavonicus provrže u *Šlavonac* i *šlavonski.*

Nu mi je vrěme zamuknuti, te onu samo braću, koja sa mnom jednako misle, oprosit: da u onom, čto ja govoru i světuju, u pomoć i na ruku mi budu.

A protivnici moji tvrdo se uvěrite, da ni jedan njih mrzak mi nije; nego mi je ono samo mrzko, čto oni brane, a na čto ja vojuju. Mir i ljubav dakle sa vsimi i sa vsakim!

U Severinu pod lipom na Petrovu 1860.

Pisac.

I.

Ima tomu desetak i veće godin, da sam se u Beču sastao s Obladom Grigorovičem, učiteljem na visokih školah Kazanskih u Rusiji. Sreli smo se na luci gradskoj, te u razgovoru obidjosmo vàs grad Bečki. Mnogi učenih Slovinjanov naših znadu toga rajskoga, toga angelskoga čověka, tihâ i krotkâ kako ovčica, glavice puno puncate. Zametnusmo vsakojak razgovor, a lahko ga je začeti s putnikom, koji ne samo čto je iz dalekâ prišao, nego i po Turskoj putovao, Svetu Goru pohodio, Ohrid razgledao i jezero Ohridsko, i vse strane věstovanja s. Klimenta Veličkoga. Odonud se on povratio književnim věnčanikom, er je tamo našao spomenikov starih: grčkih, staroslovinških, glagolicom pisanih i klimenticom, slavom kojih ozvanjale su knjige, družtva i novine slovinske. Ko je bio tada sretniji nego on? Blaze ti li je slušati usta srećom odišuća! Vsaka besědica duše nam se hita. Navraćaje razgovor s tim preslovutim mužem to na

ovo, to na ono, začesmo razgovor i o Slovencih. Istom se bio iz Ljubljane povratio, prebudši tamo neko vremence. Učio se Slovenski. Uzè mi kazivat, kako su mu Slovenci ugodèli, i kako mu je omilio njihov jezik. Njegovih ja pohval sada ne ponovih, er se k tomu hoće grlica, da guče: tako su bile srdačne, umiljate. Čto mi je krat na um padalo to bratinsko priznavanje suplemeničke dobrote i krasote! I ja danas na Slovence onim okom gledaju, kako i ti Oblade Grigoroviču, moj slovinski brate! I ako su k tomu pomogli vèrna družina slovenska: Dežman, Cigale, Toman, Kozlar itd., s kojimi na Dunaju sladko drugovah, a to si ti domogao i završio, i takvo dèlo bratinskoga milja na velikom sudu pred boga iznesi.

Čudna je s Hrvatî i Slovencî. Ko su oni bili 16. vèka, a ko biasmo mi? Tako na blizu, a kobi tako razlike! Ko se bud i malo nazirao u njihove knjige, u Trubara, njih pročelnika, u Jurja, težkâ rabotnika, u Vrgara, razplodnika s. pismu, u Bohoriča, prvoga im slovničara, ko se, reku, nazirao u vse te nove lutore slovenske, poprav čudit mu se j' bilo, odkud mèsto tolikû tudjinstvu u jeziku slovenskom? Odkud, da Slovenci pred imenom samostavnim pišu *èn èna èno*, kako i narodi latinski i nèmački? Stotinu godin poslè pisarija katolička, ni za dlaku bolja. Ako odbiješ Krela, oni drugi ni spomena dostojni nisu.

Marko i Hipolit, koludri, slablji biahu slovničari nego „Horulae arcticae“ učenika Melanchtonovâ, koji s pravopisa sgodno uredjenâ još i danas slove. Pripovědnici: ili neslastni, ili bolji za směh nego za crkvu. Puče zora věku devetnajstomu. Ako su tri sta godin lězli kako puževi, to mi ga sad ohvatiše korak kako gorostasi. Ona struja narodnog žívóta od Vodnika do dan danas, kao da protiču valovi zlata. Trubarov jezik, ubog i neuk, grub i smugal, težak i mrzak — danas je na snagu stupio, svojim se plašćem ogrnuo, vsaki nauk objamio, te zakonu slovinskomu prisegao.

A kako je s tobom domočedni jeziče hrvatski? Ti si dobe Trubarove laščio se i zvonio, cvětao i bogatovao; tebi se klanjahu gradovi i ostrovi dalmatinski, tebe je podigla i uzvisila svoboda Dubrovačka. Istra, suseda Trubarova, dokosna tlji slovenskoj, u Buzetu procvatě i zadahnû Stěpanom konsulom. Oko Drave još i Mure i Save, čto danas Hrvatijom zovemo, pod ščitom zakonov hrvatskih, držali su poštenje jezika našega od Čakovca do Senja i do Rěke Senjske to Hrvati niže Kupe, to Slovenci, zadruga Hrvatska, više Kupe, vsega věka i 16. i 17. Nu 18. jur se razbolěsmo, protrnusmo od duha i sopuha nekog, kao da je kuga u zraku. Za cěloga věka voće neslastno. Da bi jedna jabuka zdrava, koju da zagrizeš! U Gasparottu, čto je pisao živote svetac, i Mulihu, čto je pisao „Posla apo-

stolskoga“ već ni slěda jeziku Habdeličovû. Kapucin Stěpan sipao poněčto obilatijega jezika iz širokih rukavû, te dlanovî živo obijao obod svoje pripovědalnice; nu kapucin Gregur, vse onako krive pete, pod silu htio popeti se na vilinsku goru. Dva se inoka požurišę, da skupe besěde naše, oporuku našega imetka. I da ne bi u Slavoniji braće Relkovićev, koji oko vatre čarkahu da ne utrne, i Kanižlića, pisca věšćâ i učenå; i da ne bi u Dalmaciji Kadčića Andrije, koji prinesè i prospè žeravicu svojih narodnih pěsam i narodnih spomenov iz života naše starine; Kadčića Antuna, napisavšâ bogosloviju moralnu — da tih ne bi: u jedru današnje Hrvatske vse zamuknù i vse zaspà. Sreća i bog, da kad u nas jedna krajina spi, ona ju druga izměnjuje, te oganj piri i vatru podtiče. Početkom 19. věka jedva je ko za hrvatski jezik i pitao, van da Vrhovac. Čim je na Ugrih vse plansalo i praskalo, u nas kao da žive duše nejma. Nitko nije pera zamákao do jedinoga plovana Stenjevečkoga. Ja se domišljaju, da je koje godine vino slabo rodilo, te su ga podboli manji gradjani, čto němački ne umljahu, da ončětogod složi, čim da sprovedu i prikrate večer u zimu: er větrovi francuzki čisla biahu razpuhali, niti su životi svetac srdce tako sladili kako nekada. Latio se dakle Tomaš posla, te je preveo i prepisao i prenačinio bog zna čije komedije, i skupio svoj stolětni koledar. Čto je

poslě bilo, i kako je Gaj opet Hrvate budio i smrzle u život privodio, to i vrabci znadu, toga mi ne treba pěvati. Htělo je nečto biti, i dosta je lěpo pokazalo, i sad toga još nečto i tinja, ali uzmi jedno uz drugo: zakoporismo, ali ne oživěsmo. Puhni větar bud i malo ostar, razpuhà vsu narodnost hrvatsku. Za čim Gaj toliko nastojao, da nas sbije vse pod jednu knjigu, to je istom od male česti uspělo. Uz tolike rupe i utline, kud tudji větri svirkaju i propuhuju, stablu je domaćemu korěn usahnuo, listje povenulo, te krom težaka i čeljadi sitne jedva ko svojim jezikom progovara: vsakomu je *težak;* a jao si ga ovci, kôj svoje runo bude težko. Knjigočije, pored vsega kovanja, jezika ni obogatili, ni uzvisili, ni ukrasili; pače jur ni sile ni oblikà padežom ne znajuće, na kojih jezik stoji i kojimi stupa, vsu sgradu jezika uzkolebaše i zanjihaše, te se jeziku noge spremeću i spotrkuju, i hoda po hrvatskom groblju kako pijan i ubijen. Uz toliku negojazan knjige i jezika, lišenâ vsega, čim te može primamit i razbludit, prisvojit i zadržat: vse su škole samo lěztve i vrljike, kako da uskočiš rodu i otčinstvu, kako da budeš mil prihod i priběg suličnomu supostatu, tvomu pod'jamniku. Čim se dakle jezik naše susědne braće tako očistio, obogatio i uzvisio; njih, kojim knjiga nikada ne cvala, koji ostaše bez ikakvih spomenikov, koji nikad, čto ih znamo, svoji ne biahu; mi Hrvati zaga-

žismo u glib, te pljuskamo po kalcu današnje pisarije naše: mi, kojim se knjiga zasjà vedra i čista, dok su drugi narodi, danas glasoviti, duboko drěmali; koji po sreći nekočnjega nepoznavanja jezika tudjeg spomenikov podosta imamo; koji, ako ne povse svoji i sluge latinstva, bar nam živi jezik magjarski vse doneklě na vrat skakao nije; mi, u prastaro vrěme odgojivši onaj visoki i božastveni jezik, kojim poslě s. Ćurilo Slovence povijao; mi, kojim se slava gospodova još i sad u jeziku našem (bar ponekud i ponekle) oživlje, čim slovenski popi sebi pěvaju.

Ima još i drugih zagonetak glede nas i Slovenac. Kdě su nam učeni ljudi? Ne mišlju staru dobu ni slavu dalmatinsko-dubrovačku, nu kdě su nam sad? Nije me volja bit šaljivû ni glumljivû uza toliku nevolju našu, ele rěči mi je, čto mišlju. Da nas nekoliko povedu med murine u Tombuktu (ali još jezik njihov da naučimo), to bi onda moglo biti, da ko tamo čto pomisli o učenosti našoj; nu ovdě kdě smo, nikakov Jeropski narod slave nam učenosti ne priznà. A jedne smo krvi mi i Slovenci, pak kako to, da u nas nauk nikako cvasti neće? Ili mi zar s njimi da se natičemo i takmimo? Ima tomu nekoliko godin, čto su naši dokazivali, kako je stari Srěm Rimu careve podavao krvi Slovinske; nu meni je bolje dokazano, da su Kopitar i Miklošič (i to dva cara slovinska) iz krvi naše braće potekli, nego

ti carevi rimski. Ili se nas koji domakao k Čopu, Jarniku i Metelku? — I u nas ih nekoliko pregudělo, ali, po nesreći, ja sam na njihove gusli ledovite ćudi, naš guslar srdca mi ne obajà; a za čudo! čim je Slovencu gudalo u rukû, srdcė mi taje i suza mi jė na oku. I to u mene biva još uz pomanje njihove pěvače, a čto kad navale na dušu Vodnik, Prešern, ili Koseski? Nije kao da u naših pěsnikov novljih razcvěljenâ ili ugrijanâ srdca nejma; ili, bar ponešto, mudrinje pěsničke; ali su im vrste neudobne, jezik muca i natuca, pěsma ni zvoni ni se niše, nikdě ne vidiš truda ni popravka, nikdě sloga pěsničkoga. Uzmi pisma Coisova, hrvatski sine, čto ih je Vodniku pisao, pak se odonud nauči, kako treba krpiti i lěpiti oko pěsme, prelěvati ju i na muke metati, dok ono bude, čim joj treba biti. Čitali smo ovih dan po novinah, čto je pokojnoga Humboldta nemira i natege stalo, dok mu je ugodilo, čto je napisao; njega, pišuća u jeziku gotovû i slivenû, čim ga naš nije ni s dvadesete čestí; i to onda još, kad je samo listove pisao drug drugu. Nu naše mudre glavice pusti peru mah, koje još ni prvih pravil slovnice ne zna, te daj pročitaj, da vidju kako sam lěp. Pak kad se gospodičić, glavom pohvaliv, osklabio, onda pospi, zapečati, te trke trke u novine. Nikad bolje (za dosadu uredniku)!

Nu i ja, odveće glagoljiv, zamakoh od Slovenac. Čim ja tako slave njihove probiru, srdce mi

taknû prekrasna trojica: Slomšek, Verne i Vrtovec. *) Nisu njih troje niti jedne ćudi, ni sloga istoga u svom pisanju: ali vsaki njih piše čisto, gladko, narodno i povse razumljivo, vsa tri kao rodjena na to, da dětci nadrobe (nu i mi veći da zakusamo), da podadu najzdravlju hranu sitnû i neukû, robičiću i otročiću. Koga *mi* na stavilo da stavimo, da njih koga pretegne tegotom nauka, milinjem srdca, utvorom sbora i govora? Odkuda u nas ta nišćeta duhov, ta usahlost, to ubožje srdac? Isti samar nosimo i mi i oni, ali istim kasom ne idemo. — Pravo! a ti Valvasoru? ukloni se s pameti moje! ti nas smrvi do cigloga bremenom golemosti svoje, ti, kojega vsa sloga južna svojimi mědnikî ne preštampà, a kamoli da takmaca najdeš, knjigu napišućâ i plaćećâ? ti, koji vse proučiv i proiskav, čto se god roda tvog ticalo — da mu pomen shraniš: vsa dobra razprodà i mal' da ne košulju sa sebe skidě.

Znam, da sam dotužio kděkojemu čtiocu hrvatskomu ovom pohvalom slovenskom; nu ko zna? kad stanu ogledati, kakvi su nam oni susědi, možebit da se čto najde, čim ih ukorit, i

---

*) Pišu Vrtovec, er bi ga po vremenu mogli civilizirat i preoděnut na Bertož, kako je žaliboże (uz tolike druge) i Šmigovec sam svoje ime preobrnuo na Schmigoz, nu to je bilo *ońda*. Tako su na oplazu civilizacije vsa imena na *ar:* maslar, lehnar, pihlar itd.; čim ih stanete pisati na *er,* to za čas iz njih imate Maßler, Lechner, Pichler itd.

žig sramote na čelo im pricvrhjiti? Po prilikah se to najbolje doznaje.

Prilikom dakle, kad se nov pravopis uvodio, što ga Gaj od Čehov uzajmio, što su Slovenci učinili? Jesu li se oni pomamljivali i izdirali, i do zla boga pravdali i otimali, kako Dalmatinci? ili paće kako mi sami? er jedna strana uzanj pristajaše, a druga se, i te kako, opiraše. Biaše li med njimi koji Šime Starčević, koji Ante Kuzmanić? Nije, nego je bio Janez Bleiveis; u njegovih je rukû, kako i danas, bilo krmilo slovenskih „Novic" te početkom nove godine, ne znam već koje, na prvom listu te na čelu, u prostorcu jedva tri prsta širokû, naprosto i s mira reče: Dosad *tako*, a odsad *ovako*, te izredi sloveša Slovencem potrebna, pak — mirna Bosna. Od onoga su časa Hrvati i Slovenci svezom istoga pravopisa kao braća spojeni i sdruženi.

Prilikom kad se zavrglo pitanje o imenu ilirskom, ko biaše tihlji i mirniji nego oni? Upoznavše potrebu jedinstvenog imena za književno jedinstvo, koje se snovalo; a imajuće pred očima primĕre i drugih narodov, pored narodnih imen uzimljućih kdĕkad i geografična, znamenujuća veći ili manji objam narodni, ni malo se tomu uzprotivili nisu. A koliko se žuči iztočilo uz tu razpru po novinah srbskih?

Prilikom najnovljeg katastra etnografičnoga, kad biahu naumĕli vse na tanko razmĕriti, kdĕ

ima Srbin, kdě Slovenac a kdě Hrvat, toboše: clara pacta, boni amici — kako je onda postupao Slovenac? Po zakonih tanke filologije nije ga uz tu dělbu mogla minuti dobra polovica današnje krune hrvatske, pače i podobar dělac krajine vojničke. Mogle su se nadati boljoj razprodaji knjige i novine slovenske; moglo je dorasti čislo i pisac slovenskih, čim se tako sgodno razmakle medje književne Slovenije. Moglo se Hrvate prave po Krajini, po Bosni, po Istri, po Primorju, po Dalmaciji, po ostrovih (čim je ove zadnje strane Talijan duboko podgrizao i osušio) tako oslabit, da im druga ne ostane, nego zateći se pod krilo ili slovensko ili pod azbuku (Klimentovu). Kako se vidi, ima i u nas poněčto korsikanskoga duha.

Kako je postupao, rekosmo, Slovenac? Kako da nije išao na tako bogatu meku, na tako obilatu pljačku? Začto nije bučio po novinah? začto nije dokazivao, da je Habdelić, da je Prgošić itd., da su vsi ti, rodjeni u današnjoj zemlji hrvatskoj, svoj jezik imenovali slovenskim? da je biskup Zagrebački, Petretić, svoju crkvu zvao slovenskom? da je Kopitar za vse kajkavce rekao, da su Slovenci itd. Oni vsega toga nisu činili, er su pravo sudili, da quod factum est, infactum fieri nequit; da se je ime hrvatsko tako duboko ukorenilo, da ga nije možno iz srdca izgulit; da se onoga hvatati ne treba, čto se

izvesti ne da; da bi 'z toga nikle razpre i omraze; da je kruna hrvatska, kôj je žilje i korenje u Dalmaciji, sada na njih spala, i da su oni nosioci i branioci stare slave hrvatske; da su banovi hrvatska čast, a nje se lišiti ili ju uzkolebati ne misle; da čto je vrěme skovalo, toga bez nevolje razkivati ne treba; da je jezik hrvatski pravi posrednik med srbskim i slovenskim, bez turstva kako onaj, bez němačtva kako ovaj; da jezik hrvatski knjigu ima, i temelj ima, slavan i dičan, na kom možeš zidati i dogradjivati; da nije *počteno,* od onih odkidat i otimat, uz koje dosad srdcem prigibahu i uz koje pristajahu; da ni *korist* nije ono rušit i podirat, zlobom i neslogom, čto se istom gradit počelo, po ljubavi i prijazni, i čto po sebi mnogo je veličastvenije i napredku vsih i vsakoga prospěšnije, nego lakomija i oholija razdora i razkola.

Nu čto sam ja uzeo nabrajati prilike dobrâ susědovanja slovenskoga? Nije li im jezik od dana na dan bliži k našemu? Kakov im biaše jezik pred dvadeset godin, a kakov je sad? U čem ikada popustit mogu, u tom popušćaju. A taj popust u njih nije lagak. Et kako smo god mi pravilnostju oblikov i množastvom slovinskih besěd daleko nad Srbljî, tako su glede prvoga i Slovenci nad nami; glede drugoga, ako i jesu Trubar i drugi svoj jezik hrvatskimi besědami podpunjavali, ali nije se ni čuditi: po prvo, bliže

su im Němci; po drugo, ostali su bez knjige, kā je u nas cvala; a po treće, gospodstvo i plemstvo tudje. Mnogo su oni toga zadnjih godin izpod zemlje izkopali i jeziku povratili, mnogimi besědami svoj odista miljahni jezik po radu i trudu duha svoga obogatili, i staru mudnju mladim pospěhom nadoknadili. U čem su najveć popustiti mogli, u tom su popustili t. j. tudje su besěde, čto se bolje da, iztrěbili, a naše poprimili. Istina, govore još *fajmošter* (Pfarrmeister), govore *tavžent* (tausend) itd., nu kako je u nas? ne spominjajė toga, da kajkavci govore *plebanuš* a čakavci *plovan*, oboje to isto te latinsko; beseda *župnik* ni malo nije prikladna, er *župnik* i *župan* ista je mėlja, ista múka. *Parok* (parochus) može se u nas čuti od jedne věre i druge. *Tavžent* ako i jest istega korena koga i *tisuća*, ali nije oblika našeg, i nije na našoj lěhi niklo. Nu ima Slovenac dosta, koji pišu *tisoča*, nu ne znam Srbina, da ne piše *hiljada*. Nu slabo nam dolikuje izbadati pokděkoju besědu i brata ukoravati (čto i ne budi tako primljeno!), čim *mi* baš ničim one bratinske ljubavi prema njemu dokazali nismo. Ne spominju toga, da ni jedan nas Hrvatov nikada ničta u njihovom narečju napisao nije, kako su to učinili Slovenci u narečju našem n. p. Žerovnik pokojni, Rojec, Drobnić, Macun, Trstenjak, Trdina itd., nego začto se mi njihovim jezikom ne pomažemo, iz njega rěčij ne

vadimo ili progovorov itd., za, čto mi njihovih knjig, njihovih novin ne čitamo? i tuj li nam slova smetaju? Ili se u njih zar možemo naměriti na žuč, na sumnju, na zavist, na porugu i podsměh? Ćto put bilo je prilike reći nam ju bratinsku, ali *trpku*, ali *ostru*, nu ljubazno srdce slovensko umělo je mučati, nit je htělo povrědjati rane samonikle, samorasle. Sram nas budi vsakoga, koji toga opazio, koji toga oćutio nije. — Ili se iz njihovih pisam ničemu ne naučiš, to glede stvari, to glede jezika?

Ne znam knjige, kojoj bog tako dosudio kako slovenskoj. Iza pokoja Metodievâ upokojila se i ona. Pet sto godin mrtva, pogrebena. Istom sila novote Lutorove taj san tu li smrt prekidè. Kad se i ta vatra koječim prigasila, opet ni smrt ni život, dok ne planù za vremena našeg žizan tako děvojačka, pogodna i mila, da se nje uspěhu nadivit ne možeš, uspěhu uza *tolike* neprilike, u *tolikom* siromaštvu, da joj se može reći: ruža usrěd trnja. Ko te goji, ko te nataplja slovenska zemljice? Ko je tvoj ogradnik, ko tvoj polivčija, da je tvoj ograd tako lěpo urodio, da tvoje cvětje tako milo diše? Ah ti si *Janez* i *Novice* tvoje. Stup ti do neba živû, a ne daj mi te bože dočuti mrtvâ!

II.

Ogledavše malo Slovence svrnimo okom i na Srblje. Oni su nam po nečem bliže, po nečem dalje nego Slovenci. Bliže su nam po jeziku, po ćudi, po običaju. Po jeziku tako smo na blizu, da smo se gotovo srasli; er ako i jest razlike med Resavcem i Vinodolcem, ali su po tolikih krajevih tako se primakli jedan k drugomu, da ih ne možeš razaznat. Dalje su nam po zakonu, te po tom i od srdca; dalje po pismu, koje taj razdor podupire. To su jazve tako grozne, rane tako duboke, da bi čověk rekao, da nikad zacčlěti ne mogu. Ranu zakonsku privijali su sluge zakona i ljudi světski vsih narodov jeropskih, ranu pismenu naši književnici, nu vsi dosadanji naprezi slabo su uspěli. Dvoja slova *po sebi* nisu tako velika neprilika, nu su onda jadom zalivena, kad *vsaki zakon svoje pismo* ima. I u Němca i u Čeha dvoja su slova, nu u vsakoga njih nijedna věra ne gleda, ni katolik ni lutor, jesu li slova latinska ili su němačka; oni su

vičui kako jednim tako drugim. Slovo je po sebi janješce, i njegovo je runo puno blagoslova za ljudski rod (ako i jest strahovito tamnjakom); nu čim narod, po *věri* razkoljen, još i po *slovu* bude razčehnut, te na vsaki čehulj toga razkola, na vsaku sošicu te razsohe drugo slovo zajaše, onda slovo, čtono reče Krst, bude *ubojicom:* nismo li dva? ti i ja? rvimo se! onda slovo dvoje zastave razvije: jednu bělu, drugu crnu; onda slovo vsakoj vojsci gradac ogradi, jednoj vojvoda Ormuzd, drugoj Ariman. Sad pucajte, dok vas vrěme ne zatre. A nije li tako? Po čemu Srb i Hrvat dva naroda? po zakonu ne: er se po zakonu narodi ne děle; po jeziku ne, er je taj isti; po slovu ne, er je toga i drugud, a jedna knjiga. Po čemu dakle? po tomu, čto se jednim jedna, drugim druga slova za věru prilěpila i pripekla. Po samoj věri mi, hvala bogu, prijatelji, da ne možemo lěpši; lutor i katolik med Němci odista se više mrze nego mi, pored vse prosvěte, čto je u njih, i onoga mraka, čto je u nas. Kdě se ljudi měšaju, žene i druguju, zakon sa zakonom, tuj ne može druga ni biti, nego da se sljube i sprijatelje. Do u jedinog Turčina to vsudaj biva; i samo pod njim narodi se po *zakonih* broje. Po samom jeziku razlika je tako sitna, da se k tomu hoće čitavi Daničić Gjuro, koji to može razpoznat i razabrat. A nazovi-hrvate posavske i podravske, kojih se jezik nečto odmiče od jedin-

stva hrvatsko-srbskoga, njih je Gaj u tò naše jedinstvo već od tolikih godin priveo, i oni ga lěpo drže i něguju. Po samih slovih, ako i jest neprilike, opet se ne razdvojismo. Kako smo viděli, i drugud dvoja su slova, bez učtrba narodnog jedinstva; samo je ta žaliboże ne malena razlika, čto u narodov drugih oboja su njihova slova jednako poznata, čim su u nas jednoj polovici nepoznata slova druge polovice. Po turskom carstvu slabo poznavaju latinska slova, a po banovini slabo su poznata slova Klimentova još od istih pravoslavnih; po Istri, po otocih, po primorju, jedva ih je ko i vidio. Nu s druge strane hrvatski su književnici zadnjih godin nečto dopomogli k poznavanju bratskih pismen i po onih stranah, kdé im prvo ne biaše ni uha ni sluha; a Srbljem opet u našem carstvu latinska slova niodkoje neprilike nisu, er ih poznavaju iz drugih jezikov, koji se po školah uče.

Kako se vidi, korěn omrazi hrvatsko-srbskoj nije toliko u věri, er je nije u životu domaćem; nije u jeziku, er se lěpo razuměmo i do nekih sitnic slažemo; nije povse ni u slovih, er mi poznajemo ponekle njihova, a oni još bolje slova naša; nego, kako rekoh, jedinice u tom, čto se jednoj věri slova grčka, drugoj latinska za dušu pripela; čto je nam nositi samar věkovite nesloge rimsko-bizantinske; čto nas je dopalo kvasac zakonski još i slovî dvizat i ukisavat:

zakonski kvasac, koji se gubio i padao; slovi, koja su knjigu rodila; a u koga danas veća vlast nego u knjige? ne penje li se na stolac, kdě je dosad zakon sědio? Kako dakle obraniti mladu knjigu jugo-slovinsku, da starim kvasom ne zadahné? Kako ju izvesti na visinu i na veličastvo jedinstva? O slozi hrvatskoj i srbskoj može se reći, čto ljudi govore za dva vrago-duha: da vsaki metne svoju govedinu, ni jube u loncu poměšale se ne bi. Tako je s knjigom našom: na prvi mah možeš poznati: to je pisao Srbin, to je pisao Hrvat; i kamo sreća, da nam samo slova tu stvar odkrivaju. Ja mišlju, da tomu zlu nejma boljega lěka, nego *odstupiti* od dosadanjega pravila našeg: Grku slovo grčko, Latinjaninu latinsko: er niti smo mi Grci niti Latinjani, nego braća slovinska; pak *poprimiti* pravilo novo i koristnije: *oboja slova i moja su i tvoja.* Čim mi tako učinimo, čim mi slovo od zakona odlěpimo, čim duha razdora zakonskoga iz knjige izhlapi i iztašća, čim se ne bude znati, koja věra knjigu pisala ni za koju: onda istom budemo *narod, komu čast;* onda, pored vse razlike u jeziku, ni brat Slovenac dugo se domišljati ne bude, hoće li u naše kolo, još i bliže nego dosad: er kud jedna njih polovina pristala, može i druga. Uhvate li oba slova korěn u narodu, onda je uz sreću i priliku lahko jedna odhitit. Nu vsaki sám uza svoja: jedan smo dru-

gomu neprilika. Uz ovaj dosadanji nesretni razdor nit se može knjiga izplatiti, nit novine uspěti, niti knjige za školu napisati; duhu omraze krilo vse to jače; a srdce naše, gledajuće tu razkoljenu mlohavost, vsaki dan slablje. Čim ti znaš, koji zakon knjigu napisao, ti pomisliš: to je *naš*, to je *njihov*, pak te hvata zěh; nu kad ne znaš „odkud knjiga, s koje li je strane“ tada ne pomišljaš i ne zěhaš, nego čitaš i *misliš*, te po takvû običaju s lenjivoga mlitavca budeš vedar na umu, hrabar na srdcu. Dok je kojoj misli s ove strane doći ili s one, da ju primiš: dotle si kukavica. Dobro došla vsaka misal, odkuda mu drago, od koga mu drago, da je istom zdrava! Mudro je pravilo: pusti větra u ložnicu; ili: ne ženi se u rod; kao da je rekao: ne daj, da se truje zrak, da se truje krv. Tako je i nam provětriti mozak mišlju i podaljom od naše: da ti ne otežča, da ti ne zadrěma; da ti razum dalje progleda i bolje vidi, nego čto su ti dětetu dosudili.

Misle kděkoji, da su slova iztočne crkve izgubila čto od světlosti svoje, čim ih nije izobrio s. Ćurilo, nego, kako se učeni ljudi domišljaju, s. Kliment. Za one, kojim svetca treba obrětnika, učtrba nejma: er je jedan svetac izměnio drugoga, učitelja izměnio učenik. Samo čto je glagolici slave priskočilo, čim je nje prvotnost sada nesumnjiva; i Srbinu se uzeo nož iz

rukû, kojim nas sěkao, da smo tobože ona slova, koja Srbin ima, iznevěrili: er tih slov med Hrvatî nikad ne biaše; a nevěra smo i jedni i drugi, čim oba odběgosmo slova Ćurilova, te poprimismo jedan slova grčka, priměsiv k njim nekoja glagolska; drugi slova latinska, spasiv glagolicu iliti *pravu* ćurilovicu samo po ostrovih i nekih stranah Istre, Dalmacije i Primorja.

Kako se to slaže, svetac i nevěra? Na taj upros ne mogu dat odgovor nego razsohat: ili je Kliment odpao od jedinstva s crkvom rimskom; ili je spoznao tegotnost slovu svojega učitelja, te grčka slova poprimio. Ako je istina prvo, onda je odista Höfflerov obrět Dobrovskomu vratio žao za sramotu, obiděvšû slova glagolska, da su ona izhitleni plod nenavisti popovske sa strane katolikov, mrzećih tobože i na isto pismeno ili knjižno jedinstvo s braćom iztočnom. Ako je istina drugo, te Kliment nauk svoga učitelja, privrženika rimskog, dohranio, nu samo azbuke se njegove odmetnuo, to se može izpričati; er je vsa prilika pomisliti, da je Bugarom, susědom grčkim, alfavit njihov bio vičniji, nego nove kvake zemljaka Ćurila. Nemo propheta in patria. Slova su kako zakon, kako hram: težko je ljude od stare věre odvratiti, er vse misle, čto je starija, to je istinitija i svetija; a čto ga je ljudij, koji se nikako u novoj crkvi bogu pomoliti ne mogu. Ne bi se moglo izpričati Klimenta, da je on

hodao po světu kao lučonoša književan, koji snuje zastavu za vse slovinstvo, te koji započam dělo na jednu ruku evo se osvrtè pri koncu na drugu; nu je on hodao kao posal i věstnik božji, komu je věra bilo prvo, a knjiga i slova utorno; te poplašen onim, čto se slučilo uz prihod Magjarov na zemlju panonsku, kdě se razběgli učenici Metodovi, i knjige im se podrle i požgale; poplašen, rekoh, moglo mu se prividěti, da su slova Ćurilova, vremenom neokrěpla, kao gužvica, koja ne odoljè ostrcu nemiloga mača; te zamisli prikovat knjige slovinske Krstovog nauka k veruzi, starimi kovačî ukovanoj, k elinskomu alfavitu; zadržav imena Ćurilom naděnuta, i pridav slova, koja Grk ne imao, a učitelj mu jur je bio izobrio. Pod tim uvětom mogla je azbuka grčka, Klimentom uredjena, s nadokrpom slov Ćurilovih prozvati se ćurulicom, i tolikimi věkovî pod tim imenom proticati.

Nu budi sa slovî, čto ih sad zovemo Klimentovî, kako mu drago, slava im se ne oslanja na njihovâ obrětnika, nego na to: čto su ona sveto věno iz nědar poprve hristjanske starine naše; čto su prilična, kako nikoja druga, k jeziku našemu; čto su toliki spomenici stari, učitelji jezika našega, timi slovî pisani i obranjeni; čto su tomu slovu prostrana krila, to po našem to po carstvu turskom, te i žazlo rusko u njegovih rukû; čto naš najbližji brat, Srbin, otim

slovom žive i odiše. — Bez držanja i poznavanja obojega slova mi k ničemu dobri, nego da jedan drugomu zube izcěrimo, da se brat brata ogrebemo, da koju kap žuči iztočimo, da ostanemo nedonošćad i paćuhe do věka; a knjiga naša da ostane i dalje pazder i čihanj tudjega lana, tudjega platna.

1.

U jesen godine 1829 naměrih se ja (srećo moja!) u Němačkom Gradcu na čověka oděvenâ po moju, ili bolje, kako bi *trebalo*, da sam i ja oděven: naměrih se na Ogulinca sajmara. Ja sam bio mlad, te istom latinske škole dovršio. Nuz njega stojaše nekakov netopir, gegaš, koji mi ne biaše na oku zapeo, ni u mozak zasio, te mu je spomen izkapao do srage: nu Ogulinac i sad mi se u pameti puši. Ne mogu se ja nagledati svoga benevrekovića, njegove šubare i njegovih opanak: a pantaloncu ni *mukaet.* Ne nosi vsaka rdja, čto Ogulinac nosi. Iza četirih godin neviděliсe ugledati krajičnika med onimi ljudî tamo, ta to je blagdan, a srdcu raj. Četiri godine na školi mene pililo i tesalo i strugalo, nu vse uzalud: tvrda je gora izpod Kleka. Meni uz toga Ogulinca vsa knjiga odė u větar. Kući te kući! — Gle ga, dao se čověk u pripověst!

Drugi je kotao zavěsit, makni taj. — Baš pravo, i nije mi se o koječem zaděvati ni s puta odbijati; te kad mi ne date izgovorit, u kratko dakle da reku, čto i kako je bilo. Od ove dvojice ja dočuh, da je zaprosio gospodin major (moj pokojni otac) toga kupčiju, da me u Oštarije dovezu, uru od Ogulina, te sam s njima i pošao. U tom selu moj roditelj, stupivši u mir, kupio kućicu usred nekoga voćara; i dok se to ne izplatilo, nisam mogao škole nastaviti, nu sam kod njega ostao vse one godine 1830.

Dne 1 svibnja ja nečto podranio (htio sam i tamo, vse na samo, proslaviti *majales*). „Kudaj ti Frane?“ upità me otac. „K popu Jovi u Munjavu.“ — „Idi idi, bit će mu drago.“ Kad bi se ja s pokojnim otcem šetao kraj Mrěžnice, to bihmo se na cesti više put srećali s popom Miščevićem, jašućim u Otok, selce med Ogulinom i Oštarijami. Taj čověk nije nikad ničta čitao „de humilitate christiana.“ On je u sploh, budi čega, povse malo čitao, a latinski ni malo. On je bio jedinojezičan, jedinosrdačan. Samo kod našega plovana (zvao se Mureta), kod njega bi se on kděkad knjigom (hrvatskom) osladio. Vse tako neuk kako je bio, ali, čto je směrnosti, u njoj na čudo je vrstan bio; u tom vsi kapucini njemu ni do pasa. Na sukobicah naših, kdě sam ja imao priliku viděti, da i na konju čověk može ponizan biti, uz najumiljatiji pozdrav pozivao bi

me, da mu ja dodju koji put u pohode; i ja vse odbijao do lěpšega vremena. Jednom ja mu slišah glas kraj puta u krčmi, a viděh mu i konjica nuz plot. Ne mogu da ne svrnu, da mu vidju jabučice kako vatra, njegovu crnu bradu i sladostni mu prismčh. Kakve sam ja ondě beseděe čuo, a *nuz vino!* Pope Jovo (lahka ti crna zemljica!), uz tvoju besědu, koju mi ti progovori, ni smokva ne ostà smokvom, ni grozd grozdom, ni samotok vinom, nego vse to bude pupčac, parodak i zavrelica: tako mi se vidjaše tvoje živo i čisto slovo, prema vsemu čitanju dotadanjemu, sladje, istinitije i uzvišenije (a jako sam sklanjao u Gradcu na svetinju, i silu toga čitao, čto je bilo na božju). Ne cvate duša Krstova na doktorskom klobuku, nego na selskoj šipčanici: na čistoti umiljatâ srdačca.

Rečenoga osgor dneva podjoh dakle u Munjavu. Ta u Munjavu ta u Ogulin, iz Očtarij ura hoda, i manje. Nije bilo Jove kod kuće, otišao k bolestniku. Na veži popine kuće posla dost. Neka je mužatica parila; pomagale su joj dvě děvojčice, ili su to bile otročice Jovine; poša zagrnula rukave, te je hlěb měsila, i dok Jovo dodje, u klětci me njegovoj naměstila. Ja čekah na miru miloga krmčiju pastvice Munjavske, i čudio se koječemu, čto mi *onda* pamet kosnulo: da mu kuća nije kamenica, ni oběljenica ni uzhodnica kakva, nego potleušica crnka drvenica,

kako iukoga drugoga krajičnika (a krajičnička je i bila); da mu supruga kruh měsi itd. Pomišljah u sebi: koja to raboće, može ne samo varljaču i preslicu nego i metlu i motiku i kabljaču te isto žazlo pastirsko u ruke uzeti itd. nu se tomu domislit ne mogah, da je tim žlěbom ono božastveno proticalo, koje neki dan slušah, ona voda života nikad nesahnuća; a da po vsakoj vodoteči drugoj ona se ne može nego natrunuti i okaljati; da je ubožtina najbolja dojnica mudrosti, i dvarca najpouzdanija k pokoju srdca našega. Blaze si ga onomu, čto ju drage volje príma kako božji dar. Nu uvi si ga ritalici! njega ona peče i na muke meće; nu s veće čęsti í on bude bolji. Pohotnika i lakomca nitko tako ne uzpregnù, ne ukrotì ni obuzdà kako hudost; nitko oholice i zlobnika tako ne uvrači, ni běsa mu iz puti čak do glezna ne izpudi, kako pusta nevoljica. Koga ta klěšća ušćipnu, presědė mu zloba i oholija. Nu nije mi ga kud pripovědati; to je pop Jovo bolje umio. U njegovih ustiu kao da je mudrost pomazanikova med nami nikla i domaća. Njegova ruka nikad svetoga pisma ne prevadjala: nu mu je srdce bilo prekrasan tumač. Slušaje takvo čeljade mili nas drugovati i živěti, i vidi nam se veselija i plavota nebesna, i sinota morska, i vsa zelen zemaljska. Kad ta usta sbore, prohode nam slova dušom, kako plåv po tišini morskoj. Rekao bis, da ponire u prastaro vrěme,

i odonud da iznosi ona světla, mirisna i mudra slova starih nam dědov slovinskih, a ona su mu (narodni poklad) duši na dnu ležala: lěk duši bolnoj, studena vodica srdcu žedjahnû. Nu evo ga, kdě ide. „Kako je, pope Jovo?“ — „Oh, vi tuj, gospodičiću!“ pak ti se pokloni, da se smrviš na srdcu, er znaš, da toga dostojan nisi.

Ovaj poniznik i božji pravednik, brate čtioče, to je bio moj prvi učitelj srbski. Naša je škola trajala dvě ure. Do crkvenih knjig nikakve knjige na světu u njega bilo nije, te ni bukvara. Pokazivao mi je slova knjižna u trěbniku, a drhtavicom rukom sam je napisao rukopis. Veliko je čudo, da se i to u njega našlo, *čim* napisati, er popovi srbski i naši hrvatski glagolci — to su od věka slabi pisari bili: u tom povse prilični Krstu, nikada slovca ne napisavšû; a danas je vsa mudrost u peru. Kako sam onda prijetljive pameti bio, umio sam do poldana čitati, ako i nije učitelj na glasu bio, da je poučaljiv: er do mene jedva je ikoga svoga života u ta slova upućivao. A kako mu je to na um palo? Od mila srdce mi se smije, kad pomišlju, kako. Današnji ljudi uče drugoga kděkad i ono, čega ni sami ne znaju; a pop Jovo, naučivši me u krčmi božastveno, pomisli, da me u izbici svojoj nauči i světsko; te ono, čega po vsoj prilici gospodičić ne zna t. j. srbsko; a možebit se i domišljao, da to k mojemu srdcu lěpo pristane, er je moj

pokojni tajko, tó s Jovom to s drugimi popî, i jedne i druge crkve, lěpo se držao. Ne treba napominjati, da je taj put učenik bio gostom u svog učitelja. Juha na stolu, a pop Jovo se muči; uzeo batog u ruke, da izvuče neku skrinjicu izpod postelje, staru i prašnu. Čto je u njoj? nuz drugo i stare rakije, koje se ne daje vsakomu. Onda još rakija, dobro pečena i jaka, nije znala nizakakve klevetnike, i bila je glasa neporočnâ; te sam ja izpio s velikim počitanjem onu čašicu, čto mi ju Jovo ponudio. Póša ni blizu k stolu, nego mi dva na samo. Bože moj! i pri stolu taj se čověk tako naměstio, kao da mu je biti poslušnû na kakvu zapověd; a opet tako, da bude i gostu směran razgovaratelj i sustolnik. Poslě oběda taj mi divni umiljatnik pokazà svoj hlěv, svoju pojatu, svoje njive, svoj slivik; i vse viděvšû i razgledavšû dadė mi pri odhodu još i svoj blagoslov. Ako pisarijom svojom k tomu čto dopomogu, da se Srblji i Hrvati bolje paze nego dosad, i da se bliže jedan k drugomu stisnu i priluče: onda je zaisto blagoslov popa Jove puno u boga smogao i usporio. Evo izkona moga srbovanja.

2.

Koja mi je korist bila s Jovinoga dara? Čitaj dalje, pak razberi.

Iste godine nagovorih ja moga pokojnoga strica Gaju, krajičnika, da idemo u Liku na Udbinju, u pohode k babi mojoj, koje nikad vidèo ne biah. Ko med Hrvatî ne zna, da je na Udbinji bogata i glasovita kuća Omčikus? (bar je bila, ne znam kako je sad.) Bez te kuće srbske mene možebit ni živâ na svêtu: er je stari Omčikus, mogutac, mojemu otcu bio zaimnik, da se može ženit i uzeti Rožu, dćercu Stošićevu. Upoznah se tom prilikom i sa sinom starčevim, Lazom, i on mi dadè u ruku i pokloni Dositijevu *Bukvicu.* Komu je nepoznata slava ote knjige? Nikada mi ikoja druga bolje ni u bolji čas rukû dopasti ne mogaše, nego ta. Kad ja nazad u Oštarije: u hižici moga pokojnoga otca vsi zidovi zazvoniše od mudrosti Dositijeve. Moj otac: „Čto to čitaš Frane?“ A ja punâ srdca te uz glas čitaj slovo *Dobro* (u toj knjižici vse je razděljeno, ne na glavizne i čismena, bud arapska bud rimska, nego na *slova*, po njih imenu). Ugrijao ja svomu otcu staračko nu živo i počteno srdce, te mi rečè: „Kad pročitaš, sinko, stavi mi knjigu na stranu, da i ja pročitam.“ Nu mi je i danas na srdcu žao, čto mi ga je bilo odbiti od otoga sladkoga očekivanja: slova mu pokazav nepoznata. Pripovědaju to braći Hrvatom, tako mi oni nikad ne zapeli o *slovu* bratske knjige, a po jeziku naše istovetnice.

Koju godinu poslě, učivšû se filosofiji u

Zagrebu, donesè mi bolnû Antun Mažuranić knjigu pokrupnu, kdě iznutra na oklopcu piše: da je nje gospodar, neki Srbin trgovac, platio za nju 30 kolikoli žutic. Kad ja viděh, čto je, minù me čudo: biahu *Basne* Dositijeve; kojim ja ni imena pravo razumio nisam, dok mi ga nije Antun iztumačio; nu sam bio uvěren, da bud koja knjiga Dositijeva, i s kakvim ljubo imenom, zlata vrědi. Željno ti sam očima pobirao slova, koja mi govorahu, čto Dositije veli! Da nije ludo i grěšno, boga bim oprosio, da mi obnovi i povrati one sretne i blažene časove toga čitanja. Pročtio sam poslě i druge mu knjige, jedne milije od drugih, i gotovo ih na pamet izučio; te mišlju tvrdo, da iz sěmena, čto ga on posijao, ne može zla prozebal izrasti, zla klica niknuti: da je srbskomu rodu jur s toga bit dobrû, čto je pitomac, čto je krmljenik Dositijev. A mi opet Hrvati niuzkoga tako se lěpo ne naučismo dobro i lěpo o Srbinu pomišljat, kako uz njega; i nitko nam rane nenavisti zakonske tako lěpo ne izvidà, kako blaga, krotka, bistra i sladka duša Dositijeva. Čim je u tolikih mudrac srdce bogoliho i pusto, veličavo i porugljivo, žučljivo i podkopljivo, studeno i sebičljivo: a to je u Dositija onakvo, kako ti ga moje perce nikad ne opisà; a koje najbolje ugledati možeš iz njegovih pisam, za koja danas ne treba žutic, i koja ti, čitavče, čto bolje mogu, preporučuju.

Obajdimo sad *Simu*. Godine 1835, po Beču se šetaje, ugledah u nekoga knjižara za staklom knjigu, kojzi ime *Serbianka.* Nisam znao ni o čemu je, ni od koga je, ni kako je pisana; nu ja se mašio u žep, te izbrojih 4. forinta i pol. Vidju ime na začelju: *Sima Milutinović Sarajlija.* Nu ko si ti, čověče? ja te ne znam. Padė mi na um Muretus, s kojim se Nathan Chytraeus iz Roztoka u prijateljstvo hvatao. Nu taj veliki *humanista*, ne znajući čto je kako li je s tim nenadanim prijateljem; a pored vsega velikoga latinstva, čto ga biaše u njem, slab geograf; glede njega u nekom listu (ne znam na koga) ovako se ozvà: „Neque ego scio, ubi terrarum sit Rostochium." Tako ga i meni sa *Sarajlijom*; nu s otom razlikom, da je čeljade kako Muretus lakše mogao nehajati i za Nathana i za Roztok, oboje mu tudje i pomanje slave, nego čto sam ja smio neznati za besědu *Sarajlija* t. j. čověk iz Sarajeva u Bosni; i za diku našu, Simu. Kad ja s knjigom kući, te da čitaju (a putem idućů vse mi je kopalo po pameti, da je u toj knjizi vse sam ženski zanat): ja uzmu predgovor, te čelom tuc; uzmu vrste zavodilje, tuc; uzmu pěsan prvu, tuc; uzmu kdě mu drago, vsudaj tuc; a četiri forinta (i pol k tomu) fuć. Ne razumiju ni vraga. Ne znam, koja je běda s tom knjigom. Město Srbkinj tud mi se po njoj šeću vse sami junaci, tuj zvękeće oružje, tuj se otimlju gradovi, tuj se

čini vsaki nekrst: tuj krv, tuj bojevi, tuj izdajstva, čega li tuj nejma; tuj se ja našao u golemû čudu. Čteta, čto mi je vse to maglušina zastirala; ipak sam lahko razabrao, da je tuj mir vsakoj ženskoj glavi; da oliš Fatime jedva je koju i viděti; nu da je to buna i sloboda srbska pod Gjorgjem i Milošem. Oplazive i opitljive ćudi vse bi u tu knjigu zaglédao, ali je ona sprot meni povse mučaljiva i potajljiva bila. Kděkad tri četiri vrste još pomozi bože; pomislih: možebit se razvedri; nu na jedan put oblak, da ni prsta ne vidiš. Istom godine 1837, kad sam došao u Pešt, cikla mi je zora, te se naměrih na druga, koji Srbijanku razumě: na Srěmca iz Podlužja, Petra Petrovića, tadanjega diakona Peštanskoga pri srbskoj crkvi, a sadanjega paroka Váckoga. Čtoli ga čověk uz poznavanje jezikov tudjih bude tuplji na svǫm! Célu sam zimu uz njega čitao Srbijanku, i uprav mu dosadjivao i neprijličan bio. Čto putij bilo me je sram, da ove ili one besěde ili vrste razumio nisam! Oprosti mi dobrota čtiočeva: ja sam bio kao dětić, koji se naměrio i namečio na svinjeću plećku, te potajmo britvicom paraj dan po dan po koji, to veći to manji, kusac; nu mu je muka i žao, da od straha materinâ ne smě bolje i podalje nožem zakrojiti. Tako je od prilike i meni bilo. Bez Perine pomoći jedva sam koju pěsmicu do konca pročtiti mogao; a meni se je htélo

te pečenice obilatije zalagat, niuzčiju ruku ni pomoć. I danas hvala tomu dobrotvorivû Srbinu! mene prihranivšû i podpomogšû i naučivšû. Čto mi je žao, da smo sada na daleko jedan od drugoga! Bilo je čitavo jatačce mladih Srbalj, visoke škole pohodoćih i u njega se skupljajućih. Vsakomu je tumačio, čto biaše njih kojemu nedohitno u toj odista divotnoj nu težko razumljivoj knjizi. Težka je ona s ne jednoga uzroka, kojih ovdě nit je město nit prilike razvoditi. Samo glavni da napomenu. Mi smo sitni, siromasi ljudi. Mi se vse i vsako leh učimo na jeziku tudjem. Mi ne tkemo na stativah svojih, ni za svoj dobitak; čtogod nadižemo: samo za dva zubca; čtogod vijemo: vse na mali vitao; kudajgod jedrimo: na malo jedarce. Kud je duhu, uza takvu žalost, biti uzletívû, uzvijavû? Ko je god upijao misli svoje, bud visoke budi nizke, u jeziku svojem: tomu Serbianka velikom neprilikom biti ne može; nu s ničega duša ne bude tako tupa, nebistra, mlitava, drěmljiva, težka i nepospěšiva, koliko s nauka na jeziku tudjem; te je duhu kržljavû, vsakojakim tudjinstvom pritisnutû, mučno prhnuti za slovinskom misljû u odělu slovinskom. Zato je mene Srbijanka toliko truda stala; zato su ljudi manjega nauka nje tumači bili ljudem nauka većega.

Kako rekoh, to je uzrok glavni; a ima ih pomanjih, to sa strane nas čitalac, to sa strane Sime pěsnika, o kojih mi nije progovarat.

Simine knjige, med Srbljî toliko pohvaljene a premalo čitane, med Hrvatî nit ih ko poznaje ni hvali. Žalosti! A čto da ti bude sladje, k čemu bliže uho da prikloniš, nego k slavi narodnih junakov? Ne pěva Sima šuplje za narod junake, kojim samo *ime* je narodno, ali *glas* nije; nego onakve, kojih dělo koristno je krvi, iz koje nikli; zemlji, koja ih odhranila. Čto možeš lěpšega gledati nego razbijanje i razkivanje verug, noge i ruke do krvi ožuljivših, dušu oglodavših? iza robovanja *turskoga* kroz *četiri sto godin*, koje narod zastiglo biaše iza slave *carevanja* i našega *ufanja*? Ili već tvoje grudi ni muževlje nisu? Ne znadu, čto mužu dolikuje?

Es drängt den Mann zu Kampfesthaten,
Für Licht und Recht zu dulden, rathen,
Ob seiner Väter Land und Haus;

Drob, blutend in der Todeswunde,
Haucht treu noch da dem Bruderbunde
Er gern den freien Athem aus.

Fr. Schlegel.

Uz prkos vsěmu, čim se ukoriti može, Sima je najprvi pěsnik med Hrvatî i Srbljî. U toga je čověka i vatre, i duha, i ljubavi roda. Njegovo srdce nikad ne usahnù, njegovo ufanje vsakad je zeleno. Srbski junaci, rekao bi čověk, vse mu kosti izpunili; s njih, vse mu žile nabrekle. Glede jezika on je kao četnik, koji ne će

u vojsku; kao ždrěbe, koje se pod rudu ne da. Čto mi ga je zadnjih godinį u njega se uputivšû, naslade i milinja bilo gledati, kako mu s ugrijane pameti pero igra, kudaj li mu vrljá i zahodi! Ne ide taj stazom utaptanom ni utrenikom, nego stranom i klisurom. Čtogod reče il uzpiše, vse je novo i po svoju, niodkoga uzeto, nizakim snovano, ninačije kopito nenabito. Vse mu uha i míri narodnim biljem, vse je okrojeno po našu. Ako mu i jest pero vrtoglavo, nu zakonitelji jezika prelěpa pravila iz njegovih pisam izvaditi mogu (najliše iz njegove *Istorije*): er čto je ikad narodno, u njegovih se knjigah směstilo, u njegove se vrste zaoralo i ukopalo.

Čudo! bud po opomeni čijoj, ili da dokaže, da on i pravilno pisati umě: „Obilića“ je i „Diku Crnogorsku“ pisao jezikom jednakim i mirovitim, a ne onako běsnim, kako Srbianku. Nu bud koliko nekoji radi jezika Simu na zub uzimali, odista je mnogo milije i ugodnije oko njega se malko izmučiti (er je trud obilato izplaćen), nego čitati gladke i pravilne neslanike; ili zěhati nad kukavcem, koji niti jezika zna, niti njim vladati umě, kakvi se ponajveć radjaju *danas*. Vsa filologija toga nam ne podà, čega njemu podala Bosna i Crna Gora; i onaj duh, čto mu razgarao prsa. Sime je bilo i nestalo: njegovû se podobniku ne nadajmo; nu čto je njegovâ slova i pera, čto skorije poberimo i med narod raznesimo: jeda

zrno svoju zemlju najde i proklija. Ako svoje sile ne znaš, o Simi ju kušaj. Ako se od njega odbiješ i ozlovoljiš i ufanje izgubiš, to si ti gnjilac, mekušac i sustalica; idi na stran, nejma 'z tebe književnika. Akoli te razmami, podžge i uvolji, to si ti kremik: uz gubu i ocilo, uz vrěme i priliku, iz tebe čověk, knjizi koristan, po vsem rodu slavan.

Nu kud bi me odvelo, da ja stanu navrzati jednoga po jednoga vse pisce, na koje me Klimentova azbuka naměrila? Toga je duga čitulja, dug vrzalj. Na tom putu ja bim se i s Vukom sastao, te bi nastalo pričanje bez kraja i konca. Bit mi je i nehotice uzdržaljivû. Reku *nehoticě*, er mi je muka onoga minuti, nuz koga najbolje bi uspělo dokazivanje o sreći i neodvrzivosti skrozovitâ i rěsnotivâ uzaimstva i sjedinivanja hrvatsko-srbskoga. Jer ko je prodr'o put medju Srbljî narodnomu jeziku srbskomu (kao da rečeš našemu), te je srušio i oborio onaj zid, koji nas razstavljaše, i što ga biahu šišmiši ogradili? Ko je osnovao slovnicu, koju s veće česti, od nekoliko věkov, i mi priznajemo? Ko je skupio rěči i u rěčnik spravio, koje smo i mi već davno upisali? Nije vsega toga Vuk iz naših knjig prepisivao (kojih on, kako nas je uz njegov početak vsako napose živělo, ni pogledao nije), već je

iz ustiu narodnih vadio. Ali je zakon jeziku postao tim tvrdji, čto se naše stare i Vukove knjige nove u slozi zatekle, i jedna drugoj svědokovale. Ko je popisao narodne običaje srbske, koji su mal' da ne i naši? Ko je iznesao na vidělo *Pěsme narodne,* toliku slavu stekše, *Poslovice* i *Pripověsti?* koje u nas, premda skoro te iste, ali snitljive, nepobrane ili neprobrane, neovejane i na kup ne snesene ili povse zapušćene, gotovo biahu iztruhnule i štetom pošle. Ko je, reku, srećnije li slavnije li, vse to dokončao i ovršio? těkom vsega života k tomu se stogu dovijao i prikučio? i to gorostasno dělo vsemu rodu južnomu oporučio: kao vrěžak našega rasta i uspěha, kao uvět naše književne slave, kao vezanicu našega jedinstva? Blaze si ga onoj duši i nje pokoju, koja može reći: *to je moj trud, moja muka.* Da se nisam zarekao minuti ga, čega li još ne rekoh o toj sjajnoj slavi vsega naroda slovinskoga?

Ima li još ko, da ga osvědočio nisam, čim su za nas Klimentova slova? Doklě ga podjosmo tako razdvojeni, razkoljeni i raztrzani? uz ono, čto danas na svoje oči vidjamo? Tuj nejma druge pomoći, nego uvedimo mi ta slova *u školu*, u vsakir gradsku, u vsaku selsku školu. I ne budi nam dosta, da su u školi slova Klimentova na dasci, nego budite i knjige; za onaj nauk, za koji se u Srbalj desi knjižica bolja. Nije-li sra-

mota, da uz toliko jedinstvo jezika u nas dvě su „terminologije juridičke“ i dva „lista zakonov?“ da na latinskih školah dvě su knjige za čitanje, za Hrvate druga, a za Srblje druga („dva imena, a vse jedni ljudi“)? da mi njihove, a oni pisce naše, vsak na svoja (koja sreća!) premećemo slova? Začto u nas dva lista školska? a neka bi i stotina, da nije zato dva, da se opet tomu nesretnomu dvojstvu slova učini zadosta.

Ja molju i zaklinju vsakoga (ne u ime svoje, nu ono vsega roda i domovine naše), u kojega je god rukû žazlo ili vlast školska, bud veća bud manja: učinite čtogod za to neobhodno, neodvrzivo, neodgodivo i toli spasonosno *uzaimstvo slovno*. Sa slovî ga nejma ni igre ni šale: ona duboko u život sižu i uniru; o njih visi naš napredak ili nazadak; o njih stoji, može li nam knjige biti ili ne biti. Na čto se odsudjuju narodi bez knjige? Ili možebit u nas knjige *jest*? Ima nas nekoliko, koji bi htěli, da knjige u nas *bude*, ali je dosad *nejma*. Niti je može biti, kdě knjig i novin nitko ne čita do književnika i njegove svojte. Tudje nas knjige zadaviše; tolike strane našega naroda o knjizi jedva i čule; mi sami narod neknjiževan i nehajljiv, ako ikoji pod suncem; prema jeziku svomu tako studeni i hladni, da tomu prilike nejma, čto ga ikad knjige pišu i ljudi spominju — pak da se još domišljamo, koje gospodarstvo s našimi slovî da zač-

nemo? U nas i danas još ono je *domišljan* i *mudra glava*, čto azbuku poznaje; a u Srbalj ono je *izdajica* roda srbskoga i *odmetnik* pravoslavja, koji uzčita slovo latinsko. Nije li to gotova propast? Kako rekoh: *oboja slova u oboje škole.* Ako toga bude, onda smo najteži kamen odvalili, onda se možemo dalje razgovarat: vse na miru i počtenju.

III.

Pišu knjige starodavne iz zemlje Indjije, kako naši ljudi misle (ili bar pěsma naša) „iz zemlje proklete“ da je tamo nekad raslo stablo tako visoko, da je vršikom omahivalo oblake trećake, a korenje pustilo po vsoj nutrinji zemaljskoj. To stablo se razvrglo na četire svrži. Na vsakoj svrži kita jedna i tisuća; na vsakoj kiti ogranak jedan i tma. Dodijalo stablo vsemu stvoru: vsaki stvor pred boga. Rečė vatra: „ne mogu ja grijati od njegovâ hlada.“ Rečė vėtar: „ne mogu ja mahati od njegovâ kitja.“ Rečė voda: „ne mogu ja plišćati od njegovâ listja.“ Rečė zemlja: „ne mogu ja roditi od njegovâ žilja.“ Rečė Višnu (to je njihov bog) na vsa četvera usta: „ne mogu ni ja vladati bez vaše sloge, doglavnici moji! ni ljudstvo hraniti i njegovo blago. Ja duh, vi tvar: osvetimo se vsaki po svoju!“ Udariše stvorovi u prkos i nesklad: sunce k jednoj strani pripeci, na drugu ni zdrake ne pusti; vėtar ovu kitu propuši, druge ne omahni;

voda ovaj krajac zapljuskaj, onog' ne okvasi; gruda s juga propucaj, sa sěvera s' ugvozdi; a Višnu vsakoj kiti vrtlara svoga s inakom mišljû. Jedan se moli: blagoslovi bože! drugi: rodilo, ne rodilo! treći: usahnulo, bog daj! četvrti: ostru mi sěkiru, bogo! Iza toga to veliko stablo na jednoj kiti cvětaj, na drugoj sahni; ni cvět cvětu prilika ni duh duhu; jedan ogranak zdrav, sirov i kosmat; drugi suh, goluždrav i šušnjast. U vsake kite voće drugo: u jedne kvasno i oslastno, u druge grko, u treće trpko, u četvrte nagnjilo. A vršak nikada zelen: ne može mězdra šinuti u vis. To su stablo prozvali: *grěšnik*. I to je bila, govore pomenute knjige, prva oholija na zemlji i prvo nakazanje. U njih je dakle već bilje bilo grěšno, u nas istom ljudi.

Ko tuj da ne pomisli o deblu slovinskom? Město četiriu uzmi svrži dvě; město onoga velikoga čisla, čto ga je (po indjijanskoj mačti) kitam i ogrankom, uzmi četiri velmi nejednake kite na jugu, a četiri na sěveru, vsaku uz ogranke svoje; a město boga *Višnu* uzmi našega *Svetovita*, er i u njega četiri glave kažu. A naša sladka *lipa* budi *grěšnicom*. Nu jedno *stablo*, a drugo *voće* u vsake kite i ogranka — komu to da ne pripomene desetere knjižice slovinske, kojih jedna se čiše od druge, jedna od druge hrane ne prima, jedna drugoj nehće biti prilična, jedna vse i bolja i lěpša od druge itd.

Jesu rane, koje vrěme zadalo, vrěme izlěčilo; nu razčehnuto i razmetnuto jedinstvo slovinsko nikad ne uzkrsnù. Napomenimo čtogod, po čemu ono, kad se ne može povratiti, da se bar malko navrne; da se kite, koliko još mogu, prema vrhu sviju; da se bratinstvu stopa ne zamete; da ono oživè i ozdravi, čto misli venut i osahnut.

Koliko ste put, Slovaci, jezik svoj književni proměnili? Izprva držaste s knjigom českom. Sveto pismo „moravske braće" po imenu „bible Králická" bilo je vašim i českim zakonikom. Pod otim su stěgom vojevali Tranovsky, Tablic i Kolár, da ne spominju tolike druge. Na koncu minuloga věka uzè vas koliti od Čehov Bernolák. Sastavì slovnicu po govoru Nitranskom, te iznesè na viděl̀o svoj veliki slovnik. Iz te škole niče vaš Holy. Po njezinom zakonu Palkovič prevedè s. pismo.

Oni prvi, kako i predobro znate, vse sami lutori; ovi novlji, katolici; do Bernoláka jedva čto i pisavši. Sad je vse bilo uredjeno kako treba: k razkolu *zakonskomu* pristupì još i *narečje*. Vi Slovaci lutorski ne htědoste čitati „Svatopluka" narodnu epopeju, čto ju napisao katolički pop: Holy, nego ste čekali, dok ju Vinaricky ne prevede na jezik češki. Vi Slovaci katolički ne htědoste čitati „Slávy dceru" drugu epojeju, čto ju napisao lutorski pop: Kolár; trebalo po vsoj prilici i nju provesti. Tolika biaše

vaša razjarenost sa strane jedne i druge. I bogu se hoće vremena, dok s jednoga naroda okroji dva: nu u tom su ljudi i boga nadvisili. Svadite se vas nekoliko oko zakona, pak uzmi vas koji slovnicu jednu u ruke, drugi drugu: čudo gotovo; dajte im tumača, ne mogu se razuměti. Takova mirisna ružica jezika lutorskoga i katoličkoga cvate i na njivi Lužičkoj, u zemlji Saskoj. — Nu magjarski běs i magjarska sila od dana na dan vse to veći, a Slovaci *razdvojeni;* ne samo *zakonom* (u Magjarov to istò) nego i *primlje-nim narečjem.* Ustà Štur, učitelj českoga jezika na bogosloviji lutorskoj u Požunu, i velik privr-ženik Kolarov; te domišljaje se, da Slovaci zato Magjarom pravoga odpora dati ne mogu, čto je češki jezik mnogo odskočio od govora slovač-koga, te ne može narodu u srdce; i čto se uz oba zakona vaša drugo *narečje* prilěpilo (kako u nas druga *slova*): odvržė se od jezika češ-koga, med katolikî nikada se pravo ne ukoreniv-šâ; a koji, to on to lutori drugi, kako jezik u njih crkveni i po Husitih meda nje uvedeni, do-sad tako tvrdo biahu branili i držali; te da bude miritelj oběma stranama, i da ne bude jednoj pravo, drugoj krivo, nego ni na jednu ni na drugu — obrà govor *Liptovski* (liptáčinu, vele Slovaci), stadė se prijateljiti sa stranom kato-ličkom, dizati i prehvaljivati Hologa, razvržė se s Kolárom, udruži se s Hurbanom, (pobratim od

davńâ), odabrà nekoliko poboljih glav iz svojega znanstva i prijateljstva, te stadė u Požunu pisati *novine* tim novim jezikom, pridadė im „Orla Tatranskoga“ i uputi svět u knjižici „Narječje Slovenskuo“ čto je kakoli je sa strane filologije s tim nareöjem, nanovo knjizi prisvojenim. S toga odmetničtva Šturovâ, mladenca dosad pohvaljenâ, nastà veliko razkolje i jadikovanje med slovačkimi lutorî: za crkveni se jezik plašećim, a žalećim za jedinstvom s bogatom ter izobraženom knjigom českom; i med českimi katolikî: nemogšim pregorěti, da, čto bi trebalo da i katolici jednověrci s njimi se sdruže, sad i lutori, njihovi dosadanji u knjizi privrženici, od njih se misle odlěpiti i odcěpiti. Proti tomu razkolstvu ozvà se knjiga puno znamenita „Hlasy“ u kojoj vse graknulo i vrisnulo na taj nesretni, najpočtenijom i najrodoljubnijom (po sudu drugih: najrodogubnijom) mislju začeti razdor. Nu pala je i *liptačina*, još ranije, nego nje nesretni uvoditelj. Čto se zadnjih godin dogadjalo, to mi nije tako poznato, er prilěgoh k moru, i podalje sam od vas, braćo Slovaci. Nu iz knjig i k Hrvatom prispělih vidju, da ste *opet* ino narečje obrali, kojemu su Hatala i Viktorin dvorove ogradili. *) Ja ne bi u to prsta ubadao, da mi je znati,

*) Nu Hatala je samo *slovnicu* slovačku napisao, vsa je ina pisarija njegova u jeziku češkom.

izboru zadnjemu bit stanovitijû prvanjih; nu nije prilike. Štur je bar oba zakona pod svoje krilo spravljao, nu ni toga, bi reć, sada nejma: er Lichard, urednik novin i „Světozora" ostà věra staroj bibliji Moravskoj, čim su ona dvojica inud pošla pastovati. Dokle još tako, mila braćo? Nikakoli se s Čehî dogovorit ne možete? S jedne strane: velmože knjige češke, inače vsake časti predostojni, odveć su bojazljivi, prihranjivi, nepopustljivi, novotam odveć nenakloni; a vaši oblici slovnički odista su i pravilniji i vsemu slovinstvu priměreniji; a i vàs jezik vaš, ako nije tako tanak i izbrušen, kako njihov, ali je puniji, mekši, i možebit životniji i sočniji; još i s toga Češi ponekle krivci, čto glavom trzaju nad vsakim oblikom, komu nije kumovao Komensky ili Veleslavina, i čto zato za vaše knjige, bud kako dobro pisane, dosta ne haju. S druge opet: lakko je previjati jezik mlad i nov, osobito kad ga navija ruka umětljiva i prema govoru naroda i po zakonu filologije; ali je težja, kad se jezik věkovî uzakonio, kad se u narodu zakorenio, kad se velikimi piscî proslavió, kad se on jur ukostio, kad je ožilavio; pak jezik stariji věk ostaje vodjom i zrcalom jeziku mladjemu; s njegove se staze ovaj, uza vsu napregu mladjahne sile, ne smetnù i ne odbi: er čim je umu *gotova* beseda na misli, svoju silu dokazavša — on druge ne poiskà, on je ne skovà, nego k onoj starijoj

prilepne, ili ju bar k njoj upriliči: er običaj preteže; er je vsakomu naredoije utrvenim putem hoditi, nego krčiti i cestu probijati.

Sastanak i bratski razgovor, ili učeni odbor količine vas najboljih iz vsake strane naroda, čto ga vi zovete češko-slovenskoga, mogao bi tu stvar, uz toliki vaš napredak filologični i uz veću mirovitost te nestašicu nekadanje jarosti vaše, sretno rěšiti.

Vsi narodi pregli i ustrmili se, da se razuma dokopaju, a mi da ostanemo sitničari i bujaci do věka?

Mnogo su Česi novljega vremena oko svoga pravopisa popravljali; i pored vsega odpora: novotarije su prodrle i uspěle. Gledali su, da pravopis bude prema izgovoru; i to pravilo tako je u vsaku pamet zaraslo, da i oni, koji tako ne čine, i opet misle: tako su učinili. Pored vse dobrote toga pravila, ipak mi povse ne ugadja; mogu mu se izněvěriti. Ima nečto, čto je lěpše i od njegove prostote. *Slovinske besěde*, kdě vas je god bog posijao, *ostante si jednake i podobne*, doklěgod možete. Ohranimo vsakoj nje *lice* i *obraz*, da se vidi: sestrice su. Bud i prodrzivo, ele mi je reći, čto mi se namanulo i kudaj sam směrio. Ja sam směrio na pravopis slova *y* i slova *h*. Dajte vsakomu svoju slovinsku

cěnu, svoje slovinsko město; te ste onda ne samo izvrgli *ch*, jedinoga tajmičića med vašimi slovî, nego se i sa vsom braćom izjednačili. Slovo *g* izgovarajte češki, nu ga pišite slovinski. Zakon slovinski budi vam bližji iodkojega inoga. I u Rusinov ista je nepriličica, t. j. pišu *g*, a čitaju *h*; nu narod, koji se tako smrvio i razdrobio kako naš, nad etimologiju i jednak pravopis boljega prijatelja i jedinitelja imati ne može. Ne mogu li se ljudi u razgovoru lasno razuměti, konči knjige sa svoje strane vse učinite, čto se u to ime učiniti može. Ne možemo dosta nastojati, da nam knjige vsakud zahode, da si nauk naših narečaj na vsaki put i način olahćamo, i da im do vse to većega jedinstva dopomažemo.

Ko se ikoliko bavio slovinskimi jezikî, odista je naišao na čeljade, koje ga upitalo, koji naš jezik eda je najčišći? Nije sumnje, da je stari jezik crkveni najmanje tudjih beséd primio; u njega je odista malo tudjinstva; nu jezici novlji jako su nam se prošarali, i kojekakvom plěvom i kukoljem uprav su nagněteni, te ne možemo bez stida rěčnika otvoriti. Ruski jezik, poljski i srbski — čověk se žasne, kad uzme razgledati, čto se toga med nami razkotilo. I vsaki dan mi jugovići manje svojih beséd znamo.

Te rugote nikdě nejma čto u nas: da uza vsaku malo ne knjigu treba tumačiti besěde. U vsoj zemlji hrvatskoj ne možeš naći gospodara, da koji časak samo progovara o gospodarstvu čisto i prikladno, nego trpa i meće koječega, kao da smo jučer istom o gospodarstvu čto dočuli od Vlaha, Němca itd. Nejma kočijaša na cělom jugu slovinskom, da umě našim jezikom konja upregnut ili razpregnut, potěrat, umirit ili obustavit. Erunt signa itd. Mi smo svoje besěde ranije pozabili nego napisali. Kúčka, najme prepeličara, hrvatski dozivat — to već ide u grěhove, koji se ne odpušćaju ni na zemlji ni na nebu. Uz takov lěp običaj može čověk doživěti, čto sam ja neki dan doživio. Dozivao kozar svoju kozu: *takomér*, *takomér* (𝔡𝔞 𝔨𝔬𝔪𝔪 𝔥𝔢𝔯!). Erunt signa itd. Našim ljudem na turskoj medji vsaki je dan neprilićnije razgovarati se s onostrancî, er je u njih vsaki dan veće kvasa turskoga, u nas němačkoga. Komu se toga nehće věrovati, pročitaj pěsmu pokojnoga Jukića, čto ju s pobratimom izpěvao Omer-paši: u vsakoj vrsti beseda turska. A da bude nevolja podpuna: i u naše se listove ugnězdile sad besěde, kojih dosad ne poznavasmo n. p. *aps*, *zapt*, *inat* itd. i mi smo na tom daru zahvalni, te smo med Srblje odpremili n. p. *značaj*, *věrozakon*, *pověstnica* itd. ljubav za ljubav! Još mi je i tudja beseda milija, nego zlokovnica naša.

Ima do duše tudjih besěd, i pomnogo, u jezicih najizobraženijih, a Jakob Grimm ih nazivlje „der festigende Mörtel im Baue der menschlichen Gedanken" (ako sam pravo upametio) nu vse donekle! Rečě neko: „Diese Verteutschungswörterbücher sind eine wahre Satyre auf die deutsche Sprache" (er ih t. j. tudjih besěd, ima u kděkom po 60.000); čto je možebit *s jedne strane* istina t. j. zato, er kděkoji pisci ne bljude čistote jezika svoga; nu nije *s druge*, er su baš u pomenutih slovnicih vse te tudjinke dobro prevedene; ili su besěde takve, kojih jezik u svom pokladu ne treba. Ali je druga u nas: mi besěd ili *nejmamo;* ili, ako ih jest, mi ih veće ne *razuměmo*, na njih vičemo, i gotovo im u knjige ne dajemo.

Nu bud čto se reklo o měšovitosti jezika, kojim govorimo, to mi to i drugi manji narodi slovinski, ipak je druga s pismenim njih jezikom; i na upros o čistoti većoj u kojega narečja, ovako nam je odgovorit (ako i ne bude odgovor na dlaku): koji ga najčistije pišu, ti ga najgrublje govore; a čto ga ponajlěpše sbore, u tih je najgorje pismo.

Ako se to i vidi komu počudno, istinom jest. Uzmi knjige češke, dubrovačke, dalmatinske, slovenske novlje: to je žito, kao da su ga golubi birali. Paće i ono, čto se naški ne može reći nikako, ili povse nedobro: i oko toga se vrte, muče i napinju; i pod silu htěli bi světu dokazati,

da naš jezik i ono izreći umě, čega nit umě nit uměti može. To biva po istom zakonu, po kôm čověk i vsaku inu slabost ili oskudicu svoju rad je pred světom pokriti i zatajiti: rad je narod u knjizi okrpit i zaplatit, čto je utlo i šuplje u životu. Vsakako je takov napor donekle pohvalan: er ako ti nije do velike nevolje, ne reci, da ti je mošnja prazna.

Nu ima još i drugi uzrok čistoti jezika u narečaj manjih. Njim se je otimati navali jezikov većih, jezikov tudjih. U njih je knjiga samo draga volja. Njihovâ jezika posporo ulazi u veliki život. Ničta ih ne sili, da ovó ili ono čim skorije bude gotovo i napisano (van da *prevod* kakov, koji dakako bude traljav). Njih ne goni ni kolo ni kotur današnje trke i vratolomije. Književnici dakle takvoga jezika, koji samo na učene je ljude spao, i koji oni samo izobrazuju a ne život: čim ga je tudji gospodar ili kakva mu drago sila odbila i iztisnula iz vojske, iz suda, iz zakona, iz nauka, iz višjega družtva i vsakoga javnoga města, pače sotonskom zlobom i dvore ogradila i u nje dětcu strpala, te vrata priprla, da materinskih glasov, ako biti može, nikad ne dočuju: ti, reku, književnici naroda robljega, čtogod pišu, iz tihâ i polagahno raboću; čemu se zivot odmah domisli, i sretno izreče ili pozajmi, tomu se oni domišljaju sporo a često i nesgodno; nu s druge opet: čto se jače jezik

tlači, to ga oni bolje prigledaju; vsaku mu tudju dlačicu, ako se ikako da, puču; s napredkî se narodov velikih ili svojih gospodarov i mučitelj, čto življe mogu, natěču i rvu; i oko jezika svoga, komu su oni najtopliji zavětnici, s ljubavju kděkad sinovskom nastoje, kděkad i trudom malo ne težačkim. Takovi sitni nu obično počteni ljudi, koji ne mogu ni čega prěčiti ni odvratiti; nu zazorni bud' narodu požđoru, bud kakvoj silovitoj vlasti, domogu se i oni kděkad neugodnâ priděvka *rovarskog*. Recimo istinu: s veće čestî bolji su, nego im je glas; a uzmeš li na tanko ime *rovar*, odista su manje rovari, nego kděkoji visoki doglavnici, koji lopatom i motikom svoga pretinivanja i preustrojivanja vse bi narode u državi u korist jednoga htěli prekopat, ili bolje: podkopat i ukopat; manje rovari, nego kděkoji vladike gospodljivi; kojim ničije pravica, ničija věra, ničija narodnost nije sveta: ako mogu baštinu svoju zaobliti, svoj zakon pronesti, tudju narodnost zatrti a svoju razmaknuti. Pače nisu oni rovari ni malo, čim ono pribranjuju, čto je bog dao, a oholija razkopat bi htěla: nu su odpornici, sili se odapirući, narodni život braneći, bojujući oružjem nejednakim; te zato i odsudjenî od onih, koji vsakad pristaju uz jačega; kojim je bog tik do sotone; te koji još i u prigodi ovakvoj po svoju bi (buslomansku) tumačili božastveno slovo: vsaka sila od boga.

Takov odpor u vsih narodov počten je i zakonit; nu treba primětiti, da onda istom odpor, duh odpora, rad odpora, može urediti: kad je u naroda srdce plemenitije, k robiji nepriviklo, i kad dogrdi, nestrpljivo. U gnjilca: ili mu ju prižgi, ili ga pomiluj, vse to isto: on gnjije te gnjije. Po sebi se razumě, da po odporu *književnom* nikakva se sila ne slomi, nikakva se oblast ne obori; a kamoli po ciglom nastojanju oko jezika svoga. Toliko onim gubam, koji vsakomu, čim rod svoj ljubi, i oko jezika svog' nastoji, rovara prišivaju, i oči na njega izbuljuju, šicom igraju i perom mašu.

Kděkad to nije duh odpora, nego duh takmice, koji oko knjige i jezika svog' hlěpti; ako i jest često s onim udružen. Tomu duhu je pripisati i razcvět knjige dubrovačke. Cvětali su Mlětci i po knjizi: cvasti je dakle bilo i slobodi dubrovačkoj. U suseđstvu vlaškom vse puno pěsnikov: nije htěla ni Dubrava ostati neslavnom. Čim je Dubrovnik na glas izhodio kao velik književnik, bude volja i Hvarane, i Višane, i Zadrane, i Splićane zaigrati i na svoje gusli. — Naš Petretič, imajuči Pázmana na misli, ne htědě povse zaostati ni on; i ako Magjari uznose slog svojega prosvětitelja (kako ga katolici zovu), nije se ni nam stiděti Petretiča: samo čto se je pisarija magjarska iza Pázmana, ako i ne odmah, dala na bolje, čim je u nas po vremenu pošla

na gorje. Onaj isti duh, čto se takmio i natěcao *s knjigom* susědnom, bud suplemenicom ili tudjinkom, takmio se i nje jezičnom *čistinjom;* ako se i jest u plemen većih, u Rusov i Poljakov, napredak i slava književna odlěpila od duha čistinje jezika, koji su plemena manja tako čuvala i něgovala. Kděgod je knjiga s nagona književnoga proklijala, tu se i čistinja jezika prizirala: tako je bilo u nas, tako i u Poljakov. Koja divota jezika, koje pravo slovinstvo u Reja z Naglovic, u Kochanovskoga! Nu čto je veće knjiga poljska na snagu stupala, vse to veće čistinja ju odběgavala. Kděkoja knjiga ote naše braće, ne samo čto se pisala duhom francuzkim, nu mal' da ne i njihovimi rěčmi. Za našega vrěmena svrnula je na bolje, prigrlivša vse, čto je ikad slovinsko i poljsko. Koja mi je razkoš bila čitati Stěpana Vitvickoga! koji ne samo čto je pisao perom napojenim u starini poljskoj, nego i srdcem prekrasnâ i prepočtenâ Poljaka. U kojem li se čudu ne nadjoh, kad iza pročitanih *poezij* Kraševskoga rukû mi dopadè *Anafielas?* U prvoj mu knjizi vse trunje jezika zapadnoga, jeropskoga (nu čast pěsmam!); u drugoj čisti biser misli, stope i jezika poljskog', slovinskog'. Bogovi litvanski, vitezi litvanski, vaši hramovi, vaši luzi, vaši popovi i dětca popovska, grozni bojevi i osvete vaše: vse li se to duboko u dušu zarezà i zasěčè, zaoděveno u veličastvo stare čistote

i lěpote slovinske! — Slovenska klica *razdor* je *zakonski* vrěžio i izmamio, te je duhu i peru novotnika Lutorovâ slovo Martinovo preče i pretežnije bilo, nego briga o slovinstvo besěd; prem da se ne smě reći, da se i to povse zametnulo. Nu poslě istom i *jezik* svoj cvět pognao, te je na stablu slovenskom pupolje tako izpucalo i tako živo napelo, da se uz božji blagoslov vsemu nadati možeš. —

Mučno je čto progovorit o knjizi ili pače čistinji jezika ruskoga: er su te knjige još tanko med nami posijane. Nu toliko sam ipak razabrati mogao, da je jezik ruski u „skazkah" i narodnih pěsmah čist, prečist; čim su u nas pripovědke čiste, nu pěsme šarovite, osobito srbske. Ali druga je s jezikom književnim ruskim: pun je tudjinstva kako i poljski. Moskov je bio velik na državi, a jezik još u zibci: neprilika gotova; a onda i veća, čim se on počeo měšati s narodî zapadnî, te Petar Veliki u Rusiju dovukao vsakojaku čeljad. Narodna klica nit je imala vremena ni mira, da proklija; nu ju tudjinstvo pritisnulo i zagušilo. Kojekakvo gradjansko dělo, nauci vsake vrste, još i običaji tudji: vse je to, Moskovu dosad nepoznato, progovaralo neruski, i čisto zlato narodnoga jezika popljuvalo. S toga i danas mnogo je nižja knjiga ruska nego država ruska. S toga on, toliki mogutnik na oružju, nam plemenikom manjim u knjizi niodkakve koristi nije:

ne s toga samo, čto mu knjiga slabo k nam dopire, nego s toga, čto je na jeziku jedva bogatija nego naša; čto je u njoj, uza vsu krasotu govora narodnoga, tudjinstvo jako premahnulo i preteglo: a bar je Rus gospodar u svojoj kući. Sreća, čto je konči u pěsnikov slovo takvo, da mu se nije zarumeněti: er i starija i škola novlja, i Deržavin, i Krylov, i Puškin, i Lermontov pišu jezikom predostojnim. O Gogolu, čto je pisao nevrstice, velik glas; nu ne znam, kakov mu je jezik. Recimo, da je možebit novlji naraščaj jezik očistio i otrěbio: ali je zanat, nauk i govor gospodski gustom paučinom obavit, koje nije preo pauk ruski. Nu nije ga samo u *besědah* ruskih da je toliko tudjinstvo, nego i u *slogu*. Nu vsemu tomu može doći pomoć: uz velik trud i tvrdo nastojanje. Kako je bilo francuztvo obraslo jezik němački? a kako je danas jezik čist? *čist* prema onomu, kakov je bio věka 17. Pak je u nas vsih Slovinjanov i ta pogoda: čto je slova o zakonu božjem, to je u nas čisto zlato slovinsko: u Němac vse je golo latinstvo; te on može nauke novlje kititi besědami *svojimi* n. p. divno je izkitio gimnastiku i turnovanje; nu misli zakonske, od věkov u srdca zasadjene, tih on danas ne prevedė, ne izpravi.

Nuder dakle, braćo ruska, braćo poljska, živo der oko *čistinje* jezika vašeg! Uprite okom, upnite umom u vaše *narodno* blago, i u drugu

slovinsku braću; jeda, kako su vam knjige prve medju slovinskimi; kako su vam govori lěpši ne zna se koji od kojega: gledajte, da tako i *jezik* vaš *književni* mogne bit *uzorom* za nas, braću i plemenike manje. Ćteta divote jezika slovinskoga, da se njega koječto hvata; bez čega on, uz to veću lěpotu i slavu svoju, lasno biti može. Trěbite, čistite!

IV.

Kako da pred smrt *) progovorimo koju o *starom* jeziku našem? Imamo ga po Ćurilu i Metodu. Pišemo ga dvojako: glagolicom ili *pravom* ćurilovicom, i klimenticom ili *dosadanjom* ćurilovicom. Zovemo ga i jezikom *svetim*, čto mu je u nekojih plemen gospodstvo u crkvi; nu ga ide to ime i po onom, čim on za nas biti može. Neki ga zovu majkom vsih jezikov slovinskih: er je u njemu besěd iz malo ne vsakoga njih; nu Šafarik dokazà, da je on samo najstariji u bratinstvu: er su već 9. věka vsa plemena slovinska svoje narečje imala, mal' da ne kako i danas; a i sveti taj jezik govorio se tada od plemena svoga, kako i vsako narečje

*) Oesterreich steht im Blüthenalter germanisch-slavischer Völkermischung, und erfüllt die deutsche Aufgabe Slaven zu civilisiren in Dimensionen, gegen welche das bisher preußische Germanisirungswerk in Posen und Cujavien sich doch bescheiden ausnimmt. Beil. zu Nr. 98 der Allg. Zeitung 1860.

drugo. Nu sad nastaje upros: koje ga je pleme govorilo? i po čem je on najstariji med braćom?

Mnoga su plemena slovinska taj si jezik prisvajala, i vsako jeziku svomu od njega je lozu izvodilo: samo mi Hrvati, božjaci na duhu, uza vsu najveću pravicu svoju, u tu se plemenitu jagmu dali nismo; nu smo hranili ipak glas ili priču o hrvatstvu *pisma* glagolskoga, te kao mimogred i *jezika* staroga. Srblji vsi, najpače Šolarić, držali su tvrdo, da je crkveni jezik *njihov* jezik. Kopitar: da je ono jezik *slovenski*. Šafarik pripisivao ga je *Bugarom*. Vostokov u njem nahodio slěda govoru *moravskomu*. Dobrovski nije ni sam znao, komu ga prisudit; nu je bio uvěren, da je vsakako koje narečje *južno*. Miklošič, tvrdje vsih drugih, drži ono što i Kopitar: da je slovo Ćurilovo narečja *slovenskoga*. Zadnjega vremena i Šafarik se odrekao svoje dosadanje misli, te od bugarstva *) uskoči i on na panonstvo ili slovenstvo. Žao mi je, što nejmam pri ruci Glagolite Clozianskoga, nu Kopitar tamo piše ne znati, kako se govori nižje k jugu od stare Karantanije (koja li mu je beseda), da

---

*) „... weil ich ein allzugroßes Gewicht auf die Heimatsprache der ersten großen Lehrer und ihrer aus Konstantinopel mitgenommenen Gehilfen legte und mich in Macedonien wie in eine Sackgasse verrannte.“ Ueber den Ursprung des Glagolitismus. II. str. 25.

bi možebit onoj strani mogao pripisati otčinstvo jezika crkvenoga. Ko je ikada živio u hrvatskom primorju, po Istri putovao i otoke obhodio jadranskoga morja — o domovini pravoj Ćurilovâ jezika ni posumněti ne može: on je nikao med narodom stare Hrvatije Porfirogenetove. Nije do duše ni ta domisal, kako i vse dosadanje, bez svojih nepriličic. Odkud otim stranam ime jezika *slověnskoga* (kako vsi rukopisi pišu)? Nu na tô se može uprosom odgovorit: odkud knjizi dubrovačkoj i tolikim knjigam dalmatinskim ime slovínsko = slověnsko? Druga neprilika: odkud panonismi Miklošićem i Šafarikom privedeni i dokazani, ako je taj jezik med Hrvatî ili bar na zemljí nikao, koja hrvatska bila? I na to je opet uprosom odgovorit: odkud čislom daleko pretežniji croatismi, kojih slovenski jezik dokazati ne može? Mogao bi se čověk i tomu domišljati: da se crkveni jezik i pred Ćurilom po naših stranah izobražavao; pače, da ga svetac našao gotovâ; te s toga svete knjige on i brat mu napisali jezikom, koji ne pokazuje priliku prvoga početka, nego dospělosti neke u sebi složne i uredjene i utvrdjene. Nu s druge strane težko je pomislit izobražavanje jezika bez pomoći *slova*, pred Ćurilom nebudšâ, nu njim izobretenâ. A da se naš jezik ikada pred prihodom svete braće pismom, ili grčkim ili latinskim, pisao — tomu nikdě glasa ni spomena nejma.

Rekosmo, da je taj sveti jezik *najstariji* med braćom. Nije najstariji po dobi svojega obstanka, niti su druga narečja iz njega potekla: er bi onda bio majkom; nego po tomu: 1. er nejma spomenikov starijih u narečju drugom. 2. er i prema najstarijim pěsmam rukopisa kraljodvorskoga (nu kojim se doba ne zna tvrdo) njegovi su oblici prvotniji, neporušeniji. 3. er je u njem besěd danas raztresenih po vsih skoro narečjih slovinskih.

Nu da i nije stari jezik *našim* jezikom navlaš, reci: jezikom hrvatskim; da i nije s neke strane *najstarijim* u lěpom sboru vsih jezikov slovinskih — vsakako je on za nas najpretežniji; na starih rukopisih najbogatiji; slovnica mu takmicom jezika grčkoga; *) slovnik zlatom rudom čistinje slovinske; glas pun sile i veličastva; sam po sebi najdičnijim spomenikom obrazive umětljivosti duha slovinskoga; po dosadanjoj sudbi svojoj odhraniteljem i posvetiteljem vsih skoro plemen slovinskih; a po odsadanjoj sudbi (ako bog da) vezateljem i ujediniteljem sbora i govora vsemu gorostasnomu rodu slovinskomu.

Ogledajmo na kratko tu njegovu sudbu *dosadanju.*

---

*) „... und in dieser Beziehung kann sie nur mit der edlen Sprache der alten Hellenen verglichen werden." Schlötzer.

Bilo mu je sudjeno, da bude jezikom crkve slovinske, bud ona priznavala Rim ili Byzant; i ako oduzmeš pleme poljsko i Lužicu — taj prečastni jezik orio se i odzivao po hramovih vsega, čto ga je god, roda slovinskoga. Med privrženikî crkve latinske t. j. u Čehov, Moravanov i Slovakov na sěveru, a Slovenac na jugu, ta mu vlast i oblast desetoga věka preživěla nije: mladi korěn ne mogav odolěti poslědicam zlokobnoga razkolstva u crkvi Hristovoj, sili němačkoga carstva i kivnâ mu popovstva, větru razorniku prihoda magjarskoga. Jedini Hrvati — primorci i ostrovljani, Dalmatinci ter Istrani — držali ga i držali vse do konca minuloga věka, dok nije za našega vremena mal' da ne izdahnuo. Videant *antistites*, ne quid detrimenti *ecclesia* capiat! Biskupi Senjski zaměnili jezik stari jezikom novljim, k staromu ni iz dalekâ neprispodobivim; još ni po najboljem tumaču, a kamoli po onih tužnih neznalicah, kojim se knjige svetoga obreda za prevod izručile. Uz tu veliku nevolju i nestašicu knjigé slovinske, učenosti slovinske — čto su mogli učinit biskupi Tržatski, Porečki i Krčki, nego se povesti za bratom u Senju (od koga su još i knjige posudili)? Sědi koja sojka na stolicu Senjsku: razčeprkà i to. Ne znam, kako to stoji u Dalmaciji — vsakako in floribus pessimismi. *Jezik slovinski u crkvi latinskoj* tako je pun suzne žalostí i vsakojakih prigod velmi pečaljivih i po-

učaljivih (a nisu tomu jadu *papeži* krivi), da ja povêst o tom napisat, čto toplije mogu, izručuju mojemu milomu učeniku Črnčiću Ivanu. Nu med privrženikî crkve grčke t. j. u Srbalj, u Bugarov, u Rusov — bolje ga je sunce grijalo, pomnjivije duše priglédale. Vlast jezika crkvenoga vsimi je věkovî tvrdo stala, i danas stoji; u Rusiji svoja krila vse to dalje stire; te se na klisuru popela, s koje samo ruka božja maknuti ju može: er carevi ruski svetu pěsan u hramu božjem sami zavode, i vsaki blagdan i neděljicu vsaku uza njih poje 50 milijunov roda slovinskoga velikâ im carstva. *) I ne samo da je staromu jeziku u crkvi byzantinskoj vsakad ostajala vlast i gospodstvo, nego je med Rusî vsakad nahodio i svoje stolice, i učitelje svoje, i tumače svoje: od Smotrijskoga pak vse do Alexejeva i strmenika Vostokova; čim se naši izpravitelji svetih knjig t. j. misala i breviara: Levaković, Pastrić, Karaman itd. ni k izpravljačem biblije, čto se u Ostrogu štampala, prispodobit ne mogu.

Bilo je sudjeno staromu jeziku slovinskomu (a koliko ih zna, da je ono *naš* stari jezik?) da

*) Samo fanarioti carigradski Bugarom nameću vladike roda grčkoga, koji usred naroda bugarskoga liturgišu po grčki. Tomu nasuprot vse do početka ovoga věka bio je u naroda rumunjskoga jezik slovinski jezikom crkvenim (pače i pismenim, kako pod Skenderbegom i u Arnautov).

podigne i pridrži nejaka narečja bratska: dok na svoje noge stanuti, svojim korakom postupit uzmogu. Odtud ti toliki spomenici, pisani tim jezikom, *recensionis* russicae, ruthenicae, bulgaricae, serbicae, croaticae; a od onoga časa, čto se obrela u Pragu ona tri lista glagolska, nut i bohemicae. Kděkoje narečje n. p. bugarsko i malo-rusko (van da už pomoć veliko-ruskoga) još ni sad pravo bez njega koraknuti ne mogu. — U Srbalj njim pisali sinovi staroga Němanje: i Sava i Stěpan; pisali Danilo i Dometian, i toliki lětopisci i rodopisci: imena poznatâ i nepoznatâ. Nu na koncu minuloga věka, iza prilične čistote jezika staroga u Kengelca i Mušickoga, oni drugi, Rajić i Trlajić, jur su nečto srbskomu popustili; još veće Solarić i Stojković. Prvi se ga odmetnù Obradović. Nu pravi mu se i jak odpornik istom zatečė i nadjė u Vuku Stefanovića Karadžiću, koji uzpisà jezikom srbskim (ni malo staroga ne priměsiv), kako nitko prě njega, a jedva ko poslě njega. Ako se u današnjih Srbalj još zatiče koja beseda iz jezika crkvenoga: biva to veće s neumiće narodnoga jezika, nego po mudrû pravilu kakvom i zakonu. — Bolje je prošao stari jezik u Moskova. Jezik moskovski, od Nestora pak vse do Deržavina, dobro se zadojivši jezikom starim, o polovini istom minuloga věka na vlastite noge stadė i hodati počė: pustiv mu právo, nekádanjoj dojci i

pěstunici svojoj, da ga i u napredak i pomogne i světuje; te i danas, to pěsnik to vitija ruski, iz njega jimlje i hvata, po čem visoko slovo da bude i krěpko i veličastveno. — Ako i jest jezik crkveni to isto, čto i hrvatski: ali po vremenu nastà razlika med jezikom crkve i jezikom života. Zakuči li crkva koji jezik na svoje sidro: to se on odista tako brzo ne izvržė, ne odmetnù: er se i nje jezika poprima stanovitost i nepomičnost crkvena. Nu uzplove li koji jezik valovî života: to se i on spromeće i prevrće, da ga kděkad, uz dobar napredak narodnog razvitka, iza stotine ili dviu sto godin, ni poznati nije. Tako su naši glagolci, malo tek do světa zakročivši, i crkvenim se zidom ohranivši, tvrdo držali starinski oblik, i strěgli pečat jezika našega: čim je on uz latinsko pismo — koje glagolicu premoglo i izpudilo, te narod od starinskog' i božjeg' čitanja odsěklo — u odělu novom, na vsaku se ruku kobeljao i vrtio, sporijega hoda i trěznih se besěd odučio, i staroj se prilici svojoj izněvěrio i gotovo preměsio. Ovaj bi dakle novlji jezik opljahnuo kděkad počtovanu majku glagolicu (ta i koludru je kděkad izići med ljude!), te s ove ruke treba razuměti besěde: codex slavicus (ili *slovenicus*) recensionis croaticae = knjiga starohrvatska s priměsom jezika novljega.

Čim se dakle u onih plemen slovinskih, koja se učestiše prehvaljenog bogodara jezika crkve-

noga, oba njih medju sobom, sveti i světski, do svog razstanka tako obimala: nije moglo inako ni biti, ńego da *s jedne* strane novlji je govor i izgovor u stariju svetinju zadirkivao, i svojim ju cvětjem kděkad natrusio i oživio: s česa nikle jur pomenute recensie, koje u životu srbuljom, hrvatuljom itd. zovemo; a da *s druge* strane stari jezik, duhovnik i oskrbitelj mladjega, nije otročetu na volju dao totako se šibi crkvenoj izmaći, te na njegovu, kako je htio, s jezikom gospodarit i upravljat: s česa nikli govori posrednici, što se prozvali slaveno-rossijski, slaveno-bolgarski, slaveno-serbski.

A po čem i kako da nije nikao slaveno-hrvatski? Kako da nije crpao Hrvat iz studenca, iz kojega zajimali i drugi Slovinjani, toga kladenca učestnici? Nije zajimao, čim je taj studenac na njegovom srdcu izvirao, čim je slovo jezika crkvenoga po vsem narodu proticalo, čim je sveti jezik u hrvatskih stranah iznikao i tamo domaći bio. Ko je malko zavirio u stariju knjigu hrvatsku, ili otvorene pameti po hrvatskom narodu prohodio: po Istri, po otocih i nuz brěg jadranskoga morja — vsudaj se je na ono naměrio, čemu velimo, da je staro slovinstvo. Zato u nas i nije moglo rata biti med jezikom crkvenim i narodnim, kako u Srbalj a ponekle i Rusov: er je Slaveno-Serb i Slaveno-Rus nešto u jezik unosio, čega u narodu ne biaše; čega

narodni književnik, odpornik onoj skoblji, ili povse, kako Srbin (naime Vukovci), ili od česti, kako Rus (mnogo si crkvenoga prisvojivši) u jeziku svom trpěti ne stiahu: čim je Hrvat mal da ne i slovnicom a osobito slovnikom staroga jezika progovarao; čim novljemu Hrvatu sveti jezik nije bio nadzor i gospodar, koga se je otrest, nego milim otcem, kojega je stopom i dalje postupit; čim je pisac blago jezika staroga i bez poznavanja glagolice u životu nahodio i porabljivao.

Može ko reći: ako je tomu tako, kako je mogao Vuk Hrvatom ugoditi iztrěbom jezika, njim, kako veliš, ne očuhskoga ni tutorskoga, nego upravo otčimskoga?

Po tom 1.: što je skidao s jezika srbskoga odělo, koje su *stari* Hrvati nosili, nu njih sinovi a i Srblji prekrojili n. p. govorili su nam stari *u*'ga*žd*ati = placere, a mi govorimo *u*ga*j*ati i (po srbski) *u*ga*dj*ati; stari su rekli vo*žd*', nu stara knjiga hrvatska piše: „Jesut bo kako ovce prez pastira, i kako učenici prez meštra, i kako slipac prez vo*j*a (= vodja; u Srbalj vodj*a*, e. ž.)." Trans. s. Jer.; a Budinić preved' zapojà: „Zaščititelj i vo*j* (= vodj; a drugo je voj = exercitus) kî si naš, pogledaj! Molitve naše 'zbroj, pozri naš plač i vaj." Psal.; naši dědi su rekli obra*št*enije, a danas govorimo sa Srblji obraćenje.

Po tom 2.: čto je Vuk iz jezika trěbio ne samo oblike staro-hrvatske ili starokrojke staro-crkvene, nego i oblike slaveno-ruske t. j. staro-hrvatske po suknu, nu po kroju novo-ruske, novo-crkvene n. p. *otečestvo*, *vosklicanije*, kn*jaz*, pri-*sjaga*, iz*jaščen*' (m. izenšt'n'), čto se u jeziku staro-hrvatskom jerovî i rhynesmom pisalo, a čto danas pišemo (ili smo još nedavno pisali) ovako: o*tačas*tvo, *uz*klicanje, kn*ez*, pris*ega*, iz-*ućan* (= peculiaris; iz*ećan* ili nisam našao ili ne upametio).

Ne reci ko, da su to sitnice. Ako je bog narodu dao jezik velikoga umlja i tankote, a to je ogradniku i uzgojitelju toga bogosada oko nje-ga postupati čto se ikad može tanje i umnije.

Ogledavše dosadanju sudbu jezika toli po-čitljivâ, kako je stari jezik crkveni; koji se pokazao tako divnim pomoćnikom i posrednikom plemen slovinskih: ogledajmo sada, ne odsadanju sudbu njegovu (er zěnica ljudska opone tako guste ne prodire, ne prozire), nego nje uvěte: 1. kako stoji narodnost. 2. kako stoji jezik, o kom se zavrgla beseda. Progovorimo o vsakom, čto se može na kraće.

1. Ako je sudba ikojega naroda nejednaka bila i zagonetljiva, poskočljiva s jednoga kraja na drugi: to je sudba naroda slovinskoga. Ni-jedan vsih narodov, čto ih zemlja hrani, nije tako padao ni robovao, nije se tako dvizao ni gospo-

dovao, kako slovinski. Srednjega věka, kad još stalo němačko carstvo, bilo je našega roda u tom carstvu dobra polovina: mi smo bili povrh Němca, izpod Němca, posred njega i okraj njega. Pak kud se dědė naš toliki narod? Cari němački, hercezi, markulabi, porkulabi, kako li se ta goropad zvala, tako su živo prionuli oko zatora našega, da su nas tamo izkorěnili i smrvili; jedan prašak ostà: Lužica. Čto je propasti uteklo, to se u Němca prekovalo; i na toliku nas rabotu odsudjivali, da kad se htělo reći *rob*, to se reklo *Slovinjanin:* te tako naše ime robiju iztakmilo; *) a na kućišću našem i na kostih naših, čim se němačko jedinstvo rušiti počelo, ogradiše poslě kraljevinu prusku; i sada govore, da nejma *pravijega* Němca nad Prusa: tako se

---

*) Godine 1836 zatečė se neko Magjarče na šetališću Požunskom iz klubačca veće-njih, te preda me s tom besědom: „Je li istina, gospodine, da je po vašem jeziku Slave to isto, čto i Sklave?“ — „Nije tako, rekoh, er se nijedan narod svojim imenom ne sramoti; nu obrnite, čto ste progovorio, pak ste i pogodio.“ — „Kako to?“ — „Izvedite Sklave od Slave, to vam je etimologija žalibože istinita: er ko je vrstan u kakvom poslu, tomu kděkad ime na ono prehodi, čto umě. Tako vam se, vidite, Holandjanin Pöckel razuměvao oko suhoga mesa, te mu i danas cvate slava u Pöckelfleisch-u; a mi Slovinjani ne uměmo nego *robovati;* nas možeš na milijune davit i zatirat: nijedan nas ustiu ne odpre, šake ne dvigne; te nam je ime skočilo na tu *visinu.*“ Odė Magjar, puno veseliji nego se nadao.

je tamo naša krv odvrgla, odmetnula i odrodila. I nismo ga mi izgubili samo na zemlji němačkoj (a nekada i *našoj*) nego vsaki naš brat plemenik od koga je toga stradao. Tako je Slovaka zatr'o Magjar, koji se s Hrvatom nekako složio i pogodio; Bugarina i Srbina premogao Turčin, a Moskova Tatarin. Nu ovaj zadnji slavno je uzkrsao, robovavši dvě stotine godin. I Srbin jedno pleće izvukao izpod žrvna turskog, nu ono drugo (Bosna) — Krste bože pomiluj! — Kděgod je samo sablja naš narod sěkla i zatirala, još je naroda ponaraslo, te je uz dobru priliku vragu ju iz rukû izvinuo, i vratio mu milo za drago. Nu kad se je god prostota slovinska naměrila na mudraca, što *svoje* škole po narodu zameće: nikada mu zeleno pred kućom ne budi; za koje vrěme nestani naroda, kao da si ga britvom obrijao. Naši stari po Lüneburgu (okolica u Hanoveru), kad ih već biaše dobro prošupljikalo, kad svojim jezikom ni kud ni kamo, ni do prvoga sela: onda istom u čudu se našli i zazirali: kud nas uzě? što bi s nami? onda istom besědice skupljat i o jeziku pomišljat, kad već utrnuo. Toliko je otrova i razorive sile u nauku nenarodnom, toliki je pod'jamnik i podkopnik škola tudjinka. Drugi narodi, strělci, sabljari, puškari: ti nas istom predobiše i premogoše; nu Němac, književac, naše plemenike tamo do dna i s korenom zatr, pretvori i prekovà. Ne hću zato reći,

da uz knjigu i oružja svoga brusili nisu krvopija markulab Gero, hercezi Heinrich, priděvkom *Lav*, Albrecht, priděvkom *Medvěd* itd.

Pustimo čto je bilo; nu kakó je sad?

Ako odbiješ Moskova i krvavo carevanje tursko (er nas tamo do duše sěku, ali u Carigradu još ne znadu negó polovicu besěde aufgehen t. j. sile na *věru* tursku, nu ne diraju *narodnosti*; čim je medju Němcî, osobito 17. věka, mnogo slovela ta besědica: deutsch und katholisch machen; koju danas izměnila: im Deutschthum aufgehen, sladka kao med); ako, reku, tu dvojicu odbiješ: vsi drugi Slovinjani kopnjivaju i taju kako sněg prolětni. U našem carstvu pisalo se pred 50 godin 19. miliunov slovinskoga roda: sad nas nejma nego 14 miliunov. Tako se u nas *množi* krv slovinska pored vse plodnosti svoje! Podje li to dalje tim mahom, to nas je za 150 godin pobrojilo do cigloga. Onda bude gotovo, čto se prozvalo jezikom tako skrovitim, tako něžnim: „der innere Ausbau der Monarchie."

Čto se kděkud pojavilo veće knjig, veće književnikov slovinskih: to onoga, čto rekoh, ne pobija: er je slovinski jezik (ne spominjaje toga, *kakve* su te knjige) *u narodu* vsaki dan suhlji, vsaki dan nesladji; vsaki dan čislo onih, koji ga govore, manje; a srdce im prema njemu hladnije. Nasuprot vse to veća množica novosela tudjega; vse to veći kup odrodnikov, bud po volji bud s

nevolje; vse to veća zlokobna vojska onih, što *dva* jezika umiju: med vojnikî, med gradjanî, med težakî, vsudaj: dok u svoje vrěme *gospodski* ne pretegne.

Ko je očima upeo samo na tolika stidna padanja naroda slovinskoga, iza priče tako jadovite i kazivanja tako žalostivâ i sramotnâ za taj narod: o žizni mu kakvoj ili uzkrsu i preporodu kakvom nikad ne bi ni pomisliti mogao; nu su takodjer na um uzeti i mišljû propratit njegova slavna dvizanja iz groba i otresanja smrti. Ne treba tuj opisivati, nego je dosta i mignuti. Nije li Moskov stenjao pod *tatarskim* igom? (a *kako* je stenjao, uči u Karamzinu): pak uzkrsė sam po sebi i po slozi plemen moskovskih. A našega věka ne biahu li vsi Jeropljani skučili šiju pod zapověd *korsikansku?* a zna svět *ko nije*, i ko je s veće česti *vsih* iz greza sužanjstva izvadio. A komu je odporavalo sitno jatačce srbsko? *Turčinu*, stvoru najnepodobnijemu na božjoj zemlji. Tolika je bila sila oružja i svobode slovinske. — Svrnimo i na knjigu, ako i nismo junaci na knjizi. Kakov književnik je bio Čeh od godine 1620 pak do cara Josipa II.? slab i nikakav. A kakov je danas? takov, da je glede jezika mal da ne vrstnik i jeziku najpitomijemu; glede slovinstva i učenosti knjige zrcalo za vse nas Slovinjane druge. — Kako je bilo s knjigom slovenskom od Lutora pak do ovoga věka? pusto

i neorano. A kako je sad? tako, da ne može bolje (kad uzmeš, da je narod siromah, a bez velikašev *svojih*).

2. Prejdimo na stanje jezika *staroga*. Još pred trideset godin, ko je med Hrvatî čto znao o jeziku starom? Slušali smo braću pravoslavnu o vodokrstu, pri pogrebu ili kakvom god prilikom pojati jezikom — nu kakvim? nije nas to mnogo peklo; mi se ne biasmo književnim razumom našim ni od dětce odmakli, koja vole razgledati popovske brade, i rugati se popu huhnjavû, nego uhom i duhom postigivati slova duhovnikova. Vidjao nas kděkoji i knjigu pravoslavnu, ali ni to o misli našoj zapinjalo nije. Još da nam je ko i rekao: ta to je naš stari hrvatski jezik, nečto pomoskovljen — ne bi nas ni to razčamalo ni počkakljalo bilo: mi biasmo mrtvi na duhu. Da se u Senju i na Rěci Senjskoj, pače već na putu tamo, u Generalskom Stolu i u Severinu, sveta misa hrvatski poje: to je u Karlovcu netko mogao znati, ali u Zagrebu je to možebit prvi Gaj med svojimi učenikî raztepao. Nu da na otoku Krku (kako nekada i po vsoj Hrvatiji) katolički pop misu čati i breviar moli onim jezikom, kojim i bradaši po junačkoj krajini, tomu se lě nitko domišljao nije: k tomu se htiaše čověka historiae ecclesiasticae doctorem sapientissimum, omnigenae eruditionis laude refertissimum, cumulatissimum. Bilo je skrajnje vrěme, da je

naš Ljudevit došao. Koji li se gusti mrak nije tada prostirao nad zemljicom hrvatskom? I Alter i Durich već na koncu minuloga, a sunce Dúbravsky *) početkom ovoga věka oko staroga nam jezika nastojahu i nanj sile svoje upirahu: nu mi drěmaj i hrči; nije za nas pisarija ota. Nejma veruge ni vrvi, koja bi tvrdje vezala i sapinjala, nego čto je glupost i tupost, lěnost i nehajljivošt. Sreća i bog, čto je po vremenu stari naš jezik postao blagom zadružnim vse obitelji slovinske, te se iznizala ova divna kita bisera mužev predostojnih: Dúbravsky Čeh, Šafárik Slovak, Vostokov Rus, Kopitar i Miklošič Slovenci; da ne spominju tolike druge, koji, te slavno, na istoj njivi kopaju (ili su kopali): Kalajdovič i Palauzov Bugari; Bodjanski, Srezněvski, Grigorovič Rusi itd.

Na koju su visinu ovi gorostasi dvigli sveto slovo Metodievo, sveta pismena Ćurilova? Čto je učenih knjig, čto spomenikov starih po njihovû trudu světlo ugledalo? knjig učenih, kako nikad prvo med Slovinjanî; spomenikov veselih, kako jarko sunce! Kad god oni perom pomaknuli: kao da su slovinstvo pomakli. Još je u vsačijoj pameti radostni klik tolikih srdac, kad se spomenici

---

*) Tako mu je pravo ime, a ne Dobrovsky, kako je napisao magjarski krstitelj, slovinski ne uměvši, a o *dobru* čto načuvši. Nu nije zlo pogodio.

to stari nu nepoznati, to još stariji nu istom odkriveni, na vidělo iznašali. Monumenta Frisingensia, Joannes Exarch, Glagolita Clozianus, Fragmenta Glagolitica, Codex Suprasliensis, Ostromirianus, Remensis, Šišatovacensis (a do koje godine i Assemanianus?) — ko vàş ne zna? čiju li svetu žedju vi gasili i ublažili niste? Uz toliko veliki napredak vsake starine slovinske nisu ni slova glagolska rdjati směla u Rimu ili u Mlětcih, nego se primakla ognjišću vsake věsti i vsake milosti slovinske: u Zlatni Prag, kdě Šafárik sědi; te po njegovû nastojanju ona tamo krsla i nastala, i dělo začela blagoslova puno. *) Tamo je svět ugledao „Izbor starodrevnostij jugoslověnskih" prvu zoru stare nam knjige u nje *odělu pravom*. Mozi ono, čto se tamo u *izboru* podalo, ugledati dan u *punoti* svojoj! Spomenici Vrbnički, Novljanski i toliki drugi, prašinom nasipani — čto krsmate? „Van sad van iz sužnjeg' groba." Ne mišlju predobro o žurnosti ni o darežljivosti našoj, nu sam tvrde věre, da se najde med mladinom našom (Grčković?) koje glagolsko pero: rukopis obstarati; a na dlanovih hrvatskih žutica koja: trošak namiriti.

Toliko je bilo navesti o stanju to narod-

*) Istom dànàs pod večer donesè mi prijatelj Katolički List č. 17, kdě piše, da i rimska razplodnica věre nova slova glagolska obmišlja, pače rezati je dala.

nosti to jézika staro-slovinskoga; da po razlogu prehodnikov ovih sudbini se domisliš onoga jezika, kojemu osgor naměnismo, da bude ujědinitelj i vezatelj roda toli mučenâ, toli gonjenâ, a vragovom svojim toli koristnâ i spasonosnâ: roda slovinskoga. Odista biti mu je mišje duše, zečjega srdca, ko', pored vsih neprijaznij, koje načitasmo, posumněti može o nepredobljivoj snazi oporuke Metodove: tako se duboko u narod ukorenivše, tako široko svoju vlast prostiruće, po trudu najodabranijih glav tako veselo cvatuće. Slab si Slovinjanine bez knjige; nju u ruke i mejdan tvoj. Nu *tvoju* knjigu hvataj, *staru* knjigu uči, sěverniče južniče slovinski: da vas jedna krma, jedna pića upodobi i upriliči, jedan duh projme, jedno vam srdce zakuca.

Velika je korist za omladinu našu, što se u školah latinskih sada i grčkomu jeziku ono město dalo, koje ga ide. Dvojaki su ljudi, koji na to viču. Jedni su tehnologi, koji bi, da mogu kako, vse Grke i Latine iz škole počupali, i visoke škole tehnologijom zaměnili. Drugi su ljudi crkovni, koji se plaše, da ne postrada latinstvo crkve rimske. Jedno ludje nego drugo. Da je na moju, grčkomu jeziku i veću bi pravicu dati, nego mu se dala; ne samo s uzrokov, radi kojih i drugi narodi Grke tako něguju; nego

i zato, čto su nam svěst i jezik prikladniji Grku, nego ikojega naroda inoga. Glede svěsti evo ti besěde Huttenove: „Habent sane ingenia Slavorum graeci quidpiam referentia.“ Glede jezika dosta je pomislit: je li ikoji jezik sveto pismo iz grčkoga tako věrno preveo kao naš stari slovinski? A čega taj jezik nije imao, da Grku priliči, to je on pribavio: er iz kojega su jezikà naši stari veće prevadjali nego iz grčkoga?

Nu čim se učinilo pravo staromu Grku, kako da se nije učinilo Slovinjaninu ni mladomu ni staromu? Mladomu jeziku odgovoriše: da nije izobražen, da nejma učenih knjig itd. Mudrâ odgovora! To je, kao da rečeš: plivaj, ali ne idi u vodu. Na stari se jezik u latinskih školah ni pomislilo nije. A ima li za nas jezik koristniji? ne hću reći: za našu mošnju, nego za narodnu izobraženost, za narodnu sreću našu? er čověk ne bude sit samo po kruhu. Ima do duše gospodskih ljudij, koji se živo brinu, da nam i mladi ili sadanji bude nekoristan, a kamoli stari; te zato možemo i čuti: „na čto mi slovinski jezik? ne može děte s njim ni u školu; a čto će mi u kući, kad ne smě ni pred kuću?“ nu preselo im bog daj! a mi ne pustimo ni starâ ni mladâ, te uprimo snagom ohranljivom i srdcem ljubećim oko svetinje naše, te stanimo na put njihovû zubu smrvitelju i nesrdcu mrzećû. Čim je korist staròga jezika kděkojemu oku predaleka, pristavimo ju bližje. Nisu

li dvě crkve slovinske, kojih vsaka na drugu stranu gleda, jedna k istoku, a druga na zapad? pak čto ih veže, da se i gorje ne mrze? da je poznati njihovo sestarstvo? sveti naš jezik, on je ta veza miriteljica; a pomire li se jednom (a bože daj čto skorije, već je dugo toga svetoga paće nesvetoga gněva), kojimi dvarî može lěpše mir ulězti nego jezikom one braće, koj biaše mil istok, mil zapad; koja su i nas i njih naučila Krsta Isusa. A dok ta zora brizne (vsemu světu zora, a nam veće neg ikomu), ne treba li nam svetoga jezika, da ogradimo južnu crkvu katoličku? koja po nehajstvu biskupljem gotovo se razpala u svom narodnom jedinstvu. Ne može li se najti pastir jak, hristoljubiv i rodoljubiv, da u dogovoru s braćom i s Rimom, tuj bude reda i ljubavi i sloge? slovinstvá věkovî posvećenâ, papami potvrdjenâ, narodu omilělâ, a vremenu prikladnâ? Kako sada stoji, ne može ostati: odveć je šareno. U Zagrebu misa latinska; na Krku (kděkud još) staroslovinska; u Senju s pola hrvatska, s pola latinska. Sad, kdě učeni svět slovinski tako na tanko razbire prevode s. pisma, i tolike svete knjige na vidělo iznosi; kdě je po vsem slovinstvu planuo tako živ oganj za jezik onih prekrasnih svetac, koje do skora pozdravimo tisućgodišnjicom svetoga im truda — sad ono da se i dalje ruši, čto ohraniti treba? sad nitko ruke da ne makne ograditi jedinstvo crkveno, čim

jedinstvo književno vsaki dan naprednije? a nije li vrěme pregledu i izpravku vsih crkvenih knjig u crkvi jednoj i drugoj, prema napredku današnje filologije i kritike slovinske? Nu k tomu se hoće vojska učenih ljudij u jeziku crkvenom věšćih i tvrdih. Crkvi je odgojiti takovih pitomac; ne samo zato, čto ih crkva treba, i čto se država uzteže i prěči, da ih bude; nego i zato: čto crkvi ne ide u korist propast ikojega naroda; čto je njoj prihraniti i očuvati, čto běsnota kraljev podire i gubi; čto je crkvi vsaki narod bogotvor, vsake časti, pravde i obrane dostojan; čto je na njezinoj prevěsi, pred nje sudom ne samo krivac Palmer, čto ljude truje na otrove sitne; nego i trovatelj narodov i narodnâ im žitka, zasědom i slěparijom sotonskom.

Ako je s jezika staroga duhovna korist i sveta slava crkvi božjoj, a to je s njega korist i slava takodjer narodu. Jer kojim su jezikom pisali stari koludri slovinski dogodjaje i živote, lěta i rodove dědov naših? kojim se jezikom pisala, dugo i dugo, vsaka knjiga světska? kojim se jezikom ugovaralo, dokančalo, mirilo i dopisivalo? vse se je odbavljalo na jeziku svetom ili susvetom. Pak mi zar ne htěti znati ni pitati za život naših starih? ne čitati spomenikov jugoslovinskih, čto ih iznesli na vidělo Šafárik, Miklošić, Kukuljević, Počić, Vuk itd.? Nu nije samo pověst, koja po spomenicih jezika staroga pobire

i skuplja gradivo svoje, svědočastva svoja; nego i filologija naša niokoji stup tako se tvrdo ne osloni, kako o stěnu jezika staroga; niukoju čistiju vodu vidra svoga ne spusti, nego u studenac jezika svetoga; niodkle jej sunce tako jasno ne prisinů, kako iz knjižic Ćurila i Metoda. A ko da otvori tolika vrata na slovinskoj kući? ključ onoga jezika, kojim su govorili naši sveti posli. Ko da rěši spor i nesklad med naših plemenî? naš starešina i naš miritelj: jezik stari. —

Čto se nauka toga jezika tiče: to ga Srblji uče od prvoga dětinstva *čtiti*, a *razuměvati* oni samo, čto uče bogosloviju. Katolici ga ne uče u nižjih školah nikdě, nego na visokih školah, koga bude volja, uče gospoda Miklošič u Beču, Hanka u Pragu i Ferenc u Pešti. Na duhovnih školah uči Brčić u Zadru i (si fabula vera) Čokrljan u Djakovu; domišljaju se, da to biva i po sěmeniščih uniatskih po Haliču i Ugriji. Ne znam, kako je nižje u Dalmaciji; nu čim se duhovnici dalmatinski povse nehvalno veće staraju o napredak jezika vlaškog *) negoli iokakov jezik slovinski: to je vsa prilika pomislit, da je tamo s naukom jezika crkvenoga zlo, da ne možę gorje. Ako je Dalmacija bila nekad *prva* na jugu,

---

*) *Vlah* po pravom jeziku našem nije naš starověrac, nego *Talijan;* tę je *vlaški* ono čto i *talianski, Vlahija* ono čto *Italija.*

danas je *zadnja.* Nu i tamo travica niče. Može bog opet dati: ako uzbude *dobrih pastirov*, koji ne ubadaju nosa u Vlahiju, nego u Dalmaciju. U Senju ne uči nitko, nit bi imao koga, po onoj rěči: jedan nijedan (a kazivali su mi, da tamo kděkad po *jedan* biva po *dva* u kojoj školi bogoslovnoj: tako se tamo vse odmetnulo od popovstva uz ove sadanje jadne dohodke popovske).

Vidi se iz ovoga vsega, da s naukom školskim našega jezika (i mladog, a kamo li starog) povse zlo stoji u našem carstvu. Na lahko ta se nesgoda izpraviti ne da, er smo žalibože viděli lani, kako nam je koristila carska zapověst glede narodnoga jezika na latinskih školah. Čto je car zapovědio, to se u nas nikdě izvelo nije. Ozivale se novine, bile su i tužbe, nu vse uzalud. Pored vsega nasluškivanja nikdě nikad niokakvom uspěhu čto dočuti ne mogoh. Nisam naumio nikoga buniti ni podgovarati, ali uz vrěme i priliku, sa strane one oblasti, na koju to spada (nu je i nju tudjin ili otudjenik pritisnuo) tvrdo je i tvrdo nastojati: ne o tom, da se *i naš jezik prizre* (to su prosbe prosjačke, naroda nedostojne), nego da jeziku *pravica* bude: er moljac vrta, dok ne provrta; a naše drvo dosta je sahlo i bršivo. Bude li *narodnomu* jeziku svoje město, onda možemo pomislit i o *starom.* Pravo li je, da Němac uči gotski i staroněmački, još je

pravije, da Hrvat uči staroslovinski; jer iz toga jezika veću korist vadi, nego može izvaditi Němac iz onih: jeziku mu danas gotovû i izpredenû. Nu druga je sa školom popovskom: tu nije kad vremena propušćati, nu je čto življe i odmah prionuti. Čto je god biskupij na slovinskom jugu: ni jedna njih bez ote toli potrebite stolice ostati ne smě: od Gorice i Ljubljane prěko do Koloče i Pečuha. Komu je ikada znati narodni jezik, ako ne duhovniku? Pravo je rekao Cicero: da je veća sramota svoga jezika ne znati, nego slava poznavati jezike tudje. Dakle znati ga je vsakomu. Nu znati ga je duhovniku dvaput bolje nego ikomu: er mu je izpitivati ono, čto je *najtanje*, svěst ljudsku; er mu je glasiti ono, čto je na zemlji *najuzneseníje*, slovo božje. A odkud da uzme besěde za pomisli tako visoke, tako svete, van da u jeziku onom, komu je svetinja carstvo; koji crkvi služi tisuću godin; koji je čudo med jezikî vsega světa; kojim smo unišli u crkvu Hristovu; koji bogat je izvor vsemu, čega se duhovniku hoće; koji odista je najpodobniji nizinu i prostotu jezika vsakdanjega podignuti na visinu i světlost jezika bogočastivâ i duhovnâ. Katolički duhovnik da ne zna ni da može znati, kako se za vremena slovinstva zdravâ i lěpâ izricale i prevadjale misli Ivana Zlatousta, Ivana Damaskina, s. Vasilja, s. Epifania? da mu srdca ne skruši veličastvo slověnskoga

psaltira? da mu duše ne uznesu stari proroci, kojim nitko toga krila ni toga maha ne podà, čto im ga podaje prepodobno i božastveno slovo slovinsko? Kad Mojsija slušaš slověnski govorit, komu li se ne vidi, da jezici drugi, koji mu drago bili, ni dostojni nisu primiti ga na usta svoja? Da ostane katolička crkva slovinska u tom stanju, u kom je danas? Da se dočekamo vse to gorjih prevodov s. pisma? da prema onim katekismom, čto smo ih nekad imali, dok se stari jezik poznavao; da iza katekismov Komulovića, Mrnavića, Budinića; pače još i Petretića, Kolonića, Kanižlića onakve rugote i sramote izdajemo, kakve se vidjaju danas? da naši plovani i duhovnici, ne okusivši duboke i starinske svetinje slovinske, i nečitajući nego neznatnije knjige němačke, od dana na dan u svom jeziku slablji bivaju i nespretniji? te nevrstni ikoju misal duhovnu izreći i k srdcu stada svoga prinesti? i u napredak da slušamo, kako se narod otresa na vitije takve bez slasti i bez masti? te im prizivlje: dosta je dosta! da im u crkvi narod šapće i pomaže, kad bi htěli čto tumačit, a ne umiju? To su žalosti, kojih ne bim spominjao, da im nisam bio svědok, i da im lěka ne treba čto jačega i skorijega. A pravo je rekao pokojni Kolar, da je to bezobraz kděkojih duhovnikov (lutorskih), koji, čto bi trebalo da zaviju slovo božje u svilu i u skrlet, a oni ga zamataju u krpe i u

canjke: jezika ni znajući ni učeći. Nu u nas, kako mu ga je znati, kad mu ga je škola, to nižja to višja, iz srdca izvadila? Kad vsega života jedva je u koju knjigu slovinsku i zavirio? Kad ne zna, čto je slovinska ruką napisala? Kad o izvoru jezika slovinskoga nikad ničta ni dočuo nije? Recimo da koji biskup i preporuči knjigu koju pastvi svojoj: plovanu je na taj pozov ostati gluhû; on toga zvonca ne poznaje; njegovâ se uha nikad ne kosnuo ni Miklošič, ni njegovo Evangelium Matthaei, ni životi svetac i homilije pod imenom: Monumenta linguae palaeoslovenicae, nit ikoja mu druga sveta i prekrasna knjiga, čto ih on u svět iznosi. Da su tri put svetije, to pomoglo ne bi; ne bi pomoglo, er se dosad o svetom jeziku jedva čto i *dočuti* moglo; a kako smo viděli, još ga ni danas ne *uče*. Ako se potvrdi glas, da se taj jezik sad u Djakovu uči, to je onda jedno veliko dobro veće, čto ga je taj predostojni pastir, koji u Djakovu sědi, slovinskomu rodu učinio. Ugledali se i drugi pastiri u taj priměr!

Još jednu te zadnju besědu o jeziku, s kojim se razstati ne mogu: er ga vidju izručenâ narodu, koji niti ga cěniti umě, niti se njim okoristiti. Ne umě ga cěniti: er na cělom jugu katoličkom jedva je toliko njegovih poznavatelj, koliko je prstov na rukama. Još za pokojnoga Parca,

kanovnika Senjskoga i ravnatelja škole popovske, ne znam čto ga potaknù, njega privrženika tadanje magjarske strane, da se pobrine za učitelja jezika i pismenosti glagolske. Nu komu to da se izruči? Hic Rhodus, hic salta. Mir onomu, komu se izručilo, er je mlad i zelen pod crnom zemljicom; nu meni je pokojnik priznao, da on u oči pŕvoga dne svoga nametnutâ mu učiteljstva niti je poznavao az ni buki. Lahko se j' domislit, da se ta škola razbila o hridi tako tvrdė neučenosti i podpunâ nepoznavanja vsega, čto je staro-slovinsko ili glagolsko. Tako je to stalo ima tomu desetak godin: biaše nekoga (pored vsega svojega neslovinstva) koji naloži i ukaže; nu ne biaše tomu nalogu i ukazu izvršitelja. A kako stoji danas? Sad ima u pomenutoj školi, koji bi takvoj zapověsti mogao biti dostojan izpunitelj: moj mili, učenik Fiamin Ivan, predstojnik sěminišću; nu sad nejma naložitelja ni ukazatelja. A čto je malo učenikov, tomu je pomoći: sbiju se dvě ili bud i četiri škole u jednu. To su stvari med nami poznate, nu mi ih jasno ne naziremo: k tomu se hoće sunčena zdraka godine 1960 i nje gledišće: da se pravo vidi, kakov je gološavi i krvavi prosjak bio nauk slovinski u hrvatskoj zemlji ovoga věka.

Rekao sam, da se ne umémo okoristit starim jezikom našim. Tuj sam mislio veće na Srblje, nego na nas: čim mi staroga jezika ne po-

znajemo ni malo, njim se dakle ni okoristit ne možemo; prem da nam ga materina sisa obilatije podaje, nego njim. Može se Srbin čuditi ukoru takvû i reći: „mi se ne koristili starim jezikom? ta od Dositija do danas čto smo dělali, nego odbijali tu preveliku korist, čto su naše knjigočije odonud zajimali?" Sad smo na medjašu: lasno se pogodismo. Besěde *prevelik*, te nam je trebovalo: ona budi naš srednik, naš hodataj. Nu i nju je malko navinuti t. j. nisu Srblji grěšili, čto su *množastvo* crkvenih besěd u srbski jezik unosili: nisu grěšili po *količastvu*; nego su grěšili, čto ne biahu proučili, kako stoji narodni jezik prema crkvenomu; čto nisu crkvene besěde po tom zakonu pretvorili i preměsili; čto im nisu *oblik* dali, koji se hvata u slogu s jezikom današnjim: grěšili su po *kakovstvu* ili *kačastvu* jezika, u sebi nesložnâ, měšovitâ. Er čto je god besěd u jeziku drvnjem ili nekadanjem: to je vse ohranit, upotrěbit i u kvar ne dati; inače bimo slabo gospodarili, i vsaki čas od azbuke i od korena počimali: nego je nastavljati jezik, i prema nagibanju vremena previti ga i obrubit: čim je crkvi držati ga onako, kako ga je primila. Ta nam je u srdce uraslo počitovat starca mnogo světa prohodivšâ; počitovat vsaku starinu věkovom se opiruću; iste razpaline i podrtine nekadanje bogatije i velikote čije: nu koje počte nismo dužni glasovom i zvukom, uz koje srdce ti

govori: gle! ovako je Ćurilo govorio, kad iz dalekâ došao, on i brat Metodije; te mojemu dědu ona kazivala: čto bi s Krstom, i čto ga je snašlo u zlobivâ roda.

A za množicu besěd, koliko ih iz jezika starog' primit i presadit — tu ga nije čto mnogo razbirat i mozkat: čtogod narod razuměti može, vse je to uzeti i u sadanji govor uplesti; pače i ono, česa ne razumě: er ono, česa ne razumé danas, nauči sutra. Je li se možebit narod srbski plašio pera Vidakovićevâ, Vujićevâ i Stamatovićevâ, čto im je u knjigah bilo besěd crkvenih? vse onako neohaštrenih, neokresanih po govoru sadanjem? Oh kamo li te ti živa onadanja željo srbskoga roda za čitanjem knjig svojih! Pak nije li nam nastojati o jeziku takvû, da inoj brači slovinskoj vsaki dan budemo razumljiviji? a kojim se to putem bolje može postignut nego priměsom soka i mezdre iz duba, vsih nas zastirućâ, krěpećâ i oživljujućâ: jezika svetinje naše, neprehvalimâ, nepreuznosimâ.

Ako jest besěd u njem, kojih pisac u novi jezik primati nejma, to mogu samo one biti, koje istim učenim su ljudem nerazumljive ili sumljive; ili takve, koje mi danas razuměmo inako. Tako je n. p. *namet* po jeziku novom = dadja ili daja (kako Primorac veli; stsl. *dažda*), po starom = tentorium; *brod* po st. = vadum; po nov. = navis; *ponos* po st. = exprobratio; po nov.

superbia; *junac* (ili *jun'c'*) po st. = juvenis; po nov. juvencus; *varnica* po st. = coquina; po srb. scintilla; *lětovnik* po st. = chronographus; po nov. villa aestiva; *sanovit* adj. i *sanovnik* subst. po st. = dignitate praeditus; po nov. ono prvo = dormilentus; ono drugo = liber somniorum; po st. *zelen* = uva immatura; po nov. viriditas itd. Daleko bi me vodilo dokazivati, kako su i te razlike manje nego *se vidi;* nu i osrednja učenost lahko ključac najde, kojim te tajne otvorit.

Daleko indi od nas ta nedospěla i nedozrěla misao nekih preučenih glavic, ne učiti se jeziku staromu nego zato, da stare spomenike uzčitamo (to dobro!) i da znamo, kakov je bio (i to dobro, nu nezadostno): učit nam ga je, jer je nastaviti jezik naših predjev; jer nam je hraniti, čto je narodu sveto; jer nam je pobrinuti se o slogu i jedinstvo; jer nam je uzvisit i izobrazit naš narodni jezik po onom, koji, kako sam rekao, bio je posvetitelj i odhranitelj vsih plemen slovinskih malo ne vse do danas; i komu je u napredak biti vezateljem i ujediniteljem onim istiną, za koje on i dosad skrbio. Čast jeziku naših otac! čast i poklon jeziku Ćurila i Metoda!

V.

Glede pravopisa jezici se pišu bud po *izgovoru*, bud po *korenu* besěde; ili se měša jedno i drugo. Stari Grci i novi Latinjani ili Vlasi korěnu nikakve pravice ne priznavaju měšati se u pravopis. Toga se je pravila u nas Slovinjanov južnih držao Vuk. Drugi su narodi, to veće to manje, prizirali koren.

Oni, čto po izgovoru pišu, ovako se brane.

1. Kako izgovaramo, onako i pišemo; čto uho začuje, to oko ugleda: istini sluha odgovara istina vida.

2. Začto otežčati ljudskomu rodu blagodat pisma? po našem zakonu vsak, koliko mu drago neuk, lahko uzpisà ne pogrěšiv.

3. Naše se pravilo može provesti, čim se ono protivnikov naših uz najveću učenost provesti ne da.

4. Uzpiši našim zakonom, te na prvi mah i tudje oko spoznati može gladkost, mehkotu i umiljatost jezika našega.

Oni, čto po korenu pišu, ovako im odgovaraju.

1. Lěpa vam hvala na vašoj istini ušiu i očiu, kad vi lažete svetomu duhu; kad je u vas *po* čto i *pod; na* čto i *nad; o* město *ob* i město *od* itd.; kad vi měšate *po*stati (werden) i *pod*stati (unterstehen), *po*stava (Satzung) i *pod*stava (Rock-futter), *po*ticati (herumrennen) i *pod*ticati (schüren); *na*teći (schwellen) i *nad*teći (überflügeln), *na*staviti (fortsetzen) i *nad*staviti (aufsetzen), *na*státi (se, lange stehen), *na*stati (beginnen) i *nad*státi (besorgen); *o*ticati m. *ob*ticati (umfließen) i *od*ticati (abfließen); *o*stati m. *ob*stati (bestehen) i *od*stati (lassen), *o*točiti m. *ob*točiti (umfassen, umzingeln) i *od*točiti (abgießen) itd. Ima istina mnogo pretežnija nego je sloga organov ljudskih, sluha i vida: ima istina *nutrnja*, ima sloga pisma i misli naše; do koje mnogo nam je veće držati nego do vanjske; i prema kojoj ona je prva mal' da ne dětinjska; koja ima slavu, da se je njom počelo, i da je obretnik pisma na njoj snovao: ali napredak razuma ljudskog' nije na tom ostao, nego je pismo dotlě doveo, da je ono věrniji tumač misli naše nego jezik i usta: nu pismo pisano zakonom, kako danas Jeropljani pišu. A uz toliki zamršaj i spomešaj jezikov na zapadu, ko ikada tu směs razabrà i odgonetnù bez iglice etimologije? Nije naš jezik toliko stradao koliko njihov, ali je ona razumljivosti velika pomoćnica, to nam to i Něмcu,

takodjer ne stradavšû. U razgovoru joj dakako ne može měșta biti, nu je tuj i ne treba: er čto se nije razumělo u prvi mah, to se razumě u drugi; znadu ljudi s većega děla, kakov im je razgovor; pak ne govore samo usta, nego i oči, i ruke, i noge itd., pak se može za nevolju i popitat: kako si to rekao? kako to razuměš? Ali druga je s pismom, osobito ako mu je dugo živěti t. j. ako se naměnilo našim potomkom. Tuj vse o tom stoji: je li pisac onako napisao, kako je *na srdcu mislio.* Jer ako uzpiše samo onako, kako je on živ izgovarao, a beseda bude sumnjiva ili oboitiva: tuj ona ili ostaje nerazumivena, ili nam se bude domišljati i nagadjati.

2. A čto vi trud napominjete, čto ga je s našim pravopisom; i da ne treba otežčati ljudskomu rodu blagodat pisma: to se vi jednom rukom mijete a drugom mrčite: er nije pravo jednomu — piscu — trud olahčati, a stotini ga ili tisući — čitateljem — otežčati; to pravilo vaše mač je obojudan, taj sěče na ovu i na onu: er i čitatelj ide u ljudski rod kaogod i pisatelj. Koja čteta, ako u domaćem životu koje čeljade, osobito žensko, ne uzpiše besěde po pravilu? Ta vi, koji ste pismo rěšili vsakoga pravila do onoga: paziti na izgovor, směte li reći, da je lasno pisati po vašem zakonu? Narav ista vodi čověka, da napiše prema nutrnjoj istini besěde i nje cělovitosti. Tako naravnoj prostoti ne pada

na um pisati *sucu* město su*d*cu? *kocu* město ko*l*cu ili ko*t*cu; ili čak *ipuknuti* m. izpuknuti. Tako pišu samo ljudi, koji su radi na tanko provesti toli hvaljeno pravilo pisanja — prema izgovoru; koji s velike volje olahčati pisanje ljudskomu rodu na to ga sile, da ljudi umom presežniji budu, nego doklě ih može dovesti zakon naravni; da se onomu domišljaju, čemu se kděkad i velika učenost domisliti ne može. *) Ne piše li se u vas jedan predlog kděkad na četiri načina: *iz*gorjeti; *is*cijeliti; *i*sjeći, *iš*tetiti, *iž*lijebiti; *išč*upati, *išć*erati? To vi nazivali po načinu grčkom koliko mu drago, ali olašćice tuj nejma; i tu slavu nepisanja po pravopisu grčkom lasno pregorěsmo: er volimo, da nam se pisci malko izmuče oko etimologije, nego da nam se čtioci muče fonologijom, kojom nas muči jezik grčki; kdě ne možemo nikad izučiti, koje slovo smě pored kojega stati; te je sad *nam* mozkati oko korěna,

*) Uputio se ja jednom u pohode k čověku i piscu vele slavnû. Srio me na putu čověk još slavniji, iste naměre čto i ja. Putem zapità me taj slavković: Recite mi, čto je na srbskom jeziku *dodak?* Ne znam, reku, čto je dodak, ako nije možebit *dedák*, beséda poznata po Srěmu i po Bačkoj itd. Onda on iz nědar neku knjižicu, radi koje se i uputio, te mi pokaže na nje začelju ove besěde: „s njekijem *dodacima.*“ Kad mu ja rekao, da je to *dodatak,* i da pravopis tankoprelac i grkoljub slova *t* i *d* pred slovom *c* ne piše, onda se on otresao i zlovoljan nešto rekao, čto se istom reče, kad nam čto nije po volji.

da besědu razuměš, kad ga nije htio pokazati ili poiskati *Grk.* Volimo, kad je dakle vsakako tančati oko pravopisa, postigivati jasnotu, koja razumu pomaže, nego prostotu, koja mu odmaže. Ne reci nam ko, da nam bude prionut uz ortoepiju, kad se plašimo fonologije: er ako se i vidi, da je med njimi razmĕr zajmenit t. j. čto je eufonija dalje uzbivena i etimologija svoj koren dublje razsadila, da je i ortoepija težja i zapletenija: to ipak istinito nije po onom zakonu, po kom je lakše plivati niz vodu nego uz vodu. Može pisanje eufonično (koje te radi razumĕvanja odbija na fonologiju i na tvoje čitateljsko etimologisiranje) učiniti besĕdu nerazumljivom n. p. vici, kuci m. vi*d*ci (n. p. očevidci) ku*t*ci (kdĕ ne mož' pomisliti na *kuk*); može učiniti pravopis zanovĕtljivim, kako smo vidĕli malo višje: nu s protivne strane slovo po korenu napisano, glede izgovora, ili nikomu s neprilike ne bi n. p. izturiti: er po naravi vsak nas pravo izgovori isturiti; ili je i bolje i razumljivije po korenu izgovarat, nego kako nas eufonisti uče n. p. *suci*, *koci* itd., kako smo napomenuli. Malo kad, da nam se može eufonist osvetiti, ortoepijom se groze'. Da je u nas razlika med izgovorom i korenom tako velika, kako u Ingleza i Francuza, onda bi takva grožnja na stodiri živo zategnula; nu nije toga u nas. Čim je besĕda duhu i oku razumljiva, on čas usta u slogu udaraju; i pravo,

po *običaju*, izgovaraju, bud ona kako napisana. Govori seljanin: „plug je prvi težak, motike su za njim.“ Tako i mi govorimo glede pravopisa: *razumljivost* prvi zakon, mehkota i slast izgovora i same se udruže, bud ih slova i ne mamila ni zvala. A kad spominjete olašćicu: nije li nam koristnije pisati po korenu i glede drugih narečaj slovinskih, da ih lakše naučimo, nego pisaje razkalašenim izgovorom našim? zar mi sami ponjavu da tkemo čto možemo grublju, pak suncu na okno da ne damo, k nam zebućim? Ludih nas!

3. Vi možete vaše pravilo provesti! Nu čim je uho najveći zakonitelj u vas, jeste li vi vsi jednakih ušiu? Tankouhi eufonisti nisu li oni kděkad gluhlji nego drugi ljudi? Kděkoji vas mogu prečuti *d* ili *t;* ali kděkoji još manje čuju, i ne mogu čuti slova *s*, prem da glasno šiče; te čim mi korenovci pišemo *iz*puknuti, a Vukovci *is*puknuti, Agustinović Gjuro piše *i*puknuti! te čim on slova *h* takodjer ni čuje ni priznaje, nije li mu pisati *ipunuti* (htio sam pridati *svěću;* nu ko zna, čto još i nju čeka?) město *izpuhnuti?* pak kud onda mi neznaliće druge, koji iščemo koren? a kad ga ne nahodimo, i drugim nečto ostavljamo, čto izpraviti mogu. Ko vas ne zna, mogao bi pomisliti, da ste vi ovako mudrovali: težko je pisati po pravilu korena, možebit se i ne može: pustimo pravilo! budi pravilom ne hajat za pra-

vilo; i pisat, kako usta vele. Nu nije vaš grěh potekao s neumiće i poniznosti: er, čto je neumiće: to ste vi i bez etimologije mnogo pravilnije i učenije pisali nego nekadanji Slaveno-Serbi, koji vas nepravilom ukoravahu; čto je nje: to bite vi, da vas je volja po korenu pisat, i danas pravilnije pisali nego mi, koji pišemo la*h*ko m. la*g*ko, *o*staviti m. *od*staviti itd.; nego je potekao s ohole sistematičnosti vaše, koja vam je *ovu* mudrost zadala: ne možemo li *vsake* besěde uzpisati po korenu, ne uzpišimo ni jedne; radi jedne, koje ne znamo, uzpišimo 999 njih tako, kao da ne znamo; učinimo se prosti, ako i nismo; nasmijmo se grěškam nadrikujig korenovačkih; čuvajmo se, da nehotice čega ne pogodimo; naš pravopis budi pravo čudo učene tobož neučenosti: velika je slava viděti se prost, a biti dubok. — Na čto je dakle izišla ta velika hvala pravopisa po izgovoru? Na to: da se njegova istina vanjska ne sudara s istinom nutrnjom; da s njegove olašćice bude nam tegotan i nerazumljiv to jezik naš, to narečja druga: a gotovo ni malo lakše njim uzpisati nego po korenu; da pored razlikosti izgovora govorećih, i pored razlikosti tankote ušiu slušajućih, u eufonistov razdori nastaju veći nego u korenovac: čim u ovih razdor je glede pojedinih beseđ, a u njih crvena nit nesloge po cělom je platnu razvedena.

4. Nu kud ga mi uzesmo naše protivnike

odsudjivat, a u njih strěla još napeta. Čto da bude iz gladkosti, mehkote i milote jezika našega? pitaju mekušci. Čto je kděkoje ljude strah, da nam jezik ne otvrdne! Nu mene veći je strah, da ne bude bablji i krezub. Jezik po vremenu ne bude jedriji, nego vse to suhlji, vrěme vse to veće na njem mrvi: iznamimo dakle iz njega zube etimologične, čto onda? kašu kuhat? Pak recimo, da narod onako mehko izgovara, kako naši eufonisti pišu — mislite li vi, da i slovo neizgovoreno, nu samo upisano, k istinitomu i prvobitnomu izgovoru ničta ne dopomaže? Odkuda tanahnost izgovora francuzkoga nego odtud, čto se u njih tolika homonima ili jednozvuka nejednako pišu; te razlik pravopis podobnost zvukov povse na sitno razbire, razaznaje i ostro razděljuje. Pišite vi mehkousti stotinu godin *suci* m. sudci, odė besědi nje lěpi ponos, ona bude glivom. Vsaki suglasnik, koji ima silu odkriti koren, on je kao svěća, koja gori i luč razprostire. Dok narod piše svoje korene, svoje suglasnike, podoban je konju jakû i čilû; stanite mu *njih* iz jezika vaditi: to je kljuse. —

A čto se vi plašite, da vam ljudi jezika ne priznadu, ili, na čto vi najveće směrate, njegove mehkote, suglasnim korenom povrědjene — niti vam je dobra ta vaša plahost, niti nje uzrok. Briga nas budi jezik dotlě dovesti, da se uzmognemo njim oholit: da bude izobražen i bogat; da njim

progovara knjiga i učenost; da ga upodobe i umile gospoda u dvorovih i sastancih svojih; da zakon njim zvoni, sud i oblast; da vojska trgne oružjem na njegovu rěč; da s njegove pěsni vse grudi, vsa srdca uztrepe, a s njegova se vitijstva vse misli i vse volje krenu i obrnu — kad mi to postignemo, onda bude na dobi prizirati, da i drugi narodi dobro o njem sude; a dok toga ne bude, za pohvalom hlěpiti i ozirati se: sujeta je neoprostiva, nepodnosljiva. Er ako jest miline koje na jeziku našem, to je one samo, čto je od boga: mi k tomu ničta dopomogli, doprinesli nismo; pače najnovlja je knjiga naša podobro ga nagrdila i narodu ogadila. Nu ni uzrok nedobre, jer prerane, plahosti vaše dobar nije. Ne poznajete li vi na jeziku druge lěpote nu samo mehkotu? A kud onda lěpota jeziku latinskomu? Pak sude li ljudi o jeziku samo po pismu? Ne slušaju li, kako ga ljudi govore? Ko se ikada iz pisma domisli, kakov je zvuk jeziku francuzkomu? Ne vidi li nam se jezik ruski povse i povse drugi u ustima nego u knjizi? Možeš li iz knjige i posumněti o sitnosti, zvonkosti i ljubkoj něžnosti jezika poljskoga, dok sladka mu usta svoj biser ne prospu?

Tako se od prilike karaju i pravdaju prokšeni medousti i žilaviji korenovci. Onim prvim nije trebalo mnogo govoriti, er je njim već isto Vukovo ime velik zagovaratelj; a ko je rad njihove razloge bolje upoznati, čitaj pisma i odgo-

vore Vukove Savi Tekeliji i Milošu Svetiću; te knjigu Daničića Gjure: „Rat za srpski jezik i pravopis“ kdě se odista vse reklo, čto se ikad reći može, u obranu eufonie; a u Vuka još i načinom oslastnim, kako samo on napisati umě. Čto je Svetić pisao u obranu etimologije, toga ja nikad čitao nisam; er one dobe, kad se to pisalo, ja ne pomislio, da bim ikada korenovcem uho prikloniti mogao: tako sam bio živo pristao za eufoniju. A mogla je tà sistema onda tim laglje očarati: čto nam je puno laskala analogija jezika našega s jezikom grčkim, u koju pokojni Kopitar Vuka uputio; pak čto su onda vladajući Slaveno-Serbi odista bez ikakvâ pravila pisali; u Vuku pravila jedva i nazirali; a sebe za ohranitelje i čuvare pravila i etimologije držali. Nije sumnje: da Vuk danas tegne po korenu pisati; ili da samo okusi, priměra radi, koji sastavak po tom zakonu na viděla iznesti: on toga maha i na ovom putu pravi učitelj vsih nas: tako je taj dični starac u vsem vrstan i temeljit. Ja sa svoje strane žalju, da ono, čto sam dokazati htio, bolje dokazao nisam: er su mi vse měte, o tom pokděkad napisane, ostale na Rěci, te samo na pamet pišu. Nu bude o tom govora i u mojem „Tumaču.“

Ima polovičatih ljudij, koji primaju, recimo, zakon, pravilo, načelo kakvo; ali mu se na pol puta izmiču. Ili vozi, ili se ne daj pod rudu. Tako je i glede pravopisa. Mnogi priznavaju zakon etimologije, nu ih zimica hvata, kad vide napisano *čto*, *čtiti*, *počten*, *počtovati*, *počta*, *čteta*, *učtrb*, *čkakljati* itd. Čto je uzrok? U nekih nije drugo, nego čto ne vidjaju dalje od nosa; niti znadu, u čto su se uvezali, poprimiv zakon korena u pravopisu. Drugi su opet slabi na srdcu, robovi običaja, kud vsi tud i oni. U njih gotovo: čemu oko viklo, to se i posvetilo. Kad ih pitaš: „začto ne pišeš ovako? ta i ti si korenovac itd.“ Čto ti odgovore? „Jest, ali smo već navikli onako, pak mi se ružno *vidi*, kad su ono već vsi poprimili itd.“ To je obični izgovor vsake duše mlitavice, koja ne zna, da je zakonu istine biti jačû i pretežnijû od ičije samovolje, običaja ili stranputice. Vsakoga pritiskuje sila običaja. Da se hroma noga na jedan put izpravi: prepadė se hramo. Da najdeš čistâ u jatu gubavû, ti ga zapità: kamo *tebi* guba? Nu je srdcu jakû premagati običaj, izbijati klin klinom, običaj zal običajem dobrim. Samo se ih nekoliko poprimi pravopisa cělovito korenitog; samo se kděkad oko plašivice sukobi zakonom novljim (pače starim i od boga u dušu zakopanim): minù ga strahota, mraz mu se otali. Težja je s onim, koji ne ponimlje razloga ikakvâ;

a najtežje s ugrijanom glavom vrtoglavom. Odista je biti ili vrtoglavcem ili nedomišljanom tvrdim, ko ne uvidja, da se po korenu ne može pisati *što;* nu čim su neki tako graknuli na *čto,* ne u čast filologije hrvatske, obranit mi je stvar jasnu, da ne može jasnija. Iz oblika *kaj* = quid potekli vsi drugi oblici, čto ih je danas u slovinskom rodu: *co* u Poljakov i Čehov, *čo* u Slovakov, *če* na otoku Čresu, *ča* u naših primorac i po Istri itd., (po gradovih *ca*), *čto* u Moskova, u srbuljah, u starijih knjigah hrvatskih, u jeziku crkvenom. Slovo *t* je epenthesis. Moskovi danas izgovaraju kako i mi *što*, nu drže koren u pravopisu; nu u nas i korenovci pišu *što. Čto* i *što*, govore te mudre glavice, nije isto: tako može uzgovorit slěpa vrtoglavost. Da Vukovci *što* pišu, tomu se nije čuditi: er komu je izgovor zakonom, u njega ne može drugako ni biti; nu da ljudi koren prizirući pod silu neku drugu razliku nego *pravopisnu* nahode med *što* i *čto:* to je bolje nego čemerika, ako si rad poluděti. Hrvati još i sad ne samo čto pišu na koncu *čtvo* n. p. junačtvo, konjaničtvo, nego s veće česti i danas tako izgovaraju; čim je u Srbalj izgovor klonuo na *štvo* n. p. junaštvo, konjaništvo itd. Tako su bez ikakve sumnje i stariji Moskovi, i Srblji, i Hrvati, vsi izgovarali *čto*, čim je danas vsud preoteo izgovor *što.* Vuk, primivši izgovor za pravilo, nije mogao te be-

sěde ne primiti pod oblikom *što*; nu Moskov (i vsi korenovci uzanj), pridržavši koren, nije mogao ne pisati *čto*, akoprem izgovara, to on to i mi drugi, *što*.

Nu dosta o tricah! Nikada čověk sitnije i sětnije o slovinstvu ne pomišlja, nego kad vidja, kako ilova i dvekasta misal slovinska ni onoga se k naměri svojoj ne hvata, čto je nje dosegu tako poblizu; čto, ako i maleno, k jedinstvu jezika vsih nas lěpo dopomaže.

Uzmimo još nečto na rešeto pravopisno.

Ima tomu već puno věkov, čto naš narod ne izgovara karaktera nekih glagolov na *nuti*. Tako nije čuti karakterov zubnih *d* i *t* n. p. *venuti* město ve*d*nuti (češki vadnúti; stsl. uvedati; u nas: oděło *vedho* = staro, prnjavo); *stinuti* m. sti*d*nuti, sti*dj*ati se; *skinuti* m. ski*d*nuti, ski*d*ati; *krenuti* m. kre*t*nuti, kre*t*ati. Govore još po Dalmaciji i po Bosni pre*d*nuti, nu mi govorimo samo: *prenuo* se iza sna; a vsi govorimo vojujuće: ne pre*d*aj, ne pre*d*aj = ne timeas. Nije čuti karakterov ustnih *b*, *p*, *v*, *m* n. p. *šinuti* m. ši*b*nuti, ši*b*ati; *ginuti* m. gi*b*nuti, gi*b*ati; *tonuti* m. to*p*nuti, ta*p*ljati; *trenuti* m. tre*p*nuti, tre*p*ljati; *zaklenuti* m. zakle*p*nuti, zakli*p*ati; *utrnuti* m. utr*p*nuti, utri*p*ati (Belost.); *prionuti* m. prile*p*nuti (pretvorom slova *l* na *o* izčeznulo *e*); u Srbalj možeš čuti i *štinuti* m. šti*p*nuti, šti*p*ati; *škrinuti* m. škri*p*nuti, škri*p*ati; *prianjati* (tu je slina mekanih ustiu *vse*

žilice korena odprala: město *lep* ostalo *a*) m. prili*p*ljati; dalje *plinuti* m. pli*v*nuti, pli*v*ati; *rinuti* m. ri*v*nuti, ri*v*ati; *sunuti* m. su*v*nuti, su*v*ati; *sinuti* m. si*v*nuti, sě*v*ati; *kinuti* m. ki*m*nuti (pravije: ki*v*nuti), ki*m*ati (pravije: ki*v*ati). Nije čuti karakterov grlovih *h* i *k*: prvoga samo u Srbalj ne, a drugoga ponajveće iza slova *s* ne (karaktera *g* nikad ne izpušćamo) n. p. *dunuti* m. du*h*nuti, đuvati m. du*h*ati; *punuti* m. pu*h*nuti, puati i púvati m. pu*h*ati; *danuti* m. da*h*nuti, di*h*ati i disati; *grunuti* m. gru*h*nuti, gruvati m. gru*h*ati; *manuti* m. mahnuti, maati m. mahati; *sanuti* m. sa*h*nuti, si*h*ati; *zinuti* m. zi*h*nuti, zivati i zěvati m. zi*h*ati i zě*h*ati (odtud i *zěv* m. zě*h*); *kinuti* m. ki*h*nuti, kijati m. ki*h*ati; *banuti* m. ba*h*nuti, batati m. ba*h*ati (rědko) i ba*h*tati; *raztrunuti* (n. p. gnjoj po ledini) m. raztru*h*nuti, raztrunjati m. raztrusati itd.; *plěsnuti* m. plěs*k*nuti, plěs*k*ati; *stisnuti* m. stis*k*nuti, stis*k*ati; *tresnuti* m. tres*k*nuti, tres*k*ati itd.; *šunuti* m. šu*k*nuti, šu*k*ati; *šinuti* m. ši*k*nuti (odtud: ši*k*ac = der Ruthenstreich); *šinuti* m. ší*k*nuti (n. p. šinula voda na vsa okna), ší*k*ati (n. p. ne znam, kud je službinja odší*k*ala = welchen Weg sie eingeschlagen) itd. Isti jezik crkveni a i staročeški ima *prnuti* m. pr*h*nuti, pr*h*ati (odtud: lepršiti krilom).

Nagiboh koječto tumačit, kao da sam naumio slovnicu napisati; nu sam vse to zato samo naveo, jeda nam se karakteri glagolov bolje u

mozak zavrte, te ne uzpišemo (kako su već neki počeli) mi *ginjamo* m. gi*b*ljemo; on *se naginje* na stol, on mu *se uginje* 'z puta, on se težko *saginje* m. nagi*b*lje, ugi*b*lje, sagi*b*lje; ja *nagoh*, ti *nažė* itd. m. nagi*b*oh, nagi*b*ė, ili bar nagnuh, nagnù; mi *se tanjamo* m. to*p*imo ili ta*p*ljemo itd. Budemo li i dalje tako znamenovce ili karaktere iz glagolov pukati, to po vremenu velika čteta jeziku; jer kako da ne bude učtrba njegovoj jasnosti, uzpišemo li n. p. *munuti*, kdě nam se bude domišljati, je li to ma*h*nuti, ili ma*k*nuti, ili ma*g*nuti? *sunuti:* je li to su(*v*)nuti ili su*k*nuti (n. p. suknuo dim)? (čto kajkavci govore *osupnuti* = zurückfahren, sich entsetzen, mišlju, da to ne bude čto drugo nego o*d*su*v*nuti, po zaměni ustnikov *p* i *v*); *rinuti:* je li to ri(*v*)nuti, ri*t*nuti, ri*k*nuti ili ri*g*nuti? *vinuti* je li to vi(*j*)nuti ili vi*k*nuti? *minuti* je li to mi(*j*)nuti ili mi*g*nuti itd. itd. Ta to bude jezik kao caklo, na hartiji: ali u razumu mrko, narugano i nabrano. I ta nerazumljivost postajuća po izhitanju karakterov ne lěpi samo na glagolih, nego prehodi i na imena samostavna. Tako se nije lasno domislit inomu Slovinjaninu, čto bi mogle u nas znamenovati besěde *tren*, *zaton* itd. er je to novijega kova. Stari su kovači besědu karakterom zarubljivali n. p. poto*p*nuti te poto*p* (dakle, da nije kasno: tre*p*, zato*p*). Da nam oni ne ostaviše besěde *duh:* na sitnom nakovu današnjem mi skovasmo *dun*. Ta ne govorimo li *prionljiv* (be-

sědu, čto je dćerka bezkostne majke *prionuti*)? a za koje vremence uzčitamo besědu šuplju i šupeljačku bud u kojem listu: *prion* = diligentia. Taj moljac, čto je rad vsaku besědu okrnjit i prošupljit, u nas već od davnâ kopa. Dubrovčani stari obrezavali slovo *t* na koncu; nu, po sreći, iza njih nitko tim putem udario nije. Izgovarali su takodjer *odniti*, a i danas Srblji vsi *odneti* i *odnijeti*. Držimo *odnesti*, besědu i sladju, i razumljiviju, i pravilniju, i vsemu slovinstvu prepoznatu. Nu čto je najgrstnije: možeš čuti kděkojega sladonju ljudskoga, kdě te pozdravlja: dobr*a* večê! Tomu ne odzdravljaj. Toga je netko najmio, da nam jezik opogani.

Smě li se čověk doděsti ratnoga slova *ě*? s kojega pred nekoliko godin tolika se kramola med Srbljî porodila, i tolika se vatra uzpirila. Istinu je reći: nejma meteżnika, nejma kramolnika med našimi slovî nad njim. Nu na čto su dospěle te vojne i ta slavna ratovanja? Odista je žalost na to odgovarat. Novinarstvo srbsko piše, kao da se o tom nikada mudra beséda nije ni zametnula bila. Ta koja korist rešetati, kad plěva ostaje? Ako Srěmca mrzi gledati slovo *ě* razsěčeno na troje; jedan slog razdvojen (kako Vukovci pišu): je li zato sila i nevolja běžati od njega? Nitko li ga ne uměuvesti bez sěckanja? Nikada li, iza tolikih pošastij, ne omudrismo? ni s te boli ne ozdravismo: da je

vsak rad uzpisati, kako se *kod njega* govori? Jesmo li mi odista takvi, da ne znamo pomislit, čto je *narodan* jezik? Učinite, braćo, za boga, tomu jedan put konac. A i Hrvate ne znam kakov uhvatio svrbež, te s dobrâ začetka svrnuše na zlo. Kao da nije kolac u našem jeziku i preveć, sad iznovice pismo izprepaličeno! Pak da se i taj tobožnji popravak (a pravi nazadak) odbavio bez sramote! nu vsak o dugljini i kratkoći drugo misli. Bog nadahni našu maticu, te ju s te stranputice opet na pravu stazu izveo! Srblji! ne pišite srěmski, nego onako, kako vam je i Vuk preporučio, te kako podnosi toli potrebito jedinstvo južno: pišite ovo slovo *ě*; nu ga pišite onim znamenjem, čto ga ima pismo Klimentovo: bez mrcvarije. Hrvati! pišite, kako ste pisali; ova zadnja novotarija vaša ne vrědi ni pišivoga boba. Tako li ova dva plemena uzrade, to su onda složna med sobom, složna i s drugom braćom. Ta *toga* te *toga* nikad nam nije iz očiu pustit. Vrtkave i nestašne li ćudi čto je u nas!

VI.

1. Ima tomu skoro dvadeset godin, čto je po našem carstvu putovao Ismail Srezněvski, izučiti jezike slovinske. Danas je on čověk na glasu, te učitelj pomenutih jezikov na visokih školah u Petrovom Gradu. Ja sam tada boravio u Beču, te se on jeziku našemu učio od mene. Po vàs božji dan se razstajali ne bimo, nu provadjali ga u nauku: ne samo u njegovoj hiži, nego na šetnji, po gostilnicah, u glumnici, na plesu i krabuljah, te pri istom pokopu mesopusta u Dornbachu. Čim je on naš jezik ne samo iz knjige naučio, nu si ga takodjer putovanjem po naših stranah povse privlastio: ima on, učen Rus, neko pravo, mišlju, o našem jeziku suditi. Kad ga ja zapitao, čto mu se o njem vidi, odrečė mi bistrić: „prekrasan jezik, nu odveć propleten jezikom turskim, i vsaki čas *ću ću*, *da da*.“ Čto je turskih besěd: to vsi uvidjamo, vsi priznajemo; nu čto je onoga drugoga: to ja u prvi mah nisam dokučio, koliko je rěsnote u toj šali. Čto

sam veće o tom mislio, vse to bolje sam se uvěravao, da je taj naš moskovski brat najdublju ranu našega jezika odkrio. Čim je u nas glagol *htěti* počeo znamenovati ne samo wollen (čto mu je pravi znamen) nego i werden, to je onda postarati se bilo: kako razaznati znamen od znamena? Starijemu znamenu wollen vsakda je trebalo pridružiti *da* n. p. er will reisen počelo se ovako izgovarati: on će *da* putuje m. on hće ili hoće putovati; er will nicht gehorchen = ne će *da* sluša m. ne hće slušati; eto početka našemu nesretnomu *dakanju*. Glagol *htěti* izgubiv bez druga dakića svoj pravi znamen postadė povse orudjem i slugom vremena budućega n. p. ich werde schreiben = ja *ću* pisati m. ja budu pisati; ich werde abschreiben = ja *ću* prepisati m. ja prepišu; das werde ich nicht pflanzen = toga ja ne *ću* saditi m. toga ja ne budu saditi; das werde ich nicht verpflanzen = toga ja ne *ću* presaditi m. toga ja ne presadju. To dosadljivo ćukanje nastalo je dakle po tom, čto je praesens verbi perfectivi izgubio svoju silu izreći stvari buduće, i čto su oblik *budem* itd., komu je město pred imperfektivi, povse odvrgli. To ćukanje i dakanje spojeno je viticom nerazpojivom: doklě god u našem jeziku bude ćukanja, dotlě bude i dakanja: er jedno prema drugomu stoji kako uzrok i poslědica. Toj pravoj bědi inoga lěka nejma nego povratiti glagolu *htěti* svoj pravi znamen,

ni ga davati u službu, kdě mu ne dolikuje; a čim se to učini, onda kao nehotice perfectiva opet se domogu svoje vlasti, koja i danas u vsih Slovinjanov stoji; a imperfektiva uzmu *budem* u pomoć. Nije drugoga lěka, nego povratiti se na put, s kojega biasmo tako ludo zaišli. Znam, da ovaj moj napomenak mnogih, pače nijednoga privrženika ne najde; kako ni vsi oni drugi popravci (pače povratci), koje sam u ovoj glavizni protresti naumio. Nu stojte kao desideria pia, dok i njim ne ograne. Ne bi s njimi tolike neprilike ni bilo: er ih zagovara naša starina, kako i starina i sadašnjost ostalih narečaj *vsih:* nu ni to tezalo ne potegnù olovne duše hrvatske. Experto crede Ruperto. Čto sam se ja izmučio oko laži-genitiva množine na *ah*; da uzmogu kako tu gnjusnu uš svrcnuti s oděla jezika našega! pak čto je koristilo? i danas plazi sa vsom slavom svojega nestida po vsih novinah i knjižicah naših.

Još koja o vremenu budućem glagola našega. Dok sam bio učiteljem na Rěci, rabile su mi u školi Daničićeve pripovědke iz staroga i novoga zakona, pisane slogom, komu je istom Vuk cestu probio; jezikom čistim, narodnim, jedrim, razumljivim, pravilnim. Ne mogu preuzhvaliti ni preuzljubiti toga dostojnoga učenika Vukovoga, čto je po njegovom trudu tako vrstna knjiga u škole dospěla. Nu čim se vàs naš govor

južni u koječem od istine odmaknuo; čim navlaš Srbin (a ne samo književnik srbski) grěšno sklanja čislo množtveno u padežu drugom, trećem, šestom i sedmom: to mi je bilo učenike opomenut, da se uz glasno čitanje pomenuti padeži izprave, i to na ruku tako brzu, da se slušatelj ne može ni domislit njihovomu izpravljanju. To se je bez muke izpravljalo, er u primorju narod imena dobro sklanja, te je to bila voda na njihov mlin. Nu veća je mogla neprilika nastati s glagolom te vremenom budućim: er i u primorac toga je ćukanja i dakanja jedva manje, nego i u Srbalj. Ja im stadoh vrtati u mozak, čto je verbum perfectivum čto li imperfectivum, te onda kao obilaze' začeo sam priču, kako tamo preko morja u Jamorici na toliko su ljudi věšći i umětljivi, da i kuće są kućišća dvižu, i na drugo ih narednije město prenašaju i uměšćuju. Sad im se pamet razigrala, te nisu znali, kud ta priča směra, na čto li može iziti. I nam je, rekoh, danas kuću prenašat. Sad u njih posluh još veći, vsako uho napereno. Progovoriv o tobože *novom* vremenu budućem, i dobro im ga iztumačiv, stanemo čitati. Težkoća nije bila malena: er je kděkad *ću* podaleko od svoga infinitiva; a kděkad po Vukovačku s njim sraslo (n. p. sješće m. sěsti će); kděkad ne može děte odmah pogoditi, je li glagol orub ili nerub (t. j. perfektivan ili imperfektivan), o čem ovdě vse stoji.

Nu uz drugo li treće li čitanje iza toga ne samo čto smo tegotu premogli, nu i oganj se neki med njimi za tu *novotu* razgarao, te čil primorčić neki ustadė s mėsta, te pun radosti, kao da mu je nova zora breznula, progovori: „gospodine! ovako je lipše.“ Poslė su dėtca na glas čitajuća knjigu izpravljala i ne zapinjala; a meni je bila prava naslada gledati, kako njihove oči infinitive hvataju i pożdiru, samo da vremena steku dobro ih prosudit i spregnut; te da u čitanju ne bude vidėti trud, čto su ga imali, dok su vse izpravili i namėstili.

Ja sam nečto primérov i skupio, koji dokazuju, da se u nas prvo manje ćukalo i dakalo, a u povse staro vrėme ni malo; nu čim su, kako rekoh, vse moje mėte na Rėči, te čim i ova knjiga namėnjena nijė, da ičta dokaže, nu samo da o koječem glasak pusti: to mi se nijė pri ovom dulje zadržavat, nu čitulju onih poprav produljit, koje mi se potrebititije ili bar dobre vide.

2. Stoji li jednom opėt tvrdo, kako je nekad i u nas stalo, i kako još danas po vsem slovinstvu stoji, da sadašnje vrėme glagola orubnika ili perfektiva imati bude silu i znamen vremena budućega: onda uzmogne i njegov pričestnik (participium) one sile biti, koje i rus ra rum u jeziku latinskom. Po dosadanjoj slovnici našoj takov glagol nije smio ni tvoriti pričestnika; nu ja mišlju, da vrėme i napredak toga se

ne budu htěli lišiti, čto im se na dlan daje; i čto rabiti može ne samo uz prevod starinskih pisac, nu takodjer u prvotvoru, iole o učenost zaděvajućem. Jedna mi je neprilika, čto stari jezik, vsu slavu pričestnikov slovinskih razoděvsi i pokazavši, u to, čto namišljuju, taknuo nije. Nu se na to možebit nije još dosta ni pazilo; i ne vara li me pamet, ja sam na svojih harticah čto takvâ i zamětio. Gerundium znamena budućeg baš nije ni rědak. Istina je: bi reć, kao da se jezik tomu nečto opire, nu možebit samo zato, er je novo.

Nu može li jezik tolikâ života kako slovinski, i toliko napisavši koliko on, imati stranu neodkrivenu slovnice svoje? Budi čto mu drago, ja sam taj upros samo zato potaknuo, da bolje znamo, pače doznamo, na čem smo. Dostojno je stvar razviděti. Možebit se uz glagole k tomu ne pristajuće lasno najde drugih ohotu i sklonost pokazujućih, bolje ugodećih i k naměnjenoj službi pristupećih.

3. Šafárik napominje u najnovljoj knjizi svojoj o pradomovini glagolskoga pisma, da je u najstarijih rukopisih toga pisma nahodio oblike optativne evo ove: *bim*, *biš*, *bi*; *bimo*, *bite*, *bi*. To se u primorju i danas govori, i rekao bim, po malo ne vsem narodu hrvatskom. Kděkad ovaj oblik ne izriče želje nego običaj n. p. tamo *bidu* (= bi, pflegten prema: uči*du*, misli*du*, voli*du* itd.) se oni sastajali i dogovarali. Pridavaju k tomu

i glagol *htěti*, koji već sam po sebi to izriče. Tako na moj upros, odkuda čeljadetu (Hrvatici iz Železne županije) tolika imena vsakojakâ cvětja, ono mi odrečė: „Ha na paši, kad *bimo tile* rožice brat i vence plest.“ Město *bimo* i *bite* čuje se takodjer *bismo biste*, čto dokazuje, da je u njih izostalo *h*, dakle: *bihmo*, *bihte*. Vidi se, da ni ovaj optativ nije daleko utekao od aorista. Možebit je cěl taj optativ samo spuzal i svrl aorist, er i danas ovo vrěme rabi izreći želju kakvu. Kad je dakle *bim* = vellem i solebam itd., kako je conjunctivus toga glagola *biti*, kako je *essem?* na to običaj ovako odgovara: *ja bi*, ili *bih*, ili *bim bio*. A kako je *fuissem?* isti odgovaratelj opet ovako: *ja bi*, ili *bih;* ili *bim bio bio*. Prekrasno! Ako je ičta na světu mutežno i nebistro, to je odista teorija našega glagola *biti*.

S njim treba veće da je bilo premetov i prometov nego i sa zavojem zemaljskim; te mu se hoće kakov filologični Cuvier, koji mu epoke da načita, i do naših ga vremen i sadanjâ mu oblika izvede. A moglo bi dušu zanimati i njegovo mučeničtvo: kako smo ga mi na kopito vsakojakih jezikov metali i raztezali, i na vsaku službu silovali vse do danas. Ko bi to izpisao, taj ne bi ter quaterque beatus, nu odista ter quaterque academicus. Duhom naziru knjižurinu javorikom opletenu, kdě piše: Verbum auxiliare sla-

vicum historice deductum suaeque integritati tum grammaticali tum syntacticae redditum. Nu dok toga bude, pomozimo se privedenim osgor glagolskim optativom.

4. Stari Hrvati govorili su I. 1. ja ved*u*, met*u*. 2. vez*u*, nes*u*. 3. zeb*u*, tep*u*, plěv*u*. 4. žeg*u*, pek*u*, vrh*u*. 5. nadm*u*, začn*u*, žnj*u*. 6. pij*u*, čuj*u*. II. dvign*u*. III. 1. umij*u*. 2. umr*u*. 3. mišlj*u*. IV. vaplj*u*, giblj*u*, bavlj*u*. V. 1. kopaj*u*, šibaj*u*, plivaj*u*. 2. zoblj*u*, siplj*u*, dozivlj*u*; loč*u*, puš*u*, laž*u*. 3. krič*u*, běž*u*. VI. vojuj*u*, gospoduj*u*, postiguj*u*. Još Ranjina toga je pun, a i pisci pozdniji. Danas u nas samo su još tri četiri glagola, koja tako končaju: hoću, mogu, reku, i velju, nu ova dva zadnja samo kao uložak. Čim se oblik na *u* bolje sudara s našom starinom; čim i oblici u drugih plemenikov naših njemu su bližji; čim se okončak na *am em im* nekojim njih čini biti prvim padežom množine — to je bolje pristati nuz *u* nego nuz današnji naš izgovor.

5. Novijega vremena i o tom učeni se ljudi naši pregovarali: ima li se u našem jeziku pisati gerundium ili ne. Jednom se nas desilo u Senju nekoliko učitelj, duhovnih i světskih, u mojoj klěti; došadših k meni i mojemu putnomu drugu u pohode. Zametnusmo vsak razgovor, te napokon i o gerundiu. Bude med njimi pop šalčina, te inače velik počtenković. Čim je razgovor prešao s veselja na stvar tako suhu i rěsnotivu

kako je gerundium, nekoji njih zamukoše, te i naš šaljivac. Ja dvojici njih (filologizantes kako i ja) stao dokazivati, kolike su neprilike s tim gerundiom, i čto sam življe mogao, od njega ih odvraćao. Napokon rekoh: „Ja se ga povse odrekoh i otresoh.“ Tu mi potvrdi naš muklić, zaoriv iz nenada svojim krupnim glasom: „I ja sam ga već od davnâ zabacio“ na koju mi vsi grohotom u směh, znajuće dobro, da njega od gerundia nikada glava ne zaboléla. Napomenuó sam ovu priču, er znam, da nije moj prijatelj Senjski jedinac u takvoj neskrbi za naš gerundium. Nu ja sam se medjutim glede njega druge misli domogao, te bim rad, da mu se ono města u jeziku povrati, koje ga ide. Vuk mu je samo dva oblika priznao, za vsako vrěme t. j. sadanje i minulo, jedan n. p. *misleći*, *mislivši*. Ja bi mu ih onoliko pripisao, koliko treba, da razaznaš ne samo vrěme kako u Vuka, nego i rod i čislo. Ne znam, na čto bi učenâ čověka dovelo tanko preiskivanje i dobro razgledanje te stvari po starih rukopisih i prispodoba s drugimi narečjî: nu čim je to zadatak i drugih ljudij i vremena inoga; čim i u mene (putnika) ikakve pomoći književne nije do jedinoga misala glagolskoga od godine 1631 *) to sam iz njega

*) Našao sam ga u Karlovcu med knjigami g. načelnika Vončine, Novljanina.

povadio města, koja mogu od prilike dokazati, kakva su gerundia bila vična onoga vremena ne samo u crkvi, nego po gotovu i u životu, bar u vsoj pisariji javnoj. Te dobe stari crkveni jezik malo da nije već prešao na vsakdanji govor. Rusinstvu se čtilac u pomenutom misalu, te i privedenih iz njega městih, ne smě čuditi, er je toga bilo ne samo stotinu godin pozdnije u knjigah Karamanovih, nego i stotinu godin ranije u knjigah Levakovićevih: nu gerundia, kao takva, rusinstvo osmudilo nije. Nu privedimo ta města, veće zato, da naše učene ljude potaknu oko pravih oblikov našega gerundia naštojati, nego li s naměrom knjizi ih našoj nametnuti. Evo ih.

Gerund. praes. sing. masc. Ostavi, da vidimo, ašće prijdet Ilija *izbavej* ij. — Gospodine! pomenuhom, jako lastac on reče ošće *živej:* po treh dneh vostanu. — Pade na lice svoje *molej se* i *glagoljej.* — Po vse dni pri vas sedjah *učej* v cerkvi, i ne jaste mene. — Ka trapezi preslatkago braka tvojego . . az grěšnik ot vlašćeh si utežanij ničtože *prevzimajej* na tvoju *derzajej* milost i dobrotu pristupiti boju se i trepeću.

Gerund. praes. sing. fem. I pristupi k njemu jedina rabinja *glagoljući.* — Sedeću že jemu na sudišći posla k njemu žena jego *glagoljući.* — Pristupi k njemu žena *imući* stakljanicu masti dragocennije.

Gerund. praes. plur. masc. et fem. Oniže izliha vopijahu *glagoljuće*, da raspet budet. — *Ishodećeže* obretoše člověka Kurinejska imenem Simuna. — I *sedeće* strežahu ij. — Takoždeže i arhijerei *rugajuće se* knjižniki i starešinami glagolahu. — Mimohodećejže huljahu ij *pokivajuće* glavami svojimi i *glagoljuće.* — Behuže tu ženi mnogije iz daleka, ježe idoše po Isusu od Galileje, *služěće* jemu. — Beže tu Maria Magdalina i drugaja Maria *sedeće* premo grobu.

Gerund. praet. sing. masc. I *izšed* van plaka se gorko. — I vtoriceju *šad* i pomoli se. — I *všad* vnutar sedjaše sa slugami. — I abie *tek* jedin ot njih prijetu gubu naplni octa. — I *poverg* srebreniki v cerkvi otide i *otšad* setiju se obisi. — I *pojam* Petra i oba sina Zevedeova načet skorbeti i tužiti. — I *prijem* telo Osip obvit je plašćeniceju čistoju. — I daše jemu piti vino sa želčiju smešeno. I *v'kuš'* ne hote piti. — I *ostavaljže* paki *šad* i pomoli se treticeju. — I abie *pristupalj* ka Isusu reče. — I se jedin ot sućih sa Isusom *prostar* ruku izvleče nož svoj i *udariv* raba arhijereova ureza jemu uho. — Isus že paki *vozopiv* glasom velijem ispusti duh. — *Razumevže* Isus reče im. — *Otvećavže* Petar reče jemu. — Sagreših *predav* krv nepovinnu.

Gerund. praet. sing. fem. Vozlijavši bo sija (sc. žena) mast siju na telo moje na pogrebenije me sotvori. — Jaže (sc. Irudiada)

izšadši reče materi svojej: česo vosprošu? Oňaže reče: glavi Ivanna krestitelja. — *Všadšiže* abie s taščanijem k carju, prosi glagoljući: Hoću da mi dasi ninja na bljudi glavu Ivanna krestitelja.

Gerund. praet. plur. masc. et fem. Oniže *otšedše* utverdiše grob. — I *izšedše* iz grob po voskreseniju jego prijdoše vu svetij grad. — I *spletše* venac ternov vozložiše na glavu jego. — I *sovlekše* jego odejaše ij bagreniceju červljenoju. — Oniže *jemše* Isusa vedoše ko Kaifi. — *Raspenšeže* ij razdeliše rizi jego metajuće žreb. — I *pljunuvše* nanj prijaše trost i bijahu glavu jego. — *Videvšeže* učenici negodovaše. — I koleno *preklonše* pred njim rugahu se jemu. — Togda učenici vsi *ostavaljše* ij pobižaše. — Jeteriže tu stojeće i *slišavše* glagoljahu. — I *sovećavše* kupiše imi (sc. srebreniki) selo skudelniče v pogrebanije strannim.

Znam, da ima još i drugih oblikov gerundia; i da ima priměrov, koji se s ovimi ne sudaraju; nu o tom ovdě govora biti ne može: ne nauměv nauk o gerundiu na sitno tumačit, nu samo volju uzbudit, da se dobro s njim upoznamo, i poslę ga u pismo unesemo.

6. Kako gerundium tako ima i participium svoje neprijaznike. Jednoga su roda, i jedna im je služba. Možebit i nije gerundium čto drugo nego krhtica participia. Stari Grci vse su participiom obavljali bez ikakvâ gerundia, a rimski je

gerundium samo *kděkad* čto i naš. Možebit bi i nam participium kako i Grku oboje službe odbavio: nu već najstarije vrěme naše knjige neku medju i razliku razpoznaje, po istini reći: ne odveć jasnu. Budi kako mu drago, hvatajmo se participia živo: njega se odreći toliko je kao odreći se s neke česti zakona, bogatstva i krasote jezika našega. Čto mu veće sviknemo, vse nam miliji bude; i usta ga budu po vremenu sladje izgovarati nego sada, er su mu još nevikla. Budimo kao dobar gospodar, koji ničega iz kuće ne daje, čto može pruditi. Razmetnik vsega se odriče i vse trati.

7. Ne znam, kako stoji u jeziku němačkom s etimologijom glagolov mögen i müssen; nu ako se smě suditi po jeziku našem ili pače narečju slovenskom, u kojem glagol *moći* i jedno znamenuje i drugo, mogao bi čověk pomislit na njihovu nekadanju istovetnost. Budi s tom domišlju ili nedomišlju kako mu drago: naši slovenski susědi nisu marili svoje narečje po našem izpravljat: er smo mi glede glagola *morati* na krivom putu. Mi se smijemo Slovinjanu na séveru, slušajuće njegovo: *ja musim, ja musze;* ali naše *moram* ne mnju da je bolje. Rekao bim, da je i ono tudje. Er kako to, da mu nije slěda po onih stranah, kudaj nije sěnilo němačtvo? Moskov ga ne zna; starija ga Dalmacija nije znala; a ni Bosna ne: er ja u tolikih knjigah Divkovićevih

nikdě na njega naišao nisam. A lahko mu se je ukloniti: imamo za to glagole *biti* (esse), *trebati*, *imati*, pak i drugih beséd: *sila*, *nevolja*, *dužan* itd. Pak nije za lahkotu: nego nas ni našega *moranja* nikakov brat Slovinjanin ne može razuměti. Ne ostani kukolj u pšenici. Ako je vojnikom žao tako krěpke besěde: a oni pomislite, da niukojoj vojsci nejma tolikâ posluha ni tako ostre zapovědi, kako u vojsci ruskoj: a bez glagolov *morati*, i *primorati* i *pod moraš* itd. Van plěva iz našega jezika!

8. Kad nas je god volja povelět i ukazat: besěda budi čto krađa. Nu u nas se povlači onaj nesretni glagolski krnjak *neka*, na veliku čtetu i mlitavost jezika nam inače tako hrabrâ. Opet mi je i tuj upućivat i navraćat rod svoj na starinu našu. Razkoš mi je bila u vsakoj žili čitajućû štatut Krčki i druge naše zakonike, kdě zapověd i zvoni po veliteljsku, a ne ide kao prebijena. Ta vse te divote naših zakonskih knjig nisu sakrivene; zadnjih godin dopale su pomenute knjige ruk vsega naroda: nu nas kao da se ničta ni hvata ni prima; mi po vsoj prilici drěmljemo čitajuće takve dragocěnosti (*ako* li je knjiga prorezana). Mnogo svět od nas zazire; ali, duše mi, rejma od koga. Kud veća rdja od drěmljike?

9. U nas je čitava pripověst o besědici *vse*. U početku našega književnoga preporoda po Gaju pisalo se uza stari pravopis i *vse*. Nu

čim je novlja knjiga na to směrala med Posavce i Podravce zasaditi jezik onaj, čto se u knjizi dalmatinskoj objavio: to su onda neuztrpljivo onaj časak izgledali, kad kajkavsko *vse* uzmakne petu pred učenim, pred *mehkim SVE.* Kad i taj prispio, to je onda huhor naše kajkavske omladine podobro u vis poskočio; i joj si ga knjizi, o kôj se pročulo, da piše *vse.* Vsakoga bi od nje odvraćali kao da je kužna, u novinah ju samo s podsměhom i žalujuće napominjali, a nje pisca mal' da ne med Turopoljce uvrstili. Vsaki je uskok velika sprdalica onoga, čto je prvo bio, i vsih, koji s njim biahu. Nu dužni smo priznati, da je onoga vremena slovce *vse* puno znamenitije bilo nego danas: ono je bilo horugvom odpornikov jedinstvu jugoslovinskomu, odmetnikov novlje knjige dalmatinsko-hrvatske: privrženikov magjarskih. S preporučnosti svoje filologične slabo ga je ko držao i branio. Nu danas vse se je prevrglo i proměnilo. Danas bud čijim netko da je srotnikom, nitko nas ne hće narodom bez knjige; jedinstvo knjige južne pobolje se utvrdilo; ne priziremo samo staru knjigu dalmatinsku ili Srblje, nego se oziremo na Slovinjanina s kojega mu drago větra: te je stigla doba pogledati na besědicu *vse* ne okom naših političnih razmiric nekadanjih, niti srdcem uskočnoga ugrijanika za jedno narečje ili drugo, te na *mehkotu;* nego je stupiti na visinu i prisluhnuti, kako naše krajine sbore.

I mene je Ličkinja rodila i dubrava Lička odgojila, i meni je narednije i *mekše* izgovoriti *sve* nego *vse:* nu ima tuj sudija preteżniji nego je Mile Sladoustić; ima sudija Budislav Kopčić, deveterih podpetic višji od onoga, te *koliko* mudriji; i on viče, čto ga grlo nosi: „*Pišite VSE.*“ Bud ga ti i izgovorio, kako ti je lakše, nu ga piši, kako vsa braća i pišu i izgovaraju. *Sve* je u njih = *svê* ili *svoje:* eto meteža. Pak i u nas na *jugu* tako li je malo izgovora toga? Na Savi i na Dravi *vse*, uz morje *vse*, na otocih *vse*, Slovenci *vse*, Bugari *vse*, Hrvati na Ugrih *vse*: pak da još zanovětamo i da se kočimo? Pod jedinstvo zakona slovinskoga šiju tvoju vrtoglavi Hrvaćanine!

10. Ime priděvno ili adjectivum u vsih je narečjih slovinskih mnogo stradalo. U jeziku ruskom s jedne je ruke stradalo, a s druge opet nečto ohranilo, čto se u drugih plemen izgubilo. I u Srbalj isti Vuk ne razpoznaje, toga u narodu ne našad, dvaju oblikû, čto ih zovu kraći i duglji, u pomenutih imen. I u nas Hrvatov to nekadanje tanko razpoznavanje mnogo je očkrbavělo: nu stari je Hrvat u tom lěp vrstnik bio. Meni ga nije kud o tom sad na široko glagolit, nu odsilaju čitaoce na starije knjige naše: odonud naučimo, odonud se lěpoga zdravljica napijmo. Čto čověka srdce boli gledajućâ one telebasije peterih šesterih oblikov za jedan padež u slovnicah nekih! A čto je gubitka vitkosti i gibkosti

jezika po nestrezanju pomenutih oblikov, toga ne oćutì nego onaj, čto je crkveni jezik dobro izučio i mnogo njegovih listov pročtio. Poslovice srbske podobro su te oblike pribranile. Nu nije dosta bljusti je u imen priděvnih, nu i u pričestnih. Čeljadetu nebrěgšû o pravi vid i obrazac jezika našega težko se je i domislit, kud i čto li si ga hote dva oblika u pričestnikov, njim zavrženih bud i jednolikih: nu pravomu milovatelju, svoj jezik na najvišji vrh ikad postizive slave dovesti živo se ustrmivšû, dotlě na srdcu mira ne bì, dok vsaka klica u jeziku, bogom usadjena, ne proklija; vsako voće, stablu prisudjeno, ne obrodi; dok i pričestniku dvokitnû i dvolikû ne doraste vršika punote i krasote.

Deset mojih predlogov dobra vam sreća (ako i kašnje)! Carstvo onoga gnjiloga jezika, čto je uzvladao, ne može dugo trajati. Ako uztraje, to gorje po nas. Braćo! uzpišimo jezikom dostojnim zdrave korenike južne, stalo nas i truda koliko mu drago běsnâ. Vsaki nas kosur u ruke, te na dělo. Čto je toga još u jeziku našem, čto ostati ne smě! koliko se toga nejma iztrěbit, izkorěnit i očistit? Ta odkud to nehajstvo naroda našega za svoj jezik, nego s crvotočine sadanje pisarije naše? Prilěpimo se dlanom i srdcem k muci vsakoj i naporu vsakû, koji mogu povratit i uzvisit vsu lěpotu besědi našoj.

VII.

Sad mi je utoricom udarati na *ahavce*, na ono, čto im rekoh godine 1852, do danas mi ne odgovorivše. Nu mi je muka na njih vojevati, er su u toj vojsci vse sami znanci i prijatelji moji. Zadnjega boja nijednoga njih imenovao nisam: er ničta mi nije mržje nego svadjati se s onom malom rpicom ljudij za svoj narod marečih i trudećih: nu mi je došla voda do ustiu (ili pače knjizi našoj), te ne mogu nikoga priglédati ni prizirati. Ja sam uzeo pero u ruke s naměrom tvrdom ne vrědjati drugov meni dragih i milih, niti sblaznjivati narod hrvatski književnim razdorom i neslogom našom: nu mi je domovina i nje jezik miliji nego vsi prijatelji cěloga světa; te uzpišu li nehotice čtogod grko i žučljivo, ne mislite ni posumnjite, da je to moj zub i zlo srdce na vas; nego ne mogu odolěti vlajanju duše do dna uzmućene i razcvěljene nad smrdećom i crvljivom ranom sramotnoga *ahovanja* našega. Nu utažimo gněv, te prosborimo koju na miru: može bog dati, te otvori komu tomu pamet.

Ko je otac zlokobnomu *ahu*, koga ne može ta sreća minuti, da potomci naši ovu hudu pisariju, započevšu s Narodnimi Novinami, ne prozovu *ahàvačkom?* Ja mišlju, da je isti Gaj, veći poznavatelj naših dogodjajev i veći rodoljub nego filolog. Uzdaju se, da mi on toga, čto rekoh, u zlo ne prime: er je on toliko utežao za vàs narod južni, da mu se može oprostit, čto nije pogodio genitiva. Ne budi zato rečeno, da nije Gaj prvi bio medju Hrvatî, koji je filologisirao, te razpitivao: kako ćemo ovo, kako ćemo ono pisat, imenovat itd. Kad bi on govorio pred drugom braćom slovinskom, vse bi se čudilo, kako je njega, hrvatski sborećâ, lahko razuměti. A ko ne poznaje silu i pera i besěde njegove? I ako sam ja pristao u vrstu onih, koji rod svoj ljube, to mi je zahvaliti Gaju, mladû još mene mladâ (bila smo oba u N. Gradcu na školah) u tu vojsku prizivavšû i uvrstivšû. Kako onda, tako mu ja prijatelj i danas; i ničega toliko ne želju, nego da mu narod hrvatski zahvalniji bude nego jest; njemu, narod podigavšû i na stazu nastavivšû. Iz ovoga vsak može viděti, da mi nije *ah* mrzak, čto je od *Gaja* potekao. Narodne novine Gajem uredjivane nekoliko godin protekle, al eto i Babukićeve male slovnice. Čim se onda radilo i nastojalo, da bude u knjizi jedinstvo; te da rod, povse neknjiževan i nepismen, znao bude čega se držati: to je njegovoj slovnici trebalo pristati

uz Gajeve novine. Ja ne znam, je li moj prijatelj Bábo (tako ja Babukića zovu) tada jur osvědočen bio, da je taj genitiv od istine uskočio: nu se domišljaju, da on od Gajevoga pravila, te njim rodu nametnutoga genitiva, nije ni odstupiti smio: ako nije bio rad, da ga Gaj drži za čověka, koji se od njega odmetnuo, i koji pod njim kopa. Iz toga se vidi, da je u nas republika književna jako zanosila na monarkiju, s tom dakako pohvalnom naměrom: da záprěči anarkiju duhov. in grammaticalibus. Mi drugi (bolje: jedan ili drugi) viděli smo tu nepodobu genitiva na *ah*; nu jedva se dočekavše to novin prvo nebivših, to života književnoga budi kakvâ: nitko se nas ni maknuo nije, da se tomu opre: samo da ne bude oblaka na veselom tad nebu jugoslovinskom. A recimo pravo: ko je onda to baš tvrdo znao, da taj *ah* ne valja? ko je umio pero zarezati, te iz filologije čto dokazati? U Gajovima rukama, čto je knjige, žazlo veliteljsko; te vsi kao slěpi uzanj. Tako se *ah* gojio i gospodovao malo ne vse do danas. Udubao se i u srdce narodu naših kajkavskih županij tim lakše, čto su oni, prešadši s narečja slovenskoga na hrvatsko, vse onakó za boga primili, kako su novlje knjige donosile: knjige iz Gajove štamparije izhodivše, te pečatom *njegove* filologije označene. One strane naroda našega, kdé se *h* ne izgovara, recimo Slavonija, nu kdě narod po pisariji staroj na to bio

navikao gledati knjige, po neumići svojih književnikov, množinom slova *h* natrpane, bez ikakvâ pravila ni zakona: čto se je njim hajati moglo viděvšim *h* na nepravom městu? njim, bud ono stalo kdě mu drago, nikada ga ne izgovarajućim? njim, naviklim na trpanje (a i preziranje) slova *h* u vsakom izobilju? Čim je dakle ahavačka knjiga zemlju poplavila; čim jedni slovu *h* u novom narečju města ne znali, drugi nizakakov *h* ne pitali; čim se Gajev pravopis, i uzanj već i slovnica, todjer sa strane poglavarstva pripustili, te tako ta nova mudrost i u škole ulězla; čim narod naš niti je poznavao dobro jezika živâ svojih roditelj, ni jezika mrtvâ ili knjige svojih dědov; ne znajuć slovinskih narečaj ikakvih plemenikov svojih, nu zadovoljan, njimi se kao rodom svojim podičiti: koje čudo, da uz takvo stanje stvarij Gaj je mogao slovnicu oktrojirati, te i ono nam nametnuti, čto niti je kada slovinsko bilo, niti ikada bude. *)

Nu, uz toliko neslovinstvo i toliku nenarodnost genitiva *ah*, kako je ikada Gaj na tu misao

---

*) Ali dobro je zato Gaj pogodio, i Babukić uzanj, padeže množine 3-i, 6-i i 7-i; pak začto se danas od toga odstupljuje? za čto se primaju od kděkoga oni sisurasti i dembelski oblici u samostavnih *ama*, *ima*, u priděvnih *iem icma*? Dobro je pogodio i slovo *ě* (samo čto je bilo pregusto posijano), pak kud pristadè? je li ustupilo kakvomu boljemu napredku filologije? jest —.

dospěti mogao, primiti ono u jezik jedinstva našega, čto niti je dobro sa strane nauka, ni sa strane života, čto je uprav ničije?

I to je manjè zagonetljivo, nego biš pomislio.

Mi smo susědi turski, te se uz zěhanje tursko i naša usta razmakla i razžvalila, te govoru sporû i otezajučû i vsaki hip trudnû sila je uz suglasnik podastrti slovo samoglasno, kao podglavak, na koji se može provaliti. Tako je u nas postalo ono drěmljivo *a* u genit. mn., ono gnjilo meso, koje organičkomu tělu jezika našega priraslo kao guša na grlu. *) Tu rugotu (koja po sreći nije vsud preotela, te je zdravi izgovor pretežniji) stari su Dubrovčani pisali s dvěma *a*; Slavonci i drugi, kojim je zvonilo po uhu pravilo tudje: Das *h* dehnt die Sylbe, ti su pisali *ah*, nikada i ne sanjavši, da po vremenu i neumići našoj to otezajuće nu k mučanju odsudjeno *h* i samo zihne i progovori, pače i tezajuću svoju silu izgubi: er sam ja baš danas ušesa nasladjivao kitajskim izgovorom nekoga učitelja selskoga, odredjenoga dětcu naučiti hrvatski: oni dakle

*) Pitao me jednom u šali g. Ahčim, tada direktor policije na Rěci, čověk puno izobražen, domišljat i ugodan: „Čto vi mislite, koji jezik da je najmekši, najsamoglasniji?" Kad se ja ne dao u odgovaranje, videć da mu je neka šurka u glavi, onda on sám odgovori: „Štajerski Gornji, er gušavci ne izgovaraju nikakvâ suglasnika." Ovo sam za one napisao, koji bi htěli, da nam jezik bude balaviji i od puza.

(sc. der Herr Lehrer) su izgovorili (m. drvetja): ter-de-tschach! (dakako u gen.; ter prem da je nomen collect.; nu bez *aha* ni kud ni kamo). Srblji pisali su i pišu bez *aa* i bez *ah;* samo kad pišu slovnicu, onda je taj *a* znamenovan. Vuk ga znamenuje streškom (â). Daničić ga je zatajio: u njegovoj slovnici spomena mu nejma. To se može učinit na hartiji: u životu ter izgovoru ne, po pravilu: kad si naumio kihnuti, a ti kihni. Gaj dakle ne htěv odbiti se od jedinstva s onimi stranami, kdě to *a* brunde kuje; viděv u tolikih pisac 18. věka taj tobože *pravopisni ah;* te, zaveden *analogijom* imen samostavnih i priděvnih, još i pomisliv, da je njih okončkom bit *jednakim:* uvedė *ah* u jezik svojih novin, i vsih knjig iz njegove utlake izhodećih; s pravice mu doslě samo *pravopisne* dadė mu pravicu *slovničku* (er se po njegovom i vsih nas pravopisu sadanjem vsako slovo izgovara); te isti Dubrovčani, pod njegovimi těskî uzkrsujući, svoje dugo *a* (pisano *aa*) izvrnuše na kratko i nadahnuto, te kao tobožnji genitiv uzakonjeno *ah.* K takovoj gramatikalizaciji nespretnâ pravila pravopisnâ u pravilo slovničko još nespretnije čověk odista te iz dna srdca može reći: ah! er nam je s toga jezik dopao rane odista duboke, s koje i danas kašlje i hramlje. Ne možeš, da te suze ne probiju videćâ, kojim plodom školske nam knjige uradjaju, pisane jezikom ne manje kilavim, nego im je slovnica.

Ćuješ dětė od majke podobro svoj jezik naučivše, i miljabno ga izgovarajuće; nu iz nenada krčevi mu uhvatili usta: muči se nebogo, te je rado onu oslariju na usta izturiti, u koju ga laži-škola uputila: rado je *ahačit*, i pokazat, da je nečto iz knjige poprimilo; nu tebi je na srdcu upraν nečno i grko: er koliko ti je mila dobra volja dětinjska, toliko ti je mrzak onakov nemili uspěh, koji ono truje, čto je zdravo iz materine sise poteklo.

Kad sam bio lanjskoga podzimka u Zagrebu, nagovarao sam urednika Narodnih Novin, doktora Demetra, da ukloni tu rugotu i sramotu ahovanja iz svojega lista. Čto mi reče? Da ne smě, da mu je Gaj pri predaji uredničtva taj nesretni *ah* napose preporučio.

Istom prilikom nagovarao sam na to i urednika Katoličkoga Lista, Nikolu Horvata. Čto mi reče? Da ne smě od svojih naručitelj, da bi ga vse odběglo.

Nagovarao sam i urednika Napredka, g. Novotnoga. Njega sam do duše osvědočio, da *ah* ne valja; nu je htio, da ja u njegovom listu tu stvar protresu prvo, nego se uvede proměna kakva. Ja sam to propustio iz uzrokov, koje mi je napomenut.

1. Mislio sam i mišlju, da je lakše koga osvědočit, nego predobit *bojazljivost* čiju. Ako me nije pamet iznevěrila, ima naredba doglav-

nička: da se školske knjige onim jezikom pišu, kojim je pisan i Zakonski List. Nu taj list ima *ah.* Nije dakle druga, sudio je Novotni (i toliki uzanj), nego pisati *ah;* tim veće, čto je Napredak naměnjen ljudem, koji školske knjige najveć i premeću. Nu cělo to mudrovanje na slabima je nogama: er u pomenutoj naredbi ne stoji na suho: *onim* jezikom itd. nego: *od prilike* (ohngefähr) onim jezikom. Pak recimo, da te besědice i nije, zar je doglavnik takvom naredbom vse grěhote Zakonskoga Lista quoad linguam uzakoniti i utvrditi htio? Kad on u nas tada inoga jezika ne vidjao, čto je mogao učiniti drugo, nego reći: pišite kako i dosad, pišite vašim književnim jezikom, kojim se i Zakonski List piše: a na volju vam u jeziku izpravljati, čto nije dobro, nadodavati, čega nejma itd. Pak ipak ima bezobraznih ljudij, koji grěhote svojega neznanja plašćem doglavnikovim zastiru; koji književnike pečatom poglavarstva plaše, da se njihova osalstva sakriti te njihova oholija nadimati može; kojim je mučna izpověd grěšnosti svoje, kako to vsakad biva pri čeljadi u dobru slabe, naměre izpraviti se netvrde, ljubavi k istini mlohave ili nikakve.

2. Mislio sam i mišlju, da je ta tolika pisarija o genitivu množine čitateljem jur dosadila; a kad je čověku čto dosadilo, onda ne razpoznaje ni bělo ni crno, ni svěstno ni nesvěstno, nego hita vse u lonac dosade svoje. Duša se

može razplakati, ono si pripomenuvši, čto se od evo nekoliko godin u obranu toga *ah* napisalo: razplakati, velju, er smo se tom prilikom uzpeli na vrhunac filologične nečasti i neslave naše. Nisam dakle bio volje, da zrno istine potrušeno bude na smetišće laži.

3. Mislio sam i mišlju, da je velika muka a mala slava osalske ljude u čto uputit, ili ih predobit; osobito kad su ne samo osalske glave nego i ćudi osalske. Ako je beseda ostra, evo dokazov još ostrijih. Reče mi ahavac neki, književnik na glasu, *da mu se vidi, kao da je on jednom nekdě taj ah, ako se ne vara, baš od priprostâ čověka čuo.* Risum teneatis amici! Moj neprijače ahavski! Ako si htio dokazati istinitost *aha,* to ti ga je bilo čuti ne jedan put nego vsaki dan sto put; od poroda tvoga pak vse do danas. Bilo ti je ne čučnuti ili zabuljiti se samo u jedan kut domovine naše (recimo u Crnu Goru), nego ju vsu ili s veljega děla obhoditi i prohoditi; i vsudaj prisluškivati, kako narod govori; ili razpitati, ako ne mož' putovati. Bilo ti je razgledati knjige i spomenike, da vidiš: slaže li se ono, čto sad čuješ, s onim, čto se nekad govorilo. Bilo ti je ozirati se na tvojega brata i suplemenika slovinskoga, i bližjega i daljega, da vidiš: potvrdjuje li ono, čto si ti čuo, ili se ono njim pobija. Bilo ti je razviděti, kud je šinulo veće čislo, kud li manje; a kad si vidio nesklad:

trebalo je razviděti putem kritike: čto je u tom pravo- ili pače krivopisa, čto li čtete i pohabli, čto li istine na zakon jezika naslonjene. Tako stvorivšemu izčeznù ti *ah* kako magla pred suncem.

Mnogi opet govore (i ti su najtuplji): *ta tako vàs naš narod govori.* To ni onda istinom ne bì, da naroda jugoslovinskoga *indě* i nejma, nego na Crnoj Gori: er i tamo malo je toga čuti. A vrědi li čto ta u stisci i nevolji toliko prizivana svědočba Crnogorska? Ne vrědi ni pare. A začto ne? Er se svědoku *jednomu,* bud istinitû, govorećû: *jest,* ne věruje, ako ih *tri sta,* reci 300, podobne istinitosti, reku: *nije.* Rekosmo: *svědok istinit.* Nu je li Crnogorac u filologiji, ili, ako voliš, u narečju svôm svědok istinit? — Ni malo. — A po čem ne? — Kako da jest, kad je vsu deklinaciju uzkomešao i vse padeže izprepometao. *) Pak recimo i to: 75 miliunov slovinskogà roda vsi su na istini čtetovali, vsi ničta ne vide do jedinih bahorov Crnogorskih: kako to, da nikakva starija knjiga, niukojem narečju, o tom *aku* ničesa ni pokazuje ni spominje? da vse srbulje iole starije i vsa starija pisma crnogorska onako pišu, kako i danas Hrvati govore, kako su ne davno Hrvati i pisali, i kako nuz Hrvate i Slovenci, te *vsa* ina plemena slovinska dan današnji i govore i pišu? kako je mogao

*) Vidj moju raspravu: „Kako da sklanjamo imena?"

Srbin i Crnogorac, za dobe svoje najveće snage i sile jezika svoga, za vremena srbskoga zdravlja i najlěpšega razcvěta narodnosti svoje, ne znati pravoga genitiva? nego uz druge Slovinjane pisati složno i jednako, (kako tolika i tolika pisma svědoče) genitiv, ahavcî odsudjen? nu sada istom, ovog vremena zadnjeg i sadanjeg, vremena narodnoga gnjileža, krpeža i truleža, prisinuti mu tobože pravi, nu dosad nebivši, s braćom nesložni, i s nikakvim se pravilom filologije ne sudarajući genitiv množine na *a* i na *ah*? — Oliš Crnogorac od svoje se starine odvrgših, a pravijega genitiva odista ne našadših, nitko ne govori *ah* nego oni, koje Zagrebačka knjiga pokvariti je mogla: slabići na jeziku, i čeljad, od godine 1848 pak donekle, hrvatski službovavša, ili nauk hrvatski primivša.

Drugi su opet veliki prijatelji sloge, te im lěpi na ustima beseda: *mi se nismo radi od Srbalj lučiti, te zato govorimo i pišemo a h.* Pridaj k tomu: *koje Srblji ni govore ni pišu,* pak si im odgovorio. Do duše i *a* i *ah* pčelice su iz jednoga duplja izletivše: iz duplja truhlosti i neknjiževnosti naše (er kdě knjiga živе, tuj se uza vsu proměnu govora stari oblici, istini bližji, i drže i hrane): nu mi je tim veće za čudo, kako se u tih prijatelj srbskih mogao uzpiriti onolik gněv na Pacela, ne pišućâ *ah*, nego upravo *a*, kako današnji Srblji i pišu. Ne znam, čto je sta-

rije: *a* ili *ah*; nu znam, da je lěstor *oslaběli* naš jezik *izmetnuo* i jedno i drugo; znam, da nijedno povse staro nije; znam da slavi ahavačkoj ničta ne pomaže prvenstvo *aha* (ako li je starije), čim je iz gnjile utrobe izišlo; kako s istoga uzroka ni slavi srbskoj ne odmaže, čto ga *tuj* ne pišu: nu ga mnogi Srblji žalibože ni tamo ne pišu, kdě mu je biti zakon; pak još iza Vuka, slovo *h* poprimivšâ; čim je prvo vsa graja na Vuka bila, slova *h* ne pišućâ. Ako li je pak *a* starije, nu u porodu grěšno: čto mu može pomoći *h*? iz grěšnika jedinca *a* budu grěšnika dva *a* i *h*. Izmučio se, vele naši ljudi, kao djavol po plitkoj vodi. Takove su plitvice i *a* i *ah*, te nije druga nego upluti i zanoriti se u vode starosrbske, u vode slovinske. A čto je vašega duha sloge i jedinstva sa Srbljî, to vi držte ovo pravilo: Jesi li *ti* na istinu najahao, povuci Srbina; ako li je *on*: daj se povući. Ko se bud i od laži povlačiti daje, malo je vrědan. Istini je biti jačoj vsakojega nas, bud mi imena kojega mu ljubo.

A gle! skoro mi se izbi iz pameti, te mi odprhnù ptica zimovka: od vsih ptičic ahavic najšegavija. Pak kako ta poje, ili pače mudruje (er poje *ah*, kako vse nje vrstnice)? Čujte i to. Zametnuh neki dan razgovor s nekim učiteljem selskim, te ovu te onu: zaděsmo nekdě i ob *ahu*. Kad ja napomenuo genitiv, čto jedincat genitivom *jest*, onda on, čověk izučivši Zagrebačku prepa-

randiju, kao kroz san: *anhán, to je onaj* *s t a r i* *s t a r i genitiv, čuo sam čuo i za njega, nu toga već davno nitko ne piše, to su već vsi pustili*, itd. Ako ikada, to je onda reći se moglo: beata simplicitas! blaženi taj čověković obukao se i počesao po *modi*, te smo na podsměh njegovoj mudrosti vsi mi, čto još po staroj krojimo i *kiku* nosimo; koji trgujemo novcem, kojega nitko ne prima, koji ne prohodi: er se na kovnici Zagrebačkoj nov cekin skovao, kdě na rubu piše: *ah.* Brže vas k nam u Hrvate vsi vi tobože veliki pisci slovinski iz zemlje češke, leške i meške, od gore Tatre, Fatre i Matre, od vode bud i najdalje: od Oba, Lene i Jeniseja; te se ovdě zastidite i zarumenite nad vašimi *arhaismi*, ovdě se priučite napredku i *modi*, ovdě vaše duge kike podstrizite, ovdě gjuzel-odělo *ah* obucite, kojim vas krojači ahavački umilno zaoděnu. Kud vi pomisliste, da mi čitamo vašega Puškina, Mickieviča i Kolara, kako li se vsi zovete, bez uresa toli potrebitâ, čto ga može samo imati narod izabran kako mi? da mi vas (o cinctuti Cethegi!) gledamo u nošnji još od dobe starije i od Ćurilove? pak kako vi mislite na potomke prehoditi? kako vam slavi věkovati u haljinah staroga věka? obucite se za boga u odělo novljih pěsnikov i novinarov naših; ta mi ni jednoga naših starijih skladatelj ne pustismo na vidělo bez oděće, koja je postala oděćom pirnom, bez koje nikakov švat na pir. Obucite se

po našu, ne šalite se. Nu dosta toga! er čim se može viděti komu, da mi je do šale, a to mene na srdcu peče: er mi je s ljudî posla, koji ni na lěpu ni na ružnu, ni po šali ni po rěsnoti k istini privesti se ne daju.

4. Mislio sam i mišlju, da se ahavcem smrklo na umu po najvećem tamnjaku na světu: po strasti; běsnoj i silovitoj, slěpoj i neuzprezivoj. Ovo, o čem se prepiremo, ne priliči kakvoj pri zakonskoj, kdě je istina daleko od jedne strane i druge, bud se koja njih opirala na bog zna kako tvrdu nepogrěšivost, i dogma svoj podpirala učenostju dubljom, nego je jedro zemaljsko. Istina, za koju se evo borimo, vsakomu je na dlanu napisana, i malo čto me nije stid, da sam pustio iz pèra besědu tako visoku, kako je istina: čim se radi o nečem, čto ni dětetu skrovito nije, čto je domašno i doseživo razumu najprostijemu, čto je upravo vsakdanje. Nu čim strast oganj něti i podhranjuje, kad s nje podticanja i podpirivanja možgjani planu: bude dima na umovih ljudskih tako gustâ, da ga nikakov větar učenih razprav ne propuhà ni razagnà; bude mraka tako debelâ, da ga ni deset sunac ne prosjà ni ozari. Tako ja znam čověka u Zagrebu, učenâ i počtenâ, nu kojega vsi razlozi ovoga světa iz blata *ahavstva* ne izvukoše; koji podoban je uzbraniti *ah* i njegove zidove još i bolje, nego je Henzi branio Budimske. Da li mu nečto světli, čto se od nas

sakrilo, i čega mi drugi ne vidjamo? Jest! puši se dim najkrupnije strasti, koja na oba oka zažmurila i u vatru skočila, te je rada predobiti vsakojako: bud ono istina, čto brani, ili laž. Tako radeć on misli hrabrovati i junakovati, tomu se, čto vsi priznajemo, ne domišljaje: da nejma većega junačtva nego nad sobom. Neki opet i nisu tako slěpi, da ne bi prozirali šupljinu ahavačke mudrosti, nu im je srdcu milo upinjati se i ne dati. Iz ustiu takovih ljudij možeš vsaki čas čuti besědicu: *mi*. Oni misle, da su oni prvi zidari i osnovatelji sgrade učenosti hrvatske. Čto je god knjige naše pred Gajem, to za njih kao da nije ni bilo. Oni toga ni poznavaju, ni za to haju. Iz ovoga kupa, iz ovoga klubka prodire onaj glas: na čto nam stare knjige? ko da čita Dubrovčane stare? Čto je njim jezik bud kojega Dalmatinca staroga prema jeziku, kojim *oni* pišu! Vsaki njih sam je sebi klasik. Ko dakle ne piše kako *oni*, taj se odmeće od sloge, to je razkolnik, a u njih je samo i jedinice pravoslavje književno. Žalostnjaci! koji ne znaju, kdě je pravi temelj slavi Gajevoj. U tom je: čto je Gaj probudio ono, čto biaše duboko zadrěmalo i zamrlo, u životu i književnom i državnom; čto je naša plemena južna i njih govor u jedinstvo sbijao, te medje našoj knjizi razmicao; čto je *po njem* nu bez njegovâ pisanja hrvatski jezik izkročio iz onoga těsnoga kolobara, u kom se vrtio, te i one njive zaorao, koje do-

sad jedinom biahu; čto nas je udružio i upoznao s našom slovinskom braćom, za koju mi do njega malo znadiasmo, slabo hajasmo; čto je oči Jeropljanov na nas svrnuo, i jednim nas imenom opasao. Nu jezik *u sebi*, pisao ga on i bolje nego piše, niti je Gaj uzvisio ni uzvisiti mogao. Nije ga uzvisio: er se mi ni danas još k slavi stare nam knjige primakli nismo; er nam je pisarija loša, kako nikad ne biaše; er mu je Vuk tu slavu preoteo i Hrvate na svoju pritegao, te, koliko se dalo, pero nam izpravio. Nije ga uzvisiti mogao: er nas je zatekao u jeziku i narodnosti povse slabe i onemogle; er je one strane u jedinstvo k jeziku hrvatskomu privodio, za koje novo pismo nije moglo bez truda i neprilike biti; er čto takvâ i ne može nego po vremenu uspěti i dorasti: nu iznašaje na viděło stare vrstnike naše, pokazáo je put, kojim udariti, da nam se knjizi povrati i sila i zdravlje. . . . . .

Nu oliš vrtoglave zanesenosti za oblik *ah*; oliš oholije onih, koji našu knjigu od onoga istom časa počimlju, odkad u njoj i njihove pismene zidarije, njihove běljače i njihove žličice; i koje to sladi, da zakonitost i pravilnost jezika s njihovim se književanjem istom započeti ima; oliš ovih strastnikov ima ih još jedna vrst, směšna nu korenita, a to su naši bezjački uskoci, pokondirene tikve, koji su ostavili domaće rěke, te su prešli mit Sack und Pack u Crnu Goru, u Hercegovinu

itd. Otim ljudem ničega ne směš napomenuti, čto bi im u pamet prizivalo njihovu nekadanju domovinu. Pogledati u Belostenca ili Jambrešiča — ohrani bože! začuti besědu *Žid* město *Čifut* — muka, nipočto; uzpisati genitiv na *ov* ili *ev* — ni pod živu glavu ne, ta to je bezjački, to je kajkavski, to je kranjski itd. Quid dicas faeci huic?

5. Mislio sam i mišlju, da iza onoga dokazivanja, čto sam ga oglasio godine 1852, daljega dokazivanja *za čověka razumnâ* ne treba. Na to je *tobože* odgovorio moj prijatelj Vežić; nu kako? Odgovara tako, kao da moje razprave ni čitao nije. Koliko se opominju, on navodi *dva* razloga, začto ja branju pravi genitiv. Nejmam nego *jedan.* Ako je taj istinit, ne treba ih veće. On govori tako, kao da sam ja hvalio *lěpotu* kraćega genitiva. Laž. O tom u mojoj razpravi ni besěde nejma. O *istini* toga genitiva rěč je u razpravi mojoj. Ne opominju se, koji je drugi moj razlog naveo; samo si pripominju, da se njegov brk (ne znam, desni li lěvi li) smije nad mojim zahtěvanjem; nu kad nam se ko smije tako slabko, t. j. bez uzroka i razlogov, onda se može prezirati takov směh: er ne može nahuditi. I to si pripominju, da Vežić *moj* genitiv, nu oprosti bože! to bi mu slaba preporuka bila, nu da on genitiv *vsega slovinskoga roda* zove *krnjastim.* Nu pokaži mi g. Vežić, kad je moj genitiv, pače onaj, kojim ja *pišu*, krnjast: koji

mu je oblik nekrnjast ili podpun? Znam, da je Vežić Dalmatin, te podpun junak, nu duljega mi genitiva odista ne pokazà. A vse srbulje (a odista su Srblji onda bolje, te *koliko* bolje, srbski znali, nego danas) imaju genitiv, čto ga i ja pišu: po čem onda, da se taj pravilni genitiv prozove krnjicom? ta *klicom* ga je nazivati treba (kad udarismo u ruganje), koja, po *napredku* vremena, vse to lěpše se razvijala, dok je dospěla do podpunoga razcvěta svoga na *ah*.

6. Mislio sam i mišlju, da je po světu od izkona bezobraza bilo, i da ga bude do zakona vremen i časov. Tako se ove godine u Narodnih Novinah nasmijalo čeljade směhom vele *mudrim*, te ne može razuměti, začto se ne bi smělo pisati *ah*, kad je Pacelu i nekim preporučan *â?* Zato ne, er je veće Srbalj nego Crnogorac. Nu čim ne valja ni jedno ni drugo, nejma toliko ni krivo: er kad se ne hće pravo, to se može vsakojako. Ali se naš čověk smije i ruga genitivu pravomu, te veli, da mu nije druge preporuke ni hvale, nego da je po istini genitiv slovinski. A kakve ti, kukavico, *bolje* preporuke imaš za tvoj nesretni *ah?* nu kud ja rekoh bolje, nego iz daleka samo podobne? Čto se kesiš, jadniče, i misliš, da pravi genitiv nikada „na prestol ne zasěde.“ Ne zasědeš ti ni tvoja bršiva mudrost, nu narod slovinski na jugu do skorâ onomu se domisli, čto je njegovo od věka, te ostane tvoj *mudri* směh

na cědilu, kako i *brkati* směh moga prijatelja Vežića.

Napomenuv uzroke, s kojih u „Napredku“ o genitivu progovorio nisam, i s kojih ni sad ne bim progovarati smio, čim ti uzroci i sad obstoje; nu, na pamet uzamšû vse to dalje vrtanje toga nesretnoga ahavačkoga crva, besědu koju reči mi je bilo: na volju mi budi još koju pridati, te ovu, mojemu srdcu toli grku, nu knjizi možebit ipak prudnu razpravu, dokončati i zaključiti. Rekao sam *možebit*, er znam, da je ona pritčica upravo za nas: *ko ne može konja biti, sedlo bije;* te tako i naši ljudi, ne moguće odpora dati ni zuba obělěti kdě i na koga bi trebalo, na svojega koga srću i štrču, bud ih on dobro upućivao; i silu mu svoje *sloge* dokazuju, uprav tamo, kdě je biti ne smě; i, ako li je uzbude, razorit bi trebalo, po zakonu: principiis obsta. Sgodna je rěč, čto ju izrekao Gioberti (a i Pacel priveo): „Ne reci ko, da su tó sitnice, jer vsaki kvar počimlje sitnicom.“

Čto ja dakle pridati mišlju, to na to ide: kako izcěliti ovu ranu, koja ne samo čto je živo meso takla, nego već i kosti nam podgriza.

Od matičarov kao da nije pomoći iskati, er je matica naša ahavcem najtvrdji grad i obkop. Ona je *dosad* taj *ah* gojila i podupirala. Čto je htělo primljeno i nagradjeno biti, tomu *trebovaše* napisanû biti *ahom*. Poslě se nečto odstupilo od ostrote takve, te se *ah* ili „jezik Zagrebačkih

književnik*ah*“ samo navlaš *preporučao*. Mojega su Budinića lani *primili* i bez *aha*, „jer su prizirali književnu korist.“ Sad je matici na čelu Mažuranić Ivan, a ko da se od njega dobru ne nada?

Odreče li se matica svadljivoga *aha*, stanu li se u napredak stari spomenici naši maticom bez toga prišivka na vidėlo iznosit, onako, kako ih pisac napisao: onda je prilika pomislit, da nam i školske knjige bez ote nagrde izidu, da nam i književnici progledaju, te da zlo s korenom izgulimo.

Ista uredničtva naših razlikih novin uza to pristanu, te svoju ljubav *sloge* bolje dokažu, pišuće onako, kako se u narodov slovinskih *od věku* pisalo, i kako mal da ne *vàs narod slovinski* još danas i govori i piše; nego su jù uz toliko hvastanje dokazivala, pišuće onako, kako se u narodov slovinskih *nikuda* ne pisalo, i kako se ni danas *nikim* ne piše do jedine slěpote i nevědjastva našega; *nikim* ne govori, do kojega Crnogorca u govoru zabludivšâ (er da on *istinu* ako baš i slovničku samo, progovara, svetom bi i ona litica *na* kojoj, i onaj grm, *iza* kôga on progovara).

Ne odreče li se matica *aha*, to bude iskati savěta (sramote naše!) u onih ljudij, kojim věruje cělo Slovinstvo, i kojim je věrovati dostojno. Kojemu učenomu Slovinjaninu, bud on plemena

kojega mu drago, da nije zazoran genitiv na *ah?* Šafarik ga je odsudio još one godine, kad se slovnica Babukićeva pojavila; a odvětovanje utoro, bud se skupili vsi vrhoviti i najpoglavitiji muževi u filologiji našoj, ne bude ino ni drugako; tako da nije ni pomislit na kakvo pozivanje dalje. Bio je godine 1848 učen Čeh u Zagrebu, kojemu biaše na srdcu odlahnulo, viděvšû: da u svojem prevodu nekom ja onaj genitiv pišu, koji Hrvatu, koji Slovinjaninu, dolikuje; te je počeo to Gaja, to neke oko njega, nagovarati, da i oni tim genitivom uzpišu. Oni zabušeni uzklimaše mudro glavami, te samim *ne ne ne* zatvoriše mu usta, nu ga ne osvědočiše. Nu i kako pobiti koga razlogî, kad za pisariju ahavačku ni *jednoga* nejma, van da su ono *razlogi*, čto se ovo zadnjih godin u Narodnih Novinah město njih nanudjali.

Nu čto je bolje nego vse to: obratit se treba na omladinu našu i na nju svrnuti. Ona se nejma ni česa kajati ni stiděti, kako stariji i na srdcu otvrděli ahavci drugi. Kad smo prešli te nam je minulo 40. godin, onda nam je i misao žilavija, te se lasno ne pregiblje ni měnja. S našimi dakle starijimi ahavci mnogo ne opravismo. Za mnoge njih mogao bim genitiv dokazivati vse do lopate, koja me zagrne, pak vse uzalud. Nu blažene mladosti! njezine se mehke i vitke misli vse hvata i prima, i po vremenu i času vse na bolje měsi i previja. Sreća, dobar li je te istinit onaj pečat,

čto se u vosak duše im ulěpio i utisnuo! Vam dakle, kojim je kresnulo u mozgu, o plemeniti mladenci hrvatski! vam budi izručena skrb, kako vse pismenosti naše u napredak, tako i vidanje toli otrovne jazve ahovanja. Vi li uz istinu i pravdu pristanete, vi li za nju uzkipite i planete, vi li se na čelo stavite njezinih odmastitelj i obranitelj: to je ona dobila, i oblada je vaša.

Čto je slavnije nego potèrati laž? Dok vas živih, na tom bojišću stegovi vaši uzprhajte, na tom poprišću ostrac vam se blistaj i zasěvaj.

Ta to je *Krstòv* nauk, da je zlo od *laži* poteklo. Ne dajmo laži gospodovat. Ne trpimo je ni u *jeziku* našem. S nje se on tako naberio i navrnuo, s nje je on uzeo sahnut i venut, te mu ne može zdravlje ni veselje u jagodice skočit. Ko na kamenu istine stoji, ko se na nju upire: tomu je predobit i odolět, toga ide věnac, toga slava čeka. A ko se ljulja i zibulja na truhloj dasci neistine: tomu se j' omaknut, i bresti po mutnih vodah nespomenicah, te u blatu i kalu uvеznut i ogreznut. — Na koga je hrvatskomu sinu još vojevat? Na ono, čto laž pomaže i podpire: na glavu nemozgalicu, na mrtvilo i neoćutivost našu, na ono, čto je Latinjaninu *vis inertiae*, na ono, čto je crkvi *duhovna lěnost*, besědom: na ilovaču, na gnjilovaču. Niukojega naroda na světu ovakva nepodoba, kakva je naš *ah*, bez ičije pretke ni odpora čijega, dvadeset i pet godin ne životovà

kako u nas. Nije u nas kože počkakljive. Naša je mudrost il iz alkurana, ili je upisana u knjigah dembelijah. Ćto se ga put može čuti (kad treba iskat il promišljat): *ta mani ga, ta pusti ga, vse jedno, stalo mi je za tim;* ili: *čemu je biti to i bude, sudjeno je sudjeno* itd. S toga je to, da nam uz mudrovanje tursko i knjiga priliči *napredku* turskoga carstva. Nije ti ga samo *ah*, koje da izvidaš, rode hrvatski! ono je samo *grb* prhkosti i pišivosti naše: nam je iskat zdravlja od temena do pete. I mi smo *bolestnik.* Priznamo li bolest, možemo se izlěčit; ako li ju zatajimo — zlo! Ne reci potomstvo, da se u narodu hrvatskom nitko ne našao, koji ga světovao i raka mu pokazivao, koji da se izreže, izžeže.

VIII.

Nisam volje imenovati nekoga srbskoga rodoljubca, koji mi rečė jednom, da nam *za sad* ne treba sloge. Kako je mogao čto takvâ izreći? Ja mišlju, da mu nije prijalo ime ilirsko, pod kojim se tada sloga ugovarala. Po sudu doktora Demetra, čověka mojemu srdcu milâ, nisam ni ja prijatelj slozi. Ako je samo onaj složan, koji po Zagrebačku piše, to mi je priznati, da sam i ja velik odmetnik: eř se moj jezik ni malo ne slaže s onim moje braće i mojih prijatelj u Zagrebu.

Nu pored vsega toga, počto sam živ, ne bim htio biti narodnim razkolnikom; ni podpisąti besěde onoga inače čestitoga Srbina, da nam sloge ne treba. Ali reći mi je, kako ja slogu ponimlju, prem da se to već iz onoga vidja, čto sam doslě rekao. U mene je dakle složan, ko pristaje uz toli potrebito jedinstveno ime jugoslovinsko; ko ne gleda, kojega si zakona; ko ne gleda, kojega si narečja; ko ne gleda, koja su ti slovą; koji (ako je književnik) ne prizire samo svoje pleme,

nego jezik snuje na temelju trojičnom: hrvatskom, srbskom i slovenskom; koji nije odběgao od plemena jednoga i povse pristao k drugomu; komu je iza narečaj južnih najbližja pomoć u jeziku crkvenom, a iza njega u plemenikov inih; ko gleda da bude razumljiv največemu čislu to nas južnjakov, to i druge braće; ko gleda, da nam jezik bude čist od vsakoga tudjinstva, te u to ime vse spomenike prebire i starije i novlje, vse plodove narodnoga duha, bili oni sa sěvera ili juga, kdě se može naměriti na bogatu rudu pravoga slovinstva. Ako to nije sloga, ili, ako toga, bar poněčto, u mojoj pisariji nejma: onda je ukor mojega prijatelja pravedan; toga li pak u njoj jest, to mi je on učinio krivo.

Jezik, kojim da piše narod slovinski na jugu, nije jezik Vukov, pored vse hvale, čto ga ide, i od kojega sam i ja mnogo naučio. Začto ne? er je ono samo jezik srbski, a ne jezik južnoga jedinstva.

Jezik, kojim da piše narod slovinski na jugu, nije jezik Gajev, prem da je on na dobroj osnovi zidao. Začto ne? Er se sgrada prema osnovi ne dozidjuje ni izvodi; er je u jeziku njegovih učenikov ahavačkih toliko němčarije, da im bez němačkoga jezika ne možeš knjig ni razuměti.

Jezik, kojim da piše narod slovinski na jugu, nije jezik Kurelčev. Začto ne? Er on měsi

jezik hrvatski i srbski, nu *slovenskomu* gotovo ni slěda; *) er on prizire većma *cělo* slovinstvo nego slovinstvo *južno;* er je u njegovom pismu odveć kojekakve starine, česa današnji ljudi ne razume; er je u njem veće participia i gerundia, nego današnji jezik podnosi; er mu je participium praeteriti u glagolov neprehodnih sad na *ši ša še,* sad na *li la le;* er se zaděva o dual, a vsega primiti oklěva; er mu i njegov tobože etimologični pravopis tako iztančen ni proveden nije, kako je Vukov eufonički; er piše neke mušice, a ne čestice jezika, kakono *er, oš, ur* město *jer, još, jur* itd. itd.

Jezik, kojim da piše narod slovinski na jugu, oš je u pupku, njemu se je istom razcvasti; dok toga bude, proučiti je *bolje* vse stare, nu još sunca ne ugledavše, spomenike i pisce; uzajamnost treba veći korak da učini, te je pismenosti plemena jednoga bit poznatijom drugomu; odreći se podpuno vsakoga gospodovanja jednoga plemena nad drugim, nego im se vsim zajmenito projeti i podpuniti; otěrati je iz obora jezika nam knjižnâ i Turčina i Němca i Vlaha: onda bude jezika južnoga, onda istom sile u narodu južnom.

Dok toga ne bude (a ne može tako skoro ni biti), nije nam pravice ikoga potvarati neslo-

*) Er sam bez slovenskih knjig; nu Vodnikov i Cigaletov rěčnik i tomu pomogne.

gom ni osluhom. Koliko je godin začelu knjige jugoslovinske, još se ne uměsivše ni stvorivše, nu istom napupěle i zabrekle? Pak sada već gromovi da pucaju, strěle da treskaju? Koji su ti veliki pisci, pred kojimi vsako kolěno da kleene? Koje su te mudre i visoke knjige, iz kojih se i ob dan i ob noć da učimo jeziku našemu? Ako jest nekoliko pisatelj, koje od srdca ljubimo i počitujemo, kao gojitelje, dvizatelje i uznositelje knjige naše: ali se lě nijedan njih poplašio nije od vlastite veličine i slave svoje, te víknuo: non plus ultra! Ne treba ni zlobovati ni lukovati, ako se reče, da je mnogi nedoraslić na duhu, mnogo književno nedonošče, mnogo zeleno otroče čtogod bleuulo i načrčkalo u jeziku našem (nikad slovnice ne okusivše, nikada se jezikom našim ne bavivše) — pak to sada, iza toliko godin napredka, da ostane zakonom, er je ono to *najprvo* napisalo? sad plesnu, i dulju i širju, da stisneš i savreš u onu stopu dětecu? vsaki korak naprěd da bude ukoren nevěrom? U istinu: tako se sloga razuměti ne smě. Književni jezik jugoslovinski, kojemu niti je biti srbskim, niti hrvatskim samo ili slovenskim: taj jezik da smo ga već uměsili i utvorili? taj da se napisao za nekoliko dvadeset godin? bez velikih pisac, bez učenoga družtva, bez ičega, čemu da rečeš *zakonik* toga jezika preporoditelja? Koliko se godin vario jezik francuzki, dok se svario? Koliko se godin radilo,

pisalo i nastojalo oko drugih pitomijih jezikov, dok im se izobrazio i uzakonio? jezici, u kojih vsega toga *bilo*, o čem u nas ni pomislit ne smě-mo. Pak mi gotovi za časak? Znam, da s više nego jednoga uzroka oni jezici i naš jezik na ista se měrila stavěti ne mogu; nu ako za njih nisu *měrila* ista: vsakako je biti *razměru* kakvû. Pak recimo, da se to čudo i sbiti *moglo*, nu jest li se sbilo? Znamo vsi da nije, er nam je pisarija mnogo gorja neg biaše onda, kad je u povoju bila; kad je vsaka knjiga južna svoju kolibicu oplitala; kad jedno pleme slovinsko za drugo ne pitalo, niti se s kojim jedinilo, ni njegovim na-rečjem pomagalo. Kad smo dakle tako nenapredni; kad toli žudjeno jedinstvo tako je slabo pokročilo; kad nam se pisarija nė samo čto nije pomakla, nego je uzmakla; kad se nismo uměli življe sdru-žit ni sa Srbljî ni sa Slovencî, nego vsaki njih još svojom stazom ide: kdě je tuj prilike oholi-sati, te běditi koga narušenom i povrědjenom slo-gom? Ne mišlju zato reći, da čim pismeno jedin-stvo ili sloga u nas još dozrěla ni dospěla nije, sad vsakomu na volju bude ázbuke kovati, pra-vopise s dna do dna proměnjivati, slovnice izmiš-ljati, slovnik ili odveć úzit i stěšnjat, ili odveć ga širit i razmicat itd. nu s druge opet ruke nijedna književna strana na jugu slovinskom ne reci: „*mi* smo sloga; ko ne piše kako *mi*, taj u slogu bada.“ Putovi do vrha i stoga našega je-

dinstva književnoga velmi vijugaju i verugaju; po vremenu se i kušanju istom odkrije nogostup, po kôm bez velike neprilike i opačice, te čto skorije, popeti se i uzlězti uzmožno. Do te dobe vsakomu putanjicu *svoju*. A možebit nas vse na jedno město izvedu? Daj bože.

Još koju o tom jeziku našega željnoga jedinstva (koje Slovenci sa *svoje* strane odista lěpo podupiru); u duhu onih zakonov, koje sam na učelu ove glavizne načitao; te izprva o njegovoj razumljivosti, poslě o slěvanju narečaj.

Govore neki, da se ima tako pisati, da nas može razuměti vsaki težak, vsaka rabinja, i najzadnji sebri; i da nam u to ime vsakda seljanin pred očima budi. Ne pristaju. Zato ne, er mi se nije pamet zanesla za onimi, koji izgledaju i kod nas orača uz plug s novinami u ruci. Niti sam ja rad, da se mnogo za seljaka piše, ni za mnoge; a vsakako čitanje seljačko od koledara i molitvenika nikdě daleko odskočilo nije: ako ne uzmeš, čto se neki učeniji zakupnici i agronomi rado i hvastavo imenom težačkim kite. A težak mi je veće na pameti s toga, da mi se duh poseljači t. j. da se povrati k prvotnoj i prirodnoj prostoti, u njega još obranjenoj; te da poprimiv njegove rěči, s nje iztičuce, onako progovoru, da slici jezika narodnoga književni bude prilikom. A nije mi stalo za tim, da me seljak razumě pišućâ o stvari, koja za seljaka nije; i koje on nikad ne ponimi,

bud se ja koliko upinjao pisati po njegovu. Ne pišimo mi za Dmitra Furdelju, nego onako, kao da mu je iznevarce u mozgu breznulo; te nam on sad priča i razmeće vsaku mudrost i učenost dosad nepoznatu. A dobro je i zato dušu poseljačit, kad pišeš: er si tako izbio iz pameti i Francuza, i Ingleza, i vse ono, čto je veliku knjigu zajahalo; te čim se koji nas latio pera, a ono se na njega ustrmilo, nanj nabripilo te ga pod'jarmilo. Ako i bude surinu vidět po pisariji takvoj, čto zato? Vrěme ju iztare i izliže, te bude tanja.

Ako ih je mnogo, koji pri skladanju o tom i ne misle, bude li ih ko razumět ili ne: a to ih ima kděkoji, koji su glede toga odveć bojazljivi. Tako mi je rekao Ante Kuzmanić, slavno pero, da se on mnogih beséd, čto se govore pod Mosorom i pod Bukovicom, hova i čuva: u strahu, da ga ko ne bi razumio. Tako i njegov zemljak, naš mili glagolac, Brčić. Nu ne budi nas tolik strah. Ima takovih stran po narodu našem, kdě je vse usahlo, čto je narodno; i nije nas vsaki dobar za prěsad. Ali budemo li knjige svoje samo tako uzpisivat, da nas bolne strane razuméti mogu, to smo mi onda bolnim malo pomogli, a zdravim puno odmogli: er odkud da izteče zdravlje med narodne bolnike nego iz onih stran, koje su u narodnosti zdrave i žilave? te svoje zdravlje još i dalje pronose, bud oružjem, bud slavom i životom knjige svoje. A po dietetici jezika i pri-

měsu tudjega bilja u bolnički napoj i književnu hranu narodno zdravlje ne ojačà. — Drugi se opet ne uztežu nepoznatijih beséd, nu knjizi svojoj rěčnik pridavaju. Ta to je sramota i nekorist. Sramota: er ili mi književnici odbiremo besěde nenarodne, nerazumljive i ostarěle; ili nam se narod pohabio, osušio i omrknuo. Nekorist: er osven kděkojega filologa in herbis slabo ko te slovarce i prizire. Bolje učinimo, ako nepoznatoj besědi pridamo i prilučimo poznatiju. A dobro je čtioca kděkad i prisilit, da ob ovoj ili onoj besědi pomišlja: er čtogod mukom dobudemo, to tvrdo držimo.

A i prostiji naš narod rado oko beséd mudruje; i uzbude li samo knjige, još i onakvu čita i prebire, koja nije pisana uprav njegovim narečjem; a čto je veće viknuo tako činiti, vse to manje mu treba tumača i slovara. Kad sam skupljao narodne pěsme hrvatske po Želěznoj županiji, stigoh u Petrovo Selo; te pohodiv u to ime učitelja, reče mi: da je ona žena pěsmarica, od koje se najboljim pěsmam nádati mogah, sinoć preminula. Kad ja sutra u jutro po selu, a to stoji na dvoru pred vratî čeljadce žensko, u bělom i čistom prtu lanenom, nu, preko običaja, bez děla u težatni dan. Zapitah ju: „Kako, mala, da si bez posla?“ Odreče mi: „Imamo mrtvaca.“ Domislih se besědi učiteljevoj, te ulězoh u kuću, da ju vidju mrtvu i da se za nju pomolju, kad mi

ne dopadė čuti je žive. Sladoše mi kazivati žene, kakva je to velika gospodarica, lěkarica, mudrica, pěsmarica i bogomoljka bila; te mi otvoriše skrinju i pokazaše knjige, koje pokojna čitala. Začudih se viděv vse same kvartante (po ujcu plovanu stečene). Zaprosih čeljad, da mi ih u voćar, ili, kako tamo zovu, na trnàc iznesu; i uz to prenašanje pokazaše mi jednu, za koju govorahu, da je nitko nije razuměvao do nje; i da su po njoj istom iz te knjige učile i primale. Čto je bilo? Knjige vsakomu i vsakoj njih razumljive biahu životi svetac od Gasparotta, pripovědi Štefana kapucina, i druge još kajkavice; od čakavskih knjig biaše „Prstan" od Knapa (prave li se opominju) ob onom sboreći, nu puno obilatije, o čem i Fuček; nu knjiga, samo pokojnoj otvorena i dokučiva, biaše neka bogoslovija, s jezika francuzkoga na *slavonski* prevedena. Po čem je baš ona nju razuměla okrom ostalih? Er je čitala *gušće* nego druge, a vse bez tumača.

Svrnimo sad k slěvanju narečaj. Čto je kděkoje ljude strah ovu besědu i čuti! Ima ih te vrste učenih i neučenih. Kděkoje gospodarice lakomice, da mogu kako, pomuzle bi kukce i metulje. Nu učeni filolozi, ne moguće narečja po volji razploditi; ni odumrla u život privesti; ona, čto ih osud dohranio, sěku, sěckaju i mrcvare do zla boga. S lakomosti gospodaric sirac vse to veći; s lakomosti filologov narodno jedinstvo vse to manje. Ti

govoriš kod kuće *kruh*, a napisao si *hlěb* — grěhota! toga ti oni ne oprostiše. Nu budimo pravedni: znadu oni, začto to čine. Pak, ima li filologov analitičkih, a to ih ima i sintetičkih; čto pišu azbuke, pravopise i slovnice za vàs narod slovinski; te tako oni, čto uzlaju i vežu, odkupljuju one, koji razuzlavaju i razvezuju.

K tim učenim neprijaznikom slěvanja pristavimo neučene. Te nevědje o tom i ne sanjaju, da takvo slěvanje od věka med narodî biva; da su toliki prekrasni jezici tim se putem utvorili; i to ne samo francuzki, vlaški, španjolski itd. nego i latinski i mnogi drugi, o kom bimo pomislili, da je to kruh iz jedne múke, sir iz jednoga mlěka. I ako su se měšali i slěvali jezici, to je s narečji još i gušće bivalo: jezici vsakda po sili i otimači; narečja kděkad isto tako, nu kděkad i po dragoj volji i potrebi ujedinivanja. Ko ne zna, da je Dante vlaške krajine obhodio, i njihova narečja proučio? A začto? da utvori i da bude otcem onoga jezika, komu vsak govori: *lěp*. Měšali su takodjer Inglezi i Němci to jezike to narečja svoja, nu sa strane lěpote i miline ostaše oskudniji: ne mogaše bo iz grube i žilave konopljike saske onaj se čahalj otkati, koji se otkao iz pitomijega lana latinskoga.

Kad se uzme na um velika razlika narečaj vlaških i němačkih, a jedinstvo knjige: pomislit bi čověku, da i u nas toga biti može; tim laglje, čto

je razlika u jeziku manja. Nu ima u nas žalibože drugih neprilik, kojih niti je dobro spominjati, niti ih směš živo pomisliti: ako nisi rad začamiti i požělěti: da ne bude ikad ni tebe živâ ni naroda tvoga. Nu dobrû vojniku nije biti srdca sumnjivâ; ni dugo razbirati: premože li, izgubi li. Tako je i nam srdcem ne klonuti; i tako vojevati za narodnu slavu i sreću našu: kao da nam je osud javoriku ur spleo, i samo čto nam je nije na glavu postavio.

Ako hoćemo dakle pravoga jedinstva na slovinskom jugu, to nije druga, nego narěčja treba u jedno da splovę: da se sliju u jedno korito, da se sbiju u jedno tělo. Bude li u nas jedan književan jezik: to mi onda ne samo književan narod velik na čislu, nego smo i razdoru zakonskomu zube otupili, narodno čustvo uzvisili, narod kao preporodili, i želju mu životа i slavovanja u dušu ucěpili; te vsakomu svrbežu nesloge i diobe miritelja i jedinitelja věčitoga utvorili i odgojili.

Nu k tomu se hoće, da se mi izpravimo; te inače postupimo, nego smo počeli. Da se izpravimo u nauku našem, i na srdcu našem. Mnogo je poglavitije, da se na srdcu izpravimo; da mu hladnost i mlědnost podgrijemo, plěvelj i kukolj iz njega izgulimo. Za srdcem se povodi nauk. Začto je u nas toliko nepoznavanje narečaj naših? Ne zato, čto ovoga nejma, čto onoga nejma (to-

bože knjig, slovnic, učitelj i znanac inoslovinskih) nego zato, čto u nas ljubavi nejma. Ko je čto uzljubio, za onim i pristaje, oko onoga se vrti i žuri.

Nu po naših čitališćih n. p. tuj ima kděkad i knjig i novin vsakojakih; i ljudij kděkad to jedan to drugi, kojim narečja naša nisu nepoznata; te kojih možeš popitat, i od njih čtogod naučit: nu koliko je mladenac naših, koji se okoristiše prilikom tako sgodnom? od stotine jedan. Ali, ako nas nije volja čtogod naučit i primit (a vse to iz gnjilosti i nemilosti srdca): to nas je i preveć volja pokazivati se i ljude plašiti. Ostanimo pri navedenom priměru, pri čitališću. Dojde li unj kakov putnik, kakov inostranac: to se onda slovinski listovi velmi počastno u ruke primaju, i s ne malom slavom tudjinu pokazuju, i, uz dobru sreću, još i tumače. Nu čim je pohoditelj za vratî, onda naši listovi opet miruju i hrěu; do prvoga putnika, koji odkud padne, nitko im sna ne uzmuti. Te tako varamo i sebe i druge: sebe, er mislimo, da smo veliki Slovinjani, čto smo za nekoliko slovinskih novin *platili;* druge, er misle, ako su nam prijatelji, da lěpo napredujemo; ako li nisu, da im se tuj ne za dugo popara svari, i da je svezu Slovinstva ili panslavismu sutra se uputit. — I ne samo da nam je mrtvilo u srdcu, i da smo puni sujete (čim ona prava i čista požuda *časti* nikako uzkipěti ne može) nego smo i

pravi panjkavci; vsaki se čas o čem naþadamo, o čem zaděvamo. Tako se ja opominju, da sam čitao u nekoj knjižici srbskoj od prilike ovako: „Od onoga časa, kako je taj Hrvaćanin to izrekao, sloga se je hrvatska i srbska pokvarila.“ Čto može bit ludjega od beseđe takve? Ne budimo dětca! Bud se reklo s ove strane ili s one bog zna čto: mirujmo i potrpimo se. Ako je beséda potekla od čověka znamenitijega, koji bi mogao čto u ime vsega plemena progovorit; te mu ono, čto reče, bude uvrědljivo za brata s desne ili s lěve: onda treba, da se sa strane plemena vrědi-telja kogod najde, koji ga ukori. Ako li se ne najde ukoritelj, a misli se, da vsi ili veća čest onako misle kako uvrědivši: onda je istom s druge strane, koju boli, ozvati se i potužiti; onda nam je oběma, plemenu jednomu i drugomu, nastojati složno: da se taj oblak s neba našega mira razbije i razždene. Narodu jedne krvi, i kojega plemenom koristno je drugovati i med sobom prijaznovati: tomu se nije vsaki čas ni za vsake trice svadjati. Odbijmo čtogod na ludost i naglost *ljudsku*, a ne zamećimo svadje, ni kidajmo sramote na bratsko pleme.

Da se jezici južnih plemen naših čto skorije srastu, trebalo bi dobro pomisliti: *kakvim* jezikom da pišemo knjige i novine naše. Vsaka li strana, vsako li pleme uzpiše *po svoju*: propadosmo. Nam je *za nevolju* jediniti se, kad nismo usisali

ljubav, da nas ona spoji. Nu mi ne samo da nas briga nije ono upriličit i upodobit, čto se razmaklo i razvelo; nego se još onomu *domišljamo*, čto bi nas ur jednake razcěpit moglo i razstavit. Ne treba mi napomenut nego najnovlju žalost našu. Neke knjige i novine srbske slova se *h* povse odrekoše. To zaisto ne ide u korist ni filologiji slovinskoj, ni slozi našoj, ni razumljivosti knjige naše. Kad čověk pomisli, da ta prenesretna misao ni nova nije (er mnoge ljude to veće svrbi u naš jezik čto *nová* uvesti nego čto *dobrá*); i da se ona ruga vsemu napredku, čto ga glede slova *h* Srblji učiniše, odkad Vuk njim uzpisao; i da su ju neki poprimili, čto se drže za pomagatelje jedinstva našega: onda se čověk ne obrani duboкoj tuzi nekoj i mačtanju: kao da nam nije dosudjeno ni žetve ni jamatve, ni sreće ni uspěha kakvoga: er se u nas vsaki čas iz nenada kakva nepogoda i tuča spravlja, koja nam vse da potepe i pomete. Nu čim Vukovci slovo *h* drže i podpiru, nije me toliko ni strah, da ga Srblji puste.

Slěvanje narečaj naših budi *podpuno*, tako, da se nikad razpoznati ne mogne, s koje strane pisac je rodom. To je do duše pravilom u vsih jezicih, koji su izobraženi; nu ipak povse je druga s nami i s njimi. Oni gotovo ne smědu iz narečaj svojih besědice uzeti: nam ih je grabiti iz vsakoga na šake. U njih platno ur otkano: mi ga istom snujemo. Po besědi krajinskoj moglo bi u

njih jeziku lice ogruběti: u nas je licu stopor utvoriti se i procvasti. Njihovi su jezici bogatuši, koji o svojoj glavnici žive: nam je siromahom tu glavnicu istom spraviti, vsakomu svoj děl uložiti, da može učestnikom biti blaga vsih nas t. j. književnoga jezika plemenikov južnih. Oni su jezik svoj nekada snašali i nanesli: mi ga istom sada snašamo i smećemo. U njih se ne smě beseda pokazati, koja nije književala: ni u nas ne, nu književavšoj doslě u jeziku *plemena* progovorit je sada u jeziku *naroda;* i jedan plemenik uza *svoje* treba da uzme i besěde braće i susědov svojih: da se vidi, da se nije odmetnuo od sloge; nu da i on měsi na hlěbu vsakdanjem za duhovni život. U nas ono pravilo neprimanja besěd krajinskih u književni jezik onda istom zakonom bude, kad krajine, u jedinstveni se jezik sbijajuće, ono iztresu i podadu, čto su dobrâ imale. Sad se istom žito siplje, poslě se bude vijat i rešetat. Nije nam se graditi gospodom, kad gospodom nismo; ni pozivati se na književne slave naše *plemeničke*, kojih *vàs* jug ne poslušà: nego je uspěšiti korak knjizi našoj; proizvesti velikih pisac, niklih iz klice ovoga novoga jedinstva: koji nam oviju pšenicu našu, te čisto zrno jezika našega na trg iznesu. Onda istom doba nam nastane, kdě uzmognemo reći: te besěde ne piši, nejma je u velikih pisac naših. Nu donde *měsimo narečja.*

Od ovih narečaj naših, iz kojih da se utvori jezik preporoditelj i uzvisitelj književnosti slovinske na jugu, mi *današnji* Hrvatjani najbolje poznajemo narečje srbsko; bolje nego svoje, bolje nego slovensko: er su narodne pěsme srbske i visoka umětnost i narodnost pera Vukovoga na stodiri narečaj naših, živo na srbsku stranu prilegli, i gotovo pretegli. Svojega narečja Hrvatjani poznavaju puno manje: er se je do sad premalo čakavačkih pisatelj, najkorenitijih Hrvatov, na vidělo izneslo; er *prave hrvatske* strane, duhom i jezikom vlaškim zadahnute i opojene, perom gotovo i ne miču; er *nazovi-hrvatske* strane, duhom uskočkim běsne, trkimice u tabor se srbski, još dalji od hrvatskoga, zaletiše; te srbišu kako umědu: balavo i traljavo. Najmanje poznavaju narečja slovenskoga: *pravi Hrvati* već zato ne, er je narečje malko se od njih odvrnulo i odhérilo; nu mnogo veće zato ne, er se, kako rekoh, mal da ne vsake knjige odrekoše do vlaške; *laži-Hrvati* ne, er uskoci ničesa tako duboko iz uma ne meću nego ono, čto su bili. Pak još i to: Slovenci su u knjizi slovinskoj *homo novus*; ko da čita novačku knjigu? a i bili su toliko věkov pod němačkim žazlom, *dakle Němci.*

Nu potezala na měrilih jedinstva našega tako je postavljati, da niti odveć na srbsku stranu ne pretegnu, niti odveć od slovenske ne odskaču. Ova su tri narečja uprav po bogu zato stvorena,

da se u jedan te prekrasan jezik stope i sliju. Vsakomu je tudjin ranu zaděnuo: Srbinu Turčin, Hrvatu Vlah, Slovencu Němac. Nu sada je doba, da vsaki nas i vsi skupa te rane izvidamo, da ozdravimo, i da ogradimo sgradu *nove knjige i jedinstva* našega. Mi Hrvati smo do duše stari plemići u narodnoj knjizi; već od davnâ svoj jezik priglědali i pitomili; te po glagolici, i zdravom jedru plemena našega, puni smo starinskih knjig i beséd: nu je zadnjih godin Slovenac takovim se pobornikom ukazao na borišću pismenom, da nam ga je odmah po ramenu plěsnut, i pravim ga vitezom uznat i proglasit. Ali slabo nam dolikuje ikoga u plemstvo dozivat i prijimat, nam, ovih zadnjih godin, s koje hoćeš strane, tako nepohvalnim. Nu ne samo da se je Slovenac tako živo k svojoj knjizi prilěpio; nego i jezik njegov, dobro li ga proučiš, jedva je siromašniji od našega; a oblici jezika i bolji su od naših. Srbin, toliko věkov pod jarmom turskim, mnogo je beséd izgubio; mnogo im oblike, kad sklanja, osćetio: nu ako mu i jest jezik siromah, ali je lěpo tkalo, i mehak je kao svila. Sila je toga, čto je izgubio, u srbuljah se ohranilo. Te srbulje, niti ih mogu dosta preporučit, niti izkazati razkoš za hrvatsko srdce, kad u njih pravi svoj jezik nahodi te veli: *nekadanji Srbin današnji Hrvat.* Iz otih srbulj, i hrvatulj onih, čto ih naš mravak, Kukuljević Ivan, na světlo iznosi, slovom latinskim i gla-

golskim, veće možeš *jezika* naučiti, nego iz bog zną kolikih pěsam narodnih. A izgovor srbski sladji je i od našega i od slovenskoga; i prava je sreća, čto je Vuk pometao u rěčniku znamenja izgovora, te budite věčnim zakonom mędju nami; i dokazala se, bog daj! velmi pomoćnim ujediniteljem našega trojebratstva južnoga.

U nas Hrvatov mal da ne vsako selo inače svoje besěde proiznosi, čim je u Srbalj glede toga veliko jedinstvo. Bolje ikad dakle ne učinismo, nego poprimivše proiznašanje srbsko.

Koja žalost — recimo: za glumce, za poruke il' ti poklisare i za vsakoga, kojemu je pred světom govorit — kad mu odmah po izgovoru poznaš, odkuda je? čto nikad ne biva bez prisměha i rugotice kakve.

Ja sam sto i sto put otvarao Vukov rěčnik, samo da vidju, kako je besědu proiznesti; i kděkad mučno mi je bilo za njim se povesti: nu *složni* narodi još i druga čudesa čine, nego je sbijanje u govor jedan, izgovor jedan. Viděli smo i vidjamo, čto su učinili i čto čine, s naše desne i s naše lěve, i Crni Vlasi i Běli Vlasi; a mi da se ne složimo u jeziku i prioznašaniu besěd? Uči se unuče junačkih dědov *slozi*. Ugledaj se u priměre, koje čitaš, i one čto ih gledaš: u mrtvo i živo.

Grěške:

Na strani 2. redu 2. ozgor čitaj: prebud město: prebudši.

„ „ 4. „ 8. „ „ dvojice „ braće.

„ „ 7. „ 1. „ pridaj iza: rimski: iz naše.

„ „ 12. „ 2. ozdol „ Valjavec.

„ „ 22. „ 13. „ čitaj: bimo město: bihmo.

„ „ 22. „ 13. „ „ Popovićem m. Miščevićem.

„ „ 30. i 42. redu 8. ozgor a 3. ozdol čitaj: bim m. bi.

„ „ 31. redu 6. ozgor čitaj: pohodećih město: pohodoćih.

„ „ 40. „ 4. „ „ čem město: čemu.

„ „ 43. „ 15. „ „ Česi město: Češi.

„ „ 49. „ 10. „ „ domažu město: domogu.

„ „ 51. „ 13. ozdol „ prigrlivši město: prigrlivša.

„ „ 55. „ 9. ozgor „ njem město: njemu.

„ „ 58. „ 4. „ „ tom město: tomu.

„ „ 61. „ 14. ozdol „ popušćali město: popustili.

„ „ 64. „ 9. „ „ potonja město: stara.

„ „ 75. „ 10. ozgor „ brezne město: brizne.

„ „ 77. „ 4. „ „ vědra město: vidra.

„ „ 83. „ 11. ozdol „ drvanjem město: drvnjem.

„ „ 88. „ 13. ozgor „ ostane město: ostaje.

„ „ 88. „ 14. „ „ im město: nam.

„ „ 96. „ 9. „ „ poprimivše město: poprimiv.

„ „ 98. „ 1. ozdol turi: *prianjati* itd. za dvě vrste u vis iza *prionuti*.

„ „ 108. „ 1. ozgor čitaj: htěti město: htěli.

„ „ 109. „ 1. „ izbriši besěde: koji itd. izriče.

„ „ 109. „ 15. „ stavi: , město: ;

„ „ 116. „ 5. ozdol čitaj: nejma město: rejma.

„ „ 121. „ 2. „ „ znati město: znao.

